PETRE V. HANEŞ

STUDII
DE
LITERATURĂ ROMÂNĂ

Cum trebue scrisă istoria literaturii române—Edițiuni de texte româneşti—Din ineditele lui Gh. Asachi—Mihail Kogălniceanu—Nicolae Bălcescu—O polemică între Ardeleni şi Moldoveni—B. P. Hasdeu—Iliada în româneşte—Ion Ghica şi Ion Creangă—Delavrancea portretist literar—Scriitorii şi răsboiul independenţei—C. Negruzzi şi prozatorii de azi—Două recensii—Vlahuţă şi limba literară—Motivele literaturii populare în literatura cultă—Alexandru Lahovari ca orator.

EDIȚIA II

BUCUREŞTI
Editura librăriei „UNIVERSALA" ALCALAY & Co.
27, CALEA VICTORIEI, 27

PETRE V. HANEŞ

STUDII
DE
LITERATURĂ ROMÂNĂ

Cum trebue scrisă istoria literaturii române—Ediţiuni de texte româneşti—Din ineditele lui Gh. Asachi—Mihail Kogălniceanu—Nicolae Bălcescu—O polemică între Ardeleni şi Moldoveni—B. P. Hasdeu—Iliada în româneşte—Ion Ghica şi Ion Creangă—Delavrancea portretist literar—Scriitorii şi răsboiul independenţei—C. Negruzzi şi prozatorii de azi—Două recensii—Vlahuţă şi limba literară—Motivele literaturii populare în literatura cultă—Alexandru Lahovari ca orator.

EDIŢIA II

BUCUREŞTI
Editura librăriei „UNIVERSALA“ ALCALAY & Co.
27, CALEA VICTORIEI, 27

STUDII DE LITERATURĂ ROMÂNĂ

PREFAŢA EDIŢIEI I-a

Intre ramurile nouă de cercetări cari se ivesc dela un timp sunt şi cele de istorie literară. Deşì începute cu câtevà decenii în urmă, deşì reprezentate adesea de scriitori cu autoritate, ele nu şi-au dobândit încă simpatia publicului, din cauza ariditāţii cu care s'au înfăţişat totdeauna şi din cauza puţinei pregătiri a publicului în direcţiunea aceasta. Datoria celor ce ţin la asemenea cercetări şi cred în rolul lor cultural este să încerce să risipească această atmosferă nesimpatică şi, profitând de nivelul mai ridicat al cititorilor de astăzi, să introducă în preocupările curente şi istoria literaturii româneşti. E mult de lucru pe terenul acesta. Se va vedeà chiar din volumul de faţă cât de în urmă ne găsim, deşì abià o mică parte de chestiuni sunt atinse.

P. V. H.

21 Aprilie 1910, Bucureşti.

DE ACELAŞ AUTOR:

1. *Un călător englez despre Români* . . . . . 20.—

2. *Scriitorii Basarabeni* . . . . 25.—

3. *Studii Literare:*
Poetul basarabean Al. Mateevici. — Tinereţea lui M. Kogălniceanu. — Dimitrie Bolintineanu. Scrierile lui Ion Ghica. — Intre nuvelă şi istorie. 40.—

4 *Istoria literaturii româneşti* . . . . 60.—

5. *Al. Mateevici, Poezii.* . . . . 25.—

EPUIZATE:

1. *Cântarea României* (studiu), Bucureşti, 1900 . 1.—

2. *Alexandru Russo,* o pagină ignorată din literatura română (tipărită cu cheltuiala Fundaţiunii Universitare Carol I-iu), Bucureşti, 1901 . . . . 2.—

3. *Din ineditele lui Nicolae Bălcescu — Manualul Bunului Român,* Bucureşti, 1902 . . . . 1.—

4. *Alexandru Russo,* Scrieri (ediţiunea Academiei Române). Bucureşti, 1908 . . . . 5.—

5. *M. Kogălniceanu,* Sscrisori, Buc. 1914.

CUM TREBUE SCRISĂ ISTORIA LITERATURII ROMÂNE [1])

Cartea lui Alexici, docent la Universitatea din Buda-Pesta, este cea dintâi care înfăţişează întreaga noastră literatură; ea merge cu expunerea până la cei mai noi scriitori români. In limba germană dedese d-rul W. Rudow, la 1892, *Geschichte des rumänischen Scrifttums,* o carte de prea puţină valoare. De asemenea incomplete şi false au fost paginile lui Gaster în *Grundriss der romanischen Philologie* al lui Gröber; dela aceste două până la lucrarea lui Alexici distanţa e mare. In alte limbi şi nici în româneşte n'avem[2]) o istorie întreagă a literaturii noastre; este prin urmare destul de importantă apariţiunea cărţii, chiar numai din punctul acesta de vedere.

La Bucureşti, Alexici n'a foste bine primit. Câtevà din periodicele noastre literare au pronuntat repede, poate prea repede, sentinţa de condamnare; şi, ca de obiceiu, cu cât cel ce vorbià era mai puţin pregătit, cu atât privià scrierea mai de sus. Cred că e bine ca chestiunea să fie de aproape discutată şi să fie scoase în relief cât mai multe premise lăsând concluziile să vie dela sine.

1) Cu ocaziunea cărţii lui G. Alexici, *Geschichte der rumänischen Litteratur,* Leipzig, 1906, VIII + 196 pag.
2) In 1910.

Rar se prezintă la noi ocaziunea să se discute cum trebue înțeleasă o istorie a literaturii române și cum trebue înfățișată. Nu putem pretinde nici că am stabilit criteriul după care operele și scriitorii sunt admiși în literatură; nu suntem înțeleși nici asupra epocilor literare. O carte de istoria literaturii române e nevoită să dea o soluție în această privință; dacă soluția mulțumește, cu atât mai bine, dacă nu, ea are totuși darul de a provocà discuțiuni și de a contribuì cel puțin pe această cale la găsirea adevărului.

Adăugăm acum o nouă considerațiune. O lucrare de felul acesteia cere muncă, multă muncă, mai ales că materialul e foarte împrăștiat. Cine a cunoscut vreodată o asemenea muncă, trebue să o respecte, chiar numai pentru acest singur lucru; să nu uităm că sunt destul de numeroși cei ce se cred dela douăzeci de ani critici desăvârșiți și cu dreptul de a judecà fără apel; să nu le mai mărim și noi ceștialalți număru.

Incepem cu *faptele:* un istoric literar trebue să cunoască starea de lucruri din momentul când scrie, să cunoască materialul de care dispune și soluțiunile la cari s'a ajuns până în momentul lui, trebue de asemenea să fie în curent cu ce se spune despre istoria acelui popor, despre limba acelui popor. Ei bine, dintre aceste fapte unele sunt fals cunoscute de Alexici. D-sa spune la pag. 2 că în România se înclină astăzi mai mult spre teoria nord-danubiană, când e vorba de formarea poporului nostru; dar toți știm că ultima părere, sprijinită în istorie de D. Onciul și în istoria limbii de Ovid Densusianu, admite formațiunea poporului nostru de ambele laturi ale Dunării.

Limba română nu este formată, ca elemente principale, din limbile latină, slavă, greacă și turcă (pag. 17); elementele constitutive ale graiului nostru sunt numai limbile ilirică, albaneză, latină și slavă — acesta este ultimul cuvânt al filologiei române.

Nu este adevărat că între boierii noștri și cler de o parte și între țărani de alta erà o prăpastie, în special din cauza limbii slave, care după Alexici nu erà numai a bisericii și a statului, ci și a societății (pag. 12). Istoria noastră spune din contră că până în secolul al XIX-lea distanța dintre clasa boierească și cea țărănească erà foarte mică.

La pag. 11 se citează câtevà cuvinte împrumutate de noi din ungurește, ca să se arate supremația pe care Ungurii ar fi exercitat-o asupra tuturor Românilor; între acestea e dat și «cătană»; cuvântul fiind absolut local, ardelenesc, este rău citat.

La Grigore Ureche (pag. 84) nu se amintește uimic despre cronicile slave cari au pregătit cronica acestuia și fără cari nu putem înțelege începuturile istoriografiei noastre. Adnotatorii lui Ureche nu sunt cei trei dați de d-sa (pag. 84) și dintre cari unuia îi zice „Mihail“ (i se spuneà «Misail»). Cercetările lui St. Orășanu au dovedit că numai Simion Dascălul trebue considerat ca adnotator al lui Ureche [1].

Fleury n'a iscălit sentința de moarte a lui Ludovic al XVI-lea (pag. 92) și pe nedrept își ziceà „le régicide“. Pompiliu Eliade, care s'a interesat de lucrul acesta, a restabilit pentru toți, deci și pentru Alexici, adevărul.

1) In urma cărții lui Alexici a apărut și studiul lui Giurescu, „*Noi contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene*“ (Buc. 1908).

Gramatica lui Eliad Rădulescu n'a apărut la 1827 (pag. 98), ci la 1828.

Alexandrescu n'a fost influenţat de Horaţiu, ci de Boileau; lucruri interesante despre chestiunea aceasta a spus Pompiliu Eliade în *Revue des deux Mondes* [1])

Alecsandri nu s'a născut la 1821, ci la 1819—a arătat tot Eliade în *Vieaţa Nouă* [2])

Nu e adevărat că „Aprodul Purice" este opera cea mai însemnată a lui Constantin Negruzzi, nici că pe ici pe colo ar amintì pe Homer şi pe Virgilius [3])

Pe Ion Adam nu-l cheamă „Gheorghe" (pag. 178, 179).

Sadoveanu şi Sandu-Aldea nu înfăţişează în operele lor vieaţa sătească din Transilvania [4]) ci primul pe cea din Moldova şi cel de al doilea pe cea depe malurile Dunării. Volumul *Drum şi popas* al lui Sandu-Aldea nu cuprinde poveşti cu subiecte ţărăneşti (pag. 173), ci impresii de călătorie: Tirol, Berlin, Marea Nordului, Paris...

Să vorbim de *metoda* cărţii. Aici Alexici a avut mai multă libertate, fiindcă nu s'a stabilit încă sistemul după care trebue scrisă istoria literaturii noastre şi fiindcă, chiar dacă s'ar fi stabilit, nimic nu împiedică pe cineva să întrebuinţeze un altul, dacă-l socoteşte mai bun. Voiu discutà totuşi procedeul şi voiu arătà unde mă

[1] 1905.
[2] I, 227.
[3] „Es behandelt in chronikartiger Weise, die nur hie und da von hübschen Schilderungen und Vergleichen im Stile Homers und Virgils belebt wird, die Taten Stefans des Grossen gegen den in die Moldau eingefallenen ungarischen General Hroiot" (pag. 105).
[4] „... Sandu und M. Sadoveanu, sämtlich Darsteller des siebenbürgischen Dorflebens" (pag. 173).

deosebesc în păreri de d-sa. Alexici distinge două perioade mari în istoria literaturii române — un profan scria că nu s'a dat nici o împărţire — înainte şi după 1821, subdivizând pe cea dintâi în alte două, literatura Ardealului şi literatura Principatelor. Data de 1821 e admisă şi de Iorga în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*[1]) ca limită între secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. Cred că e mai bună împărţirea lui Densusianu şi a lui Bianu, cari încep literatura modernă cu „şcoala latinistă", dela finele veacului al XVIII-lea. Între şcoala latinistă şi între scriitorii de până la 1840, legătura de idei este atât de strânsă, încât mi se pare că în nici un caz nu putem aduce literatura secolului al XVIII-lea dincoace de 1780, data când apar „Elementa linguae daco-romanae", opera gramaticală de frunte a şcoalei latiniste în prima ei fază. La 1821 moare Petru Maior, cel din urmă şi cel mai însemnat din această fază, dar fără ca lucrul acesta să însemneze o oprire a curentului ardelean; din contra e de observat că tocmai de atunci ideile lui Micu, Şincai şi Maior se întind mai mult şi pătrund chiar în Moldova şi Muntenia.

E de văzut acum când începe Alexici literatura noastră. Intr'o vreme se începeà din secolul al XII-lea, epoca în care se credeà că s'ar fi scris *Codicele Voroneţian*, una din cele mai vechi, după unii cea mai veche scriere românească; în ultimul timp se stabilise însă secolul al XVI-lea. In 1904, Iorga publică *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688* şi o deschide cu capitolul „literatura religioasă în secolul al XV-lea", — iată-ne dar cu un veac înainte pentru apariţiunea literaturii noastre. Alexici admite tot secolul al XVI-lea şi tot epoca diaconului Coresi (din studiul căreia nu reiese că

1 vol. I, 1901, introducerea.

d-sa cunoaște ce s'a scris în urmă cu privire la ea de Nerva Hodoș [1]) și de Iorga [2]). Prima carte cu care facem cunoștință este acel *Catehism calvinesc* dela 1544 cu un coprins rămas până astăzi necunoscut. E de mirat că nu se spune nimic despre *Codicele voronețian, Psaltirea scheiană, Psaltirea voronețiană,* cele mai vechi scrieri românești (o a patra de acelaș fel, *Psaltirea Hurmuzachi,* a fost pusă abià în 1907 la dispoziția publicului, dar Alexici trebuià să știe de ea, ca de una ce din 1904 fusese adusă la Academia Română). Vorbind despre acestea, poate ar fi vorbit și de legătura lor cu operele lui Coresi (nu văd iarăși nicăieri utilizate concluziunile lui Candrea din *Noua Revistă Română* [3]), cu privire la chestiunea aceasta, nici cele din 1904 ale lui Iorga, nici ale lui Densusianu [4]).

Cred că mult mai bine se începe istoria literaturii române cu secolul al XVII-lea, când apar „Grigore Ureche", „mitropolitul Varlam", *Noul Testament dela Belgrad, Biblia lui Șerban,* pentrucă atunci spiritul românesc ajunge în adevăr să dea în literatură ceva original și pentrucă atunci o limbă literară începe să se desemneze mai bine. Tot secolul al XVI-lea (de al XV-lea nici că poate fi vorba pentru „literatură") rămâne ca o introducere, ca un timp de pregătire, de prelucrarea limbii scrise în vederea operelor din secolul următor, și încă dela jumătatea secolului următor. Când istoria literaturii române înnumără

[1] „Un fragment din molitvelnicul diaconului Coresi" în *Prinos lui D. A. Sturdza,* București, 1903, pag. 233.

[2] *Ist. lit. relig. a Rom. până la 1688,* București, 1904, capitolul „Mișcarea husită".

[3] An. al II-lea (1901), vol. al III-lea, pag. 533 și vol. al IV-lea, pag. 14.

[4] „Din istoria amuțirii lui u final" în *Analele Academiei Române,* seria II-a, tom. XXVII, pag. 1 (Memoriile secțiunii literare).

puţini scriitori şi mergeà doar până la Alecsandri, erà natural ca să se ocupe până şi de cele mai modeste manifestări de scriere românească; astăzi când ne-am îmbogăţit atâta nu numai dela Alecsandri încoace, dar dela Eminescu şi chiar dela Coşbuc şi Vlahuţă încoace, avem tot dreptul să renunţăm la producţiuni absolut neliterare şi să luăm secolul al XVII-lea ca început al literaturii române.

O notă nouă este studierea literaturii, chiar şi numai a celei anterioare lui 1821, după provincii: de o parte Ardealul, de alta Principatele. Nu cred însă că va prinde această noutate, fiindcă literatura de peste munţi nu s'a desvoltat independent de cea de dincoace de munţi şi pentrucă legătura dintre toate operele aceleiaşi provincii până la 1821 nu a fost mai puternică decât legătura dintre operele contemporane ale tuturor provinciilor. In deosebi reiese lucrul acesta din literatura religioasă. Dacă Alexici ar fi cunoscut scrierile de seamă ale acestei literaturi, ar fi văzut că una nu se poate înţelege fără cele anterioare, indiferent de regiunea unde a fost tradusă ori tipărită. Cum e posibil să înţeleagă cinevà desvoltarea literaturii noastre, când dela Coresi (finele secolului al XVI-lea) se trece la *Noul Testament* (jumătatea secolului al XVII-lea) şi de aci la şcoala latinistă (finele secolului al XVIII-lea) şi de aci la Andrei Mureşeanu ba şi la... *Daciada* de... Şoimescu? Ce legătură ar fi între Coresi şi aceştia din urmă? Un procedeu mai natural este de a studià într'un capitol toată literatura religioasă anterioară şcoalei latiniste şi într'altul toată literatura istorică. După Coresi trebue să vie Varlam, după acesta *Noul Testament* dela Belgrad, după acesta mitropolitul Dosoftei, după acesta *Biblia lui Şerban;* iar capitolul s'ar încheià cu cea mai estetică expresiune a literaturii religioase, cu «discursurile» *(Pane-*

giricul lui Ştefan cel Mare în Moldova şi *Didahiile* lui Ivireanu în Muntenia), despre cari Alexici nici nu aminteşte cel puţin. Dela şcoala latinistă încoace ar fi fost bine să se încerce o reconstituire a curentelor literare, fiindcă de atunci ideia despre «literatură», despre «poezie» devine mai lămurită şi începe chiar a se vorbì de grupări literare.

O altă chestiune pe care o ridică noua scriere a lui Alexici este dacă operele scrise în slavoneşte ori greceşte pe teritoriul nostru, fie chiar de Români, trebue înregistrate într'o istorie a literaturii româneşti. Aceeaş întrebare pentru numeroasele traduceri făcute în secolul al XVIII-le din altfel de scrieri decât literare, cum ni se dă de pildă o întreagă serie pe pag. 82. Intr'o carte abià de 196 pag., ca a lui Alexici, putem spune fără nici o discuţie că nu; într'una mai întinsă, locul traducerilor de scrieri morale sau teologice ar trebuì de asemenea redus cât de mult posibil; în nici un caz însă nu trebue să admitem în literatura noastră opere scrise în altă limbă decât cea românească, fiindcă limba e întâia notă deosebitoare între o literatură şi alta.

O altă chestiune de metodă este dacă activitatea unui scriitor trebue studiată toată într'un capitol unic, sau dacă poate fi divizată: de o parte traducerile, de alta operele originale; de o parte proza, de alta poezia, etc. In aproape unanimitatea cazurilor, Alexici întrebuinţează întâiul procedeu. Acesta este cel mai răspândit în materie de istorie literară românească şi de sigur cel mai potrivit. Lăsând la o parte faptul că astăzi istoriile literare streine cele mai autorizate întrebuinţează tot sistemul acesta, dar în cazul nostru special românesc el este imperios cerut. Scriitorii noştri sunt în majoritatea lor caracterizaţi tocmai prin cultivarea mai multor genuri literare, ca în toate li-

teraturile tinere de altfel; ar trebui atunci ca aproape pe toţi să-i fărâmiţim şi să dăm impresiunea că literatura noastră n'a avut personalităţi impunătoare: închipuiţi-vă ce ar rămâne din Eliade Rădulescu, din Kogălniceanu, din Hasdeu, dacă nu i-am studià în întregimea lor [1]. Alexici a înlăturat însă în câtevà cazuri sistemul, parcă intenţionat ca să ne convingă de marea lui utilitate. Pe Negruzzi îl studiază odată ca traducător alături de Beldiman şi de Iancu Văcărescu (pag. 93) a doua oară ca poet împreună cu Donici şi Alexandrescu (pag. 104-106) şi a treia oară ca prozator împreună cu — aţi crede? — cu Anton Pann şi cu Alexandru Odobescu (pag. 125). Deaceea Negruzzi apare cu desăvârşire şters. Un alt caz este cu Duiliu Zamfirescu, Alexandru Vlahuţă, Haralamb Lecca pe care ni-i prezintă într'un capitol ca poeţi şi în altul ca nuvelişti ori ca autori dramatici (v. indicele cărţii).

Alexici introduce de multe ori rezumatul unora din opere. Pentrucă publicaţiunea d-sale se adresează în rândul întâiu streinilor, socotim că a făcut foarte bine.

Dar bibliografie e bine să se dea? Cât mai multă posibil; fireşte, găsindu-se mijlocul de a nu trimite mereu în josul paginii, fiindcă aceasta oboseşte. Dacă d-nul Alexici a lucrat foarte greu la cartea d-sale, patru ani mi se pare, explicarea o vom găsi-o şi în lipsa unei bibliografii a chestiunilor ce-l preocupau; şi tocmai fiindcă a încercat greutăţile unei asemenea intreprinderi, ar fi fost bine să se gândească a scutì pe alţii de ele şi să

[1] O carte didactică de Adamescu şi Dragomirescu, ediţia din 1902, a dovedit destul la ce ne putem expune cu procedeul acesta; ediţia următore a trebuit să-l părăsească.

O altă carte, a lui Aron Densusianu, poate fi folositoare şi astăzi pentru unele fapte şi observaţiuni, dar studierea literaturii pe genuri n'a adus foloase.

fi dat o cât mai bogată bibliografie. Alexici nu amintește decât pe Rudow (în prefață și la pag, 119), odată pe Iorga la o chestiune unde nu înțelegem de ce (pag. 116) și atât; ba îmi amintesc și de numele lui Șăineanu (la un capitol de „istorie literară“?).

Și mai este o considerațiune în folosul bibliografiei. Când scrii pentru streini, ca în cazul lui Alexici, e folositor lucru să arăți acelora că Românii se ocupă de istoria literaturii lor și că întreprind studii — puține sau multe, aveà să aprețieze autorul — pentru luminarea chestiunilor obscure ale ei.

Și mai este o a treia considerațiune în favorul unui fel anumit de bibliografiie. Istoria literaturii române este o știință relativ nouă, de vreo douăzeci de ani. Multe chestiuni din ea sunt rezolvate de foarte puțină vreme și reamintesc oricui numele celor ce le-au rezolvat. Ele nici n'au devenit de domeniul comun, fiindcă opere de popularizare în această direcție — cum e și a lui Alexici — nu avem multe și fiindcă nici n'a fost timpul necesar pentru o asemenea popularizare. Când suntem prea aproape de data rezolvării unei probleme, cred că e bine să citām pe cel ce a rezolvat-o, atât ca un omagiu adus lui, cât și ca o justificare pentru cititori, cari se găsesc de odată în fața unui fapt nou. In această privință lucrarea lui Alexici nu spune niciodată nimic.

Trecem acum la chestiuni de amănunt: De ce studiază Alexici pe Odobescu între C. Negruzzi și N. Filimon? De ce pe Bolintineanu după Alecsandri? De ce nu se indică pentru toți scriitorii dispăruți anul nașterii și al morții, pentru Miron Costin de pildă și pentru Andrei Mureșianu?

Cu privire la numele autorilor și ale operelor nu se păstrează un sistem uniform, uneori sunt

traduse, alte ori nu, alte ori schimbate; se zice „Andreas Mureşan“ (pag. 72), „Johann Budai Delean“ (pag. 72), „Joan Barac“ (pag. 74), „Ivan Câmpineanu“ (pag. 96), „George von Sadagora“ (pag. 112).

La citaţii se indică numai autorul; opera şi pagina nu (un exemplu pe pag. 15).

Ce interesează de obiceiu mai mult pe publicul mare într'o carte de istoria literaturii este judecata ce-o poate găsì asupra scriitorilor, gradul de importanţă ce se dă unora în detrimentul altora, poate fiindcă aceasta este partea unde publicul găseşte confirmate ori infirmate şi părerile lui. Deaceea cu cât istoria unei literaturi ajunge mai aproape de epoca contemporană, cu atât e şi cetită mai mult, dar şi desbătută mai mult. Cinevà are mare admiraţiune, să zicem, pentru Alecsandri; destul să vadă că opera apărută nu o împărtăşeşte, ca s'o judece cu asprime, chiar dacă în altă privinţă ar însemnà destul. Un asemenea caz se iveşte mai ales pentru scriitorii contemporani şi cum am spus, cartea lui Alexici vorbeşte aproape de toţi cei din zilele noastre. Ce este mai rău este că şi unii din cei ce sunt sau se cred în drept să discute în publicitate noua operă procedează caşì publicul cel mare. A scris, să zicem, criticul despre Delavrancea, susţinând contra opiniunii generale că retragerea lui din literatură n'a fost o pierdere pentru noi; cum apare o istorie a literaturii române, deschide la capitolul respectiv şi ne întâlnind originala sa părere, pe dată mai găseşte greşeli, cu cea dinainte trei şi lucrarea e condamnată. Iată pentru ce Alexici îşi va găsi mulţi duşmani numai pe tema felului cum a apreţiat scriitorii şi operele. Mă voiu feri şi de lucrul acesta; voiu relevà acele apreţieri, jude-

căţi. caracterizări care nu mă mulţumesc, fără să conchid însă de acì la inulitatea cărţii.

In primul rând trebue să constatăm că apreţierile sunt puţin numeroase şi concentrate la sfârşitul scrierii. Literatura veche constă numai din consideraţiuni tipografice şi bibliografice. E rău lucrul acesta. O istorie a literaturii trebue să urmărească mai ales ce este literar într'o scriere —şi cred că dacă începem cu secolul al XVII-lea găsim şi pentru câtevà opere vechi alte consideraţiuni decât cele de tipografie şi de bibliografie. Este cu atât mai necesar sistemul acesta, cu cât vechea noastră literatură e foarte discreditată. La ce atâta înşirare de mitropoliţi şi de cronicari, ni se spune; aceia nu sunt scriitori, operele lor nu sunt literatură. Chiar puţin timp după ce Alexici şi-a tipărit cartea, argumentele contra literaturii vechi româneşti au şi fost formulate, şi nu de un profan, ci de un profesor secundar, cunoscător bun al literaturii moderne — mai puţin al celei vechi. Lucrul te miră cu atât mai mult, cu cât Bogdan-Duică—d-sa este cel care crede astfel—nu despreţueşte bibliografia şi lucrurile mărunte nici pentru literatura nouă. Curentul care şi-a găsit expresiunea în articolul d-sale [1]) poate recurge la cartea lui Alexici ca la o justificare: literatura veche n'are nimic literar. Şi cum n'ar admite cinevà o asemenea concluziune, când i se vorbeşte de Inochentie de Râmnic, de Kliment (pag. 82) şi nu i se arată partea literară din Varlam şi Dosoftei, din Biblia lui Şerban, din „discursurile" secolului XVIII-lea şi mai ales din cronicari.

Trecând la literatura mai nouă, avem de observat că şcoala latinistă este expusă tot numai bibliografic, fără să se insiste asupra influenţei sale în literatură; se spune că ea n'a produs opere

[1] *Revista generală a învăţământului* (1 Decemvrie, 1906).

poetice (pag. 72), dar nu se spune că activitatea lui Budai Deleanu, Vasile Aron şi Ion Barac a fost determinată în parte de ea, lucru destul de cunoscut dela articolul lui Densusianu din *Noua Revistă Română* [1]) („Şcoala latinistă").

Pe Ţichindeal îl ridică prea sus, numindu-l «der rumänische Æsop» (pag. 74) şi dându-i mai multă însemnătate decât lui Mureşianu, care e rău aşezat între Ţichindeal şi Budai Deleanu.

Apropierea dintre Alecsandri şi Bolintineanu, pe motivul că amândoi au cunoscut şi s'au lăsat influenţaţi de literatura populară, este neexactă: Bolintineanu nu a fost influenţat (pag. 110) de această literatură [2].

Lui Odobescu i se dă o însemnătate excesiv de mică — nu ştiu cum va ispăşi Alexici acest păcat; deschideţi pag. 125—126, ca să vă convingeţi cei ce admiraţi în Odobescu pe cel mai artist dintre prozatorii noştri că lui i se consacră numai câteva rânduri şi dintre opere i se aminteşte numai „Doamna Chiajna".

In schimb Creangă este „Meister der rumänichen Prosa" (pag. 161) şi rolul lui în desvoltarea prozei româneşti este acelaş cu al lui Eminescu în poezie (pag. 158). Alexici uitase, se vede, că vorbise mai sus de Odobescu, dar luase precauţiune să nu spue nimic despre „prozatorul" Caragiale.

Lui Duliu Zamfirescu ca poet i se dă aceeaş însemnătate ca lui N. Volenti (pag. 148); despre amândoi câteva cuvinte în acelaş ton,

E adevărat că Slavici a avut în nuvelistică acelaş rol caşi Coşbuc în poezie? (pag. 170 şi 173); dar că Sadoveanu şi Aldea ar fi din şcoala lui Slavici (pag. 173)?

1 An. I (1900), vol. I, pag. 17.
2 V. şi *Desvoltarea limbii literare*, pag. 233.

Impresia cu care rămâne cinevà după citirea cărţii, cu privire la valoarea scriitorilor studiaţi în ea, este că toţi au scris, şi-au făcut datoria, dar că o scară a valorilor nu se poate stabilì. Ii va fi absolut imposibil unui străin, care va voi să cunoască literatura noastră după cartea d-lui Alexici, să rămână cu convingerea că Odobescu a fost un scriitor superior lui Mille ori lui Ciocârlan (acestuia i se dau 24 de rânduri şi întru câtvà mai lăudăroase decât cele 13 consacrate lui Odobescu); acelaş lucru cu toţi ceilalţi scriitori.

Aci vine rândul să atragem atenţiunea că, deşi autorul a dispus de un spaţiu restrâns, totuşi a ţinut să înregistreze şi pe Tăut, Istrati, Orăşanu, C. A. Rosetti (pag. 109), N. Georgescu, Sion, Baronzi, Creţeanu (pag. 121), Sihleanu, Scheletti, Bodnărescu, Lăpădatu (pag. 144—145) — vorbind încă despre Bodnărescu, caşi despre Odobescu — Miron Pompiliu, Şerbănescu, N. Volenti, A. C. Cuza, A. Hodoş, V. Păun, S. Gheorghiu (care n'am şti cine e, dacă în parentez n'ar sta scris „Smara Andronescu"), C. Scrob, N. A. Bogdan, Stoenescu, I. Paul, I. Neniţescu (pag. 149), Vulcan (pag. 165), I. Rusu-Şirianul (pag. 173), Depărăţeanu (pag. 173), Ciocârlan (pag. 175), C. Mille (pag. 177), Sofia Nădejde (pag. 178). Intr'o istorie de câtevà volume a literaturii româneşti ar fi desigur locul pentru câţivà din cei citaţi mai sus — mi-aduc aminte că pe când audiam la Universitate ni se vorbià despre Baronzi ca despre un scriitor nedreptăţit, care ar merità atenţia unui studiu. In orice caz într'o lucrare aşà de restrânsă ca a lui Alexici nici unul din cei de sus nu merită o deosebită menţiune. Nu trebuià cu atât mai mult, cu cât scriitori şi scrieri de o valoare superioară, recunoscută de noi toţi, lipsesc

dintre simpatiile lui Alexici. Am relevat lipsa lui Antim Ivireanu și a „Panegiricului lui Ștefan cel Mare“, vom adăugà acum lipsuri cu mult mai regretabile:

Kogălniceanu este amintit numai ca reprezentant al culturii germane, luându-se ca bază pasagiul cunoscut din discursul său din 1890 la Academie (pag. 94); nu învinuesc pe Alexici și de inexactitatea acestei afirmări, fiindcă Kogălniceanu nu este încă studiat în întregime, dar ce scuză ar puteà găsì pentru faptul că nu vorbește nimic despre el ca orator și mai ales ca scriitor și că nici nu amintește de cele două reviste, celebre pentru epoca dintre 1840-1860, *Dacia literară* și *România literară?*

Alexandru Russo este tratat ca la Rudow, amintit cu ocaziunea poeziei populare (pag. 23).

Nicolae Bălcescu este amintit doar că făcând parte din generația dela 1848 (pag, 93), dar de loc ca prozător; „Istoria lui Mihai Viteazul“, aceastǎ podoabă a prozei românești, nu figurează nici ea la Alexici.

Ion Ghica are aceeaș soartă ca bunul său prieten.

B. P. Hașdeu nu apare decât odată cu o părere asupra doinei (pag. 21).

Dobrogeanu-Gherea este citat cu câtevà rânduri despre o poezie a lui Vlăhuță (pag. 148).

„Vlaicu Vodă“ al lui Davila nu este nici el amintit.

Să privim acum lista celor admiși de Alexici ca scriitori români și lista celor înlăturați dela această distincțiune și să cugetăm la criteriul pe care-l va fi admis d-sa pentru o asemenea alegere. Am impresiunea unui studiu scris cu vreo 20-30 de ani în urmă, căci atunci se vorbià de autori români ca Orășanu și ca Mille și nu se vorbià de Kogălniceanu, Russo, Ghica și ceilalți,

am și impresiunea unui studiu făcut fără imparțialitatea necesară — mi-a spus odată cinevà că n'ar admite ca într'o istorie a literuturii noastre să se vorbească de Hasdeu și de Dobrogeanu-Gherea.

Nu uit că Alexici este cel dintâiu care cuprinde în lucrarea sa și literatura noastră contemporană: nu uit de asemenea că trebuind să distingă pe cei de merit s'a oprit asupra unora pe cari noi nu-i privim cu aceeaş atențiune; deaceea am relevat numai acele apreţieri pe cari Alexici este dator să le verifice cât mai mult. Pot adăugà că mulți vor vedeà cu ochi buni atenția ce s'a dat unora din scriitorii tineri, lui Haralamb Lecca, Iosif, Sadoveanu, etc. Un articol elogios nu consacră totdeauna pe un scriitor nou, dar o lucrare de ansamblu, cum este cea de faţă, și prima lucrare românească cu acest caracter, contribue mult mai efectiv la aceasta. Dacă Alexici n'ar trăì la Budapesta, dacă ar fi fost mai în curent cu literatura noastră de acum, ar fi putut aduce și mai multe servicii acestei literaturi, căci mai sunt și alţi scriitori cari ar meritá atențiune și cari trebue puși în evidență cum se cuvine. In locul atâtor nume fără rost literar aș recomandà lui Alexici — dacă are de gând să mai revie vreodată la ocupaţiunea de istoric literar, și eu i-o doresc — să răsfoească *Arhiva* dela Iași, *Convorbiri Literare*, colecţia *Vieței Nouă* și să vadă dacă poeziile lui J.-B. Hetrat au în ele cevà artistic și cu cât se ridică deasupra producțiunilor similare apărute dela Vlahuță și Coșbuc încoace. Mai sunt și alții, dar mai tineri ca Hetrat, cari dacă nu s'au impus încă se vor impune în curând. Cu cât s'ar fi ridicat valoarea publicațiunii lui Alexici, dacă ar fi fost

al ei meritul de a-i fi consacrat cea dintâi ca scriitori de valoare.

Trebue să vorbesc şi de *tendinţele* cărţii. Nu e vorba de tendinţa oricărei opere de ştiinţă de a restabilì adevărul, nici de tendinţa oricărei istorii a literaturii române de a stabilì curentele literare, de a fixà locul pe care-l ocupăm în mijlocul literaturii universale. E vorba de un anumit fel de tendinţe. Aţi observat cum scrieri privitoare la Franţa sau la Germania strecoară anume tendinţe, după cum se datoresc unui Francez sau unui German, fiecare explicând sau povestind lucrul în favoarea neamului său; şi uneori se ajunge atât de departe, încât întâlneşti istorii germane ale literaturii franceze insistând la fiecare pas asupra influenţei de dincolo de Rin şi istorii franceze aie literaturii germane înfăţişând aceas ă literatură ca un produs în bună parte al celei franceze.

Până acum câţivà ani se duceà şi la noi o luptă în felul acesta cu Ungurii. Acelaş fapt recunoscut deoparte caşì de cealaltă căpătà un colorit special, românesc ori unguresc, după cel ce se ocupà de el; de multe ori faptul se reduceà la o simplă aluziune, la o simplă întorsătură de stil, dar ţineam să se vadă că avem cevà de împărţit cu Ungurii, cari la rândul lor nu se lăsau mai pe jos. Alexici ţine încă de cur ntul acela. Il vedem ţinând 'să releveze în introducere că Românii în admigrarea lor la Nordul Dunării au găsit un puternic obstacol în Unguri (pag. 6), că în evul mediu eram primitivi, nomazi, fără conştiinţa naţionalităţii (pag. 8) — caşicum pe atunci în Orient ar fi fost o raritate aşà cevà — că ne-am schlmbat stăpânii, trecând de sub Bulgari sub Unguri (p. 9), că numai reforma lui Lut-

her, introdusă în Ardeal, ne-a transformat intr'o naţiune, dintr'o expresiune etnografică ce eram până atunci[1]).

După ce laudă activitatea lui Anton Pann, numind-o bogată şi grea de împlinit, Alexici adaugă că ea n'a fost a unui Român, ci a unui fiu de Ţigan din Bulgaria[2]).

Dacă Filimon se prezintă cu o notă caracteristică de ironie, lucrul se datoreşte originii sale greceşti (pag. 126).

Dacă Bolintineanu a fost atras spre André Chénier, ca să-l imite în poezia „O fată tânără....“, lucrul se datoreşte de asemenea originii sale greceşti (se ştie că şi André Chénier erà după mamă Grec, pag. 118).

Despre Bolintineanu se spune odată că e de origină greacă: „seine offenbar griechische (makedonische) Abstammung“ (pag. 118); şi a doua oară, câteva rânduri mai jos, se lasă parentezul... Alexici nu ştie se vede că cu procedeul acesta: „Italian cutare scriitor, Evreu cutare, Bulgar celălat...“ n'a ajuns nimeni la nici un rezultat şi că în România nu mai face nici o impresie reeditarea lui.

O altă tendinţă pe care ţine s'o releveze autorul este de a face să se creadă că Ardealul a însemnat, însemnează şi va însemnà — nu exagerez nimic — mai mult decât Principatele din punct de vedere cultural şi literar. Foarte des revine în

[1] „Ging auch die Reformation selbst an der grossen Masse der Rumänen spurlos vorüber, so rüttelte sie doch das Volk, welches bis ins 16 Jahrhundert nur ein ethnographischer Begriff war, auf und machte es zu einer Nation” (pag. 61).

[2] Es war A. *Pann*, ein schlichter Mann aus dem Volke selbst, der diese wichtige Aufgabe unternahm, nicht einmal ein Rumäne selbst, sondern ein Zigeunerssohn aus Bulgarien” (pag. 123—124).

puţinele pagini ale autorului ideia că dincoace de Carpaţi a stăpânit cultura orientală (bizantină şi slavă), pe când dincolo cea occidentală, ba încă prefaţa şi încheierea o desvoltă mai pe larg; ai crede că aceasta a fost tema pe care a avut s'o probeze. Intr'un loc (pag. 94) ni se spune că influenţa franceză în Principate e mai puţin însemnată decât a şcoalei latiniste, şi într'altul (pag. 95) lasă să se înţeleagă că Academia Mihăileană dela Iaşi s'a deschis graţie curentului provocat în Muntenia de Gheorghe Lazăr.

Cred că astfel de tendinţe n'au ce căuta într'o istorie a literaturii române. Primul fel de tendinţe e destul de discreditat, şi mă mir cum Alexici n'a ştiut-o. Al doilea nu s'a discreditat încă, fiindcă e prea nou, dar nu e de admis ca tocmai când unitatea sufletească — cum trebue înţeleasă — se realizează mai mult în jurul capitalei ţării să mai prindă rădăcini asemenea porniri provinciale.

Puţine cuvinte avem de spus despre *izvoarele* utilizate de Alexici, fiindcă şi ele sunt puţine la număr şi fiindcă despre ele am spus ceva şi mai înainte. Este atât de puţin în curent Alexici cu izvoarele unei istorii a literaturii române... uneori îţi vine să crezi că nu i-au rămas necunoscute, ci n'a voit să ţină seamă de ele. Ni se vorbeşte despre formarea poporului românesc şi nu se amintesc istoricii români, o singură dată întâlnim pe Xenopol; ceilalţi, Tocilescu, Onciul, Iorga nu apar de loc; şi doar cel din urmă a publicat acum de curând istoria poporului nostru în limba germană[1] — ce bună ocazie

[1] *Geschichte der rumänischen Volkes*, Gotha, 1905

să atragi atenţia că în limba scrierii tale se poate citì şi istoria poporului cu a cărui literatură te ocupi! Ni se vorbeşte de cnezate şi nu se aminteşte studiul lui Bogdan, publicat în limba germană [1]). Ni se vorbeşte despre formarea limbii române şi nu întâlnim nicăiri cartea lui Densusianu [2]). unde se dau cele din urmă rezultate în această chestiune. „Istoria literaturii române" a d-lui Iorga n'a fost utilizată, cu.surile lui Densusianu şi Bianu de asemenea. In schimb apare o lucrare a lui Miklosich din 1879 şi una a lui Zallony dela 1830 — pe aceasta o utilizà şi Bălcescu în «Magazinul istoric»! Ce fel de occidentalism va fi acesta, mă gândiam, când m'am convins că în adevăr Alexici nu şi-a cunoscut materialul cu care aveà să lucreze; la noi am mai înţelege lucrul, fiindcă noi reprezentăm «spiritul decăzut, oriental...» Credeà poate occidentalul Român dela Pesta că e destul să se găsească mai aproape de meridianul Parisului, ca să devie deodată omul cunoscător în toate?

Şi cu toate acestea tot n'aş cere distrugerea operei, tot n'aş îndemnà pe Alexici să renunţe la ocupaţiunea de istoric literar. Am găsit şi câteva lucruri mulţumitoare, pe lângă cele relevate mai înainte în opera d-sale. Se recunoaşte însemnata epocă culturală de sub Constantin Brâncoveanu, se înfăţişează destul de bine Gh. Lazăr şi Eliad Rădulescu, se face apropierea între Alecsandri şi Caragiali, iar pe acesta il face să reiasă destul de bine (cu toate că nu se vorbeşte despre „proza" şi despre „schiţele" lui). Apropierea dintre H. Lecca şi B. Delavrancea cu privire la alegerea subiectelor este de asemenea de preţuit; tot astfel legăturile dintre A. Pann şi Ion Barac (pag. 124).

[1] *Archiv für slavische philologie,* 1905
[2] *Histoire de la langue roumaine,* Paris, 1902

Găsesc absolut firesc ca d-l Alexici să găsească drumul în chestiuni de analiză şi nu în cele de sinteză, pentrucă în literatura noastră sunt numeroase puncte nelămurite, şi înainte de lămurirea lor orice generalizare riscă să fie supreficială. Dacă Alexici în loc de această lucrare ne-ar fi dat vreo monografie, ar fi avut mai mult succes.

In special pentru scriitorii ardeleni, pentru cari o bună parte din material se găseşte încă în Transilvania, în special pentru legăturile dintre literatura noastră şi cea germană, aţi fi foarte buni d-voastră, intelectualii de dincolo Lăsaţi gândurile de stăpânire culturală asupra fraţilor din alte regiuni, lăsaţi îngâmfarea că aţi fi „occidentali" şi munciţi alăturea cu noi, puneţi-vă în curent cu ce se face pretutindeni, şi în orice caz cu ce se face în alte ţinuturi româneşti, ca să dăm ce se cuvine şi poate folosì neamului întreg.

DEIȚIUNI DE TEXTE ROMÂNEȘTI

Am avut ocaziunea să cunosc prin Ovid Densușianu o broșură intitulată „Société des textes français modernes“ și cuprinzând prospectul, statutele, regulamentul societății și lista persoanelor aderente. Prospectul iscălit de Gustave Lanson, autorul frumoasei cărți „Histoire de la littérature française“, se plânge că autorii francezi moderni nu se găsesc în ediții bune și ieftine și că trebue publicați din nou, în așà fel ca edițiile să poată fi utilizate și de critici și de istoricii literari și de gramatici. „Sunt autori mari — zice Lanson — pe cari i-au citit părinții noștri, pe care îi citim noi, pe cari îi vor citì încă câțivà ani copiii noștri în ediții pur și simplu rușinoase, pline de greșeli cu totul nedemne de frumusețea operelor“. Societatea e formată din două feluri de membri, perpetui și anuali, cari au dreptul să primească toate publicațiunile, primii în schimbul a două sute de lei dați odată pentru totdeauna, ceilalți în schimbul a zece lei anual. Membrii aderenți sunt până acum vreo 150, toți profesori universitari și de licee.

Broșura de față a fost pentru mine o nouă ocasiune să mă gândesc la nenorocita stare de lucruri în care ne găsim noi Românii din punctul acesta

de vedere, noi cari „în cincizeci de ani am ajuns acolo unde alte popoare n'au putut ajunge decât după secole“. Dacă edițiile unor autori mari francezi merită după Lanson calificativul de „rușinoase“, ce calificativ mai rămâne pentru ale noastre? Ne lăudăm mereu cu scriitorii noștri mari, și dacă ne-ar întrebà cinevà de edițiunile în cari să-i citească am rămâneà cu desăvârșire încurcați. Unde ar puteà citì acel cinevà pe *Alecsandri?* Unde e edițiunea marelui poet pe care s'o poată utilizà și criticul și istoricul literar și gramaticul? Unde e edițiunea bună a lui *C. Negruzzi,* a lui *Eliad Rădulescu*? Se găsesc mai mulți decât unul sau doi din scriitori mari ai noștri, cu operele bine editate? Și cu toate acestea nu ne lipsesc așà zisele „biblioteci“ de popularizare, în cari se tipăresc mereu fragmente din autorii români. In toate aceste intreprinderi se cheltuesc bani mulți, se întrebuințează muncă și timp, une ori poate și pricepere, dar fără să se obție rezultatul așteptat. In edițiunile lor nimeni n'are încredere; nimeni nu le poate utilizà fără frică pentru studii. Gândiți-vă la edițiile din orice „bibliotecă“ existentă românească, *Șaraga, Minerva,* etc., și puneți-vă întrebarea dacă le-ar puteà utilizà criticul, istoricul literar și gramaticul — cum cereà mai sus Lanson. Cercetați studiile de literatură românească și vedeți dacă se bazează vreunul pe asemenea edițiuni. Nu recurgem fiecare la edițiile *prime,* acelea din cari abià se mai găsește câte un exemplar la Academia Română? O singură întrebuințare au, prin forța lucrurilor, edițiile noastre: sunt anume puse în mâna școlarilor; nu e profesor de limba română care să nu fi recomandat stăruitor în clasă, de pildă pe Bolintineanu în edițiunea Șaraga ori Minerva, pe Gr. Alexandrescu în edițiunea Minerva, deși aveà de-

plină cunoştinţa că toate sunt execrabile din punct de vedere ştiinţific. Pentru altceva decât aceasta nu folosesc şi n'au folosit niciodată publicaţiunile de mai sus.

Să ne gândim acum că la baza unor atari întreprinderi nu e pur şi simplu dorinţa de câştig; n'au devenit până acum milionari nici cei dela Şaraga, nici cei dela Minerva, nici Socec, nici Müller — despre acesta se spune chiar că şi-a pierdut situaţiunea materială din cauza „Bibliotecii pentru toţi". Să ne gândim că e la mijloc bunăvoinţă, muncă, puţină pricepere uneori; nu e păcat ca toate acestea să se spulbere? Problema ar trebuì să preocupe pe mulţi, şi ar trebui să-i preocupe serios; în prima linie pe editori, cari se plâng mereu că ediţiile scriitorilor noştri nu se desfac. Dar ce încredere prezintă ele? E destul, când vrei să le utilizezi, ca pe frontispiciul lor să citeşti Şaraga, Socec ori Minerva? Numele acestea pot garantà eleganţa tiparului şi atâta tot; cine garantează însă exactitatea textului reprodus? O ediţiune franceză publicată sub îngrijirea Societăţii de care a fost vorba mai sus se va prezenta cu totul altfel; societatea e compusă din atâţi profesori universitari şi de licee, în fruntea ei se găsesc personalităţi literare ca Lanson şi Brunot — dar la noi?

In a doua linie problema trebue să preocupe pe toţi cei ce luptă pentru răspândirea cât mai adânc între cititorii noştri a literaturii româneşti. Profesorii au aci cuvântul. Ei trebue să vadă dacă o societate în felul celei franceze ar fi binevenită şi la noi, sau dacă ne-am puteà mulţumì numai cu un comitet pus fireşte sub conducerea unuia sau mai multora din profesorii universitari dela Bucureşti ori dela Iaşi. O ofertă din partea unei asemenea societăţi sau comitet n'ar puteà fi refu-

zată de niciuna din librăriile noastre editoare, de care ce câştigul material ar întrece cu mult pe cel realizat de ele singure până acum.

Şi în această chestiune, caşi în multe altele, e nevoie de strângerea forţelor, puţine de tot la număr, şi cari împrăştiate cum sunt nu pot realiză scopul aşteptat.

DIN INEDITELE LUI GH. ASACHI

Printre manuscriptele dăruite acum câțivà ani Academiei Române de fostul Mitropolit al Moldovei. Iosif Naniescu, s'au găsit și câtevà autografe de ale lui Gh. Asachi. Atrăgându-mi-se atențiunea asupra lor de I. Tuducescu, am crezut că ar fi de folos să le fac cunoscute celor ce se ocupă de trecutul poporului nostru.

S'au găsit anume cinci caiețele. Cel mai mic, de 13 foi în 8°, cuprinde note în limba greacă și franceză din cărțile pe cari le citià Asachi: maxime și fraze franțuzești și versuri de dragoste, din cari extragem următoarele:

La[1] bergere en ce lieu champètre
Où l'amour vient l'accompagner
Grave sur l'ecorce d'un hètre
Le non cheri de son berger.

*

L'amour exige qu'on le flatte
Les faveurs sont ses aliments
Mais l'amitie plus delicate
Vit de la fleur des sentiments

*

Chacun de nous sait qu'une belle
Qui nous enleve son coeur

[1] Păstrăm intenționat ortografia originalului.

Le reprand bien moins pour elle
Que pour notre successeur.

Un pauvre amant dit ce qu'il pense
Sans trop penser à ce qu'il dit
Le desordre est son eloquence
Quand le coeur parle à dieux l'esprit.

Al II-lea caieţel, din 61 file în 4° mic, poartă pe dosul primei coperte însemnarea „Roma l'anno 1808". Este în mare parte nescris. Filele scrise cuprind o poezie germană (fila 3), una italiană (fila 7), un pasaj englezesc (fila 9) şi schiţe de desemn, în special capete.

Al III-lea caieţel, din 61 file în 4° mic, cuprinde pe dosul primei file următoarele însemnări:
„Eu am venit la Roma în 2650, anul fundaţii sale, 1808", şi
„In asta carte se afla şi cateva notiţe istorice a mele particulare şi ştiencifice";
Iar pe ultima filă:
„Ieu Georgi szy fratele mieu Daniel Clemens am wenit la czetate Wiena la anu 1805 luna luy Iuli dzyoa 16 maré demenacy a 8 hori, dela casa nostry szy Parenţi noastri dela Iaszy in Moldova fiind pe drum 20 de zyle".
Tot pe această filă e însemnată ziua intrării armatelor franceze în Berlin la 1805 şi schiţarea drumului făcut de el dela Viena la Roma. Restul ms. cuprinde note de puţină valoare, mai ales de fizică şi geometrie, în limba italiană şi germană.

Caetul al IV-lea, cel mai mare ca format, din 58 file în 4° mare, poartă titlul „Rimario moldavo" şi data 1813. In el găsim sufixe româneşti cu citarea cuvintelor în cari se întâlnesc, ca poetul să găsească mai uşor rimele. Aşă de pildă la su-

fixul *adă* sunt citate cuvintele: *adă, nadă, vadă, paradă, spadă, cadă, pradă, șadă, zăpadă, scadă, sfadă, ogradă, dovadă, arcadă, creadă,* oeeace dovedește că Asachi avea toată bunăvoința să ajungă bun poet.

Cel mai interesant din aceste caețele este cel de 288 pagini în 4⁰ mic, pe a cărui întâia pagină se citește:

Studi et Memorie di Giorgio Asaky Moldavo nato Herza 1788 Moldavice, studiato a Leopole da 1796 fin. 1804,, studiato a Vienna fino 1807, studiato a Roma fin. 1812. Tornato a Iassy 30 agosto 1812. Impiegato comme Referendario al departemente degli affari esteri sotto Principe Carlo Callimaco febr. 1813.
Salus în virtute et decus' (devisa mia).
Mântuirea omului și a lui podoabă stau în virtute.
ASACHI.

Astă carte amu scrissu la Vienna, Roma si Iassi 1815—1819.

Mai găsim aici următorul act referitor la familia lui Asachi (pag. 273):

Document de Familie Asaky.
Iscalitul iconomul Alexandru dela Ternava, ținutul Dorohoy, adeverescu următoarele despre a mea familie car să fie de știință acelor de care s'ar atinge.
Nicolai părintele meu născut la anul 1698, a fost din Ardeal satul Teaca Oltului, ficior a lui Grigori Olteanu nemeș au evgenis a țerei acia, unde avea și parte împreună cu fratele său Iancu, copil de 15 ani; s'au dispărțit din casa părintească și s'a instrainat pana la Braila. Apoi fiind ca pe atuncea urmau turbureri în țeara, pe la 1713 au pribegit cu mulți locuitori în țeara leșască, și pe la 1728 restatornicindu-se pacea în țeara, s'a întors și parintele a meu în Moldova și anume în satul Ternavca a lui Dumitru Potlog Stolnic.
Aice s'a casatorit cu D. Gafizza și peste puțin îmbrațoșind tagma bisericească, s'a chirotonisit de Preasfințitul Episcop Dosoftei a Radauților. Pe când petrecea ca Ereu[1]

[1] Preot (gr. ἱερεύς

în acel sat Ternavca avend familie, fratele seu Grigoraş, aflend de a sa petrecere, eau fost scris prin un neguţitor de carţi ce venise în Moldova îndemnându-l ca să se întorca la locul seu spre a-l împărtăşi de moşia Teaca Insa parintele meu deprins în asta ţeara unde capatasa rudenii şi petrecea norocit, n'au voit se schimbe lucrul ştiut pentru neştiute, şi a remas în Moldova, unde în linişte cu evlavie şi buna pilduire au petrecut vieţuind pana la 17 mart 1812, fiind ziua santului Alecsi cand a reposat ca un om cuvios, tanguit fiind de toţi boerii şi creştinii. El au vieţuit 113 ani 9 luni, asend 7 ficiori şi 3 fete din care 3 au reposat, remaind numai eu singur în viaţa care pot avea ca 78 ani, fiind ca me aflam în Iassy în versta ca 16—17 ani, pe când au taet pe Gregory Gyca V. V. la 1777. Aceste le am rostit nepotului meu, Aga Georgi Asaky spre ştiinţa, şi remane în voinţa lui D-zeu de aşi putea adaogi la an şi altele[1]).

Iasy 4 aug. 1839.

(subscris) ALEXANDRU ECONOMU.

La pag. 243 se găseşte poezia „Către Italia!“ aceea care se sfârşeşte prin bine cunoscutele versuri:

Un român a Daciei [2]) vine la strămoşi[3] ca să sărute
Ţărna[4] de pe a lor morminte[5] şi să[6] 'nveţe a lor virtute

Despre aceste indicaţii biografice, N. Iorga spune următoarele: „Un frate al lui Lazăr Asachi, deci unchiul după tată al lui Gheorghe, preot în Târnauca (Dorohoi) dă, în 1839, unele note, nu tocmai sigure, despre familie. Un Grigore Olteanu din Ţara Făgăraşului, dela Teaca(??), ar fi avut pe Nicolae (1698) şi pe Iancu. Nicolae, deşterat în Moldova, ba chiar la Brăila, ar fi fugit de războiu în Polonia la 1813(!!) şi s'ar fi întors „pe la 1729(!) Aşezat la Târnauca, i-a p'o fată din sat şi se face preot. Nicolae ar fi murit la 17 Mart 1812, „lăsând 7 feciori şi 2 fete". Adevărul par a fi numai că tatăl lui Lazăr Asachi (Asachie) era preot în Târnauca, Lămuririle acestea multe vor fi fost grămădite pentru a înlătura părerea foarte răspândită, despre obârşia armenească a Asăcheştilor" (*Sămănătorul*, 1906, pag. 699).

[2] Ed. 1836 Dacei (pag. 13), ed. 1854 (pag. 6)şi ed. 1863 (pag. 10) *Daciei*.

[3] Ed. 1863 *strabuni*.

[4] Ed. 1863 *ţerna*.

[5] Ed. 1836 şi ed. 1863 *mormânturi*. Ed. 1d. 1854 *mormănturi*.

[6] Ed. 1863 *se*.

Ea poartă data „Roma 1809“. In ediția din 1854 și cea din 1863 găsim tot anul 1809, pe când în cea din 1836 e pus 1812. Localitatea unde a fost compusă nu este însă însemnată în nici o ediție.

Textul poeziei în ms. seamănă cu al primelor două ediții. In ediția a IV-a Asachi a introdus câteva neologisme: *străbuni* pentru *strămoși*, *pictură* pentru *zugrăveală*.

Se mai găsesc de asemenea câteva însemnări ocazionale, dintre cari unele pot folosì pentru cunoașterea ideilor lui Asachi, pentru evenimentele ori persoanele ce se menționează:

Egoismul

Amour propre qui rapporte tout à soi.

Quand l'infortune est générale dans un pays, l'egoisme est universel. *Asta pătimim.*

(pag. 270).

* * *

1867, Marti 18

Audiri despre o turburare la București. Locuitorii înarmați s'aține la mutarea Curței de casațione la Iassy. Garnisona comandată de Prințul s'a bătut cu guardia națională, în care ar fi căzut sute de oameni!

Ecce! intempestiva constituție la un popor necopt!

(pag. 271).

* * *

3 Aprilie

Aniversarea funebră a macelului desarmaților Moldoveni de trupele Muntene. *Macelul St. Tomas.*

Ziarul Moldova a publicat relația și serbarea funebră a macelaților Moldoveni, stigmatisind la indignația publică pe Lascar Catargiu, Iudeul Davila, Mitiză Sturza, Vasili Gherghel, francezul Gramont și Pandraf Alexandrescu!!! (pag. 272)

* * *

Vasili Vodă

erbarea comemorativă din 30 Ianuar 1863

Astă aneversală s'a serbat în ist an cu o pompă estraordinară: D. Gusti, actual ministrul cultelor, fostul elev și profesor la această veche Academie, a depeșat de la București a se serba astăzi ca un eveniment național a Moldovei. Drept care autoritățile administrative, giudecători și militari s'a reunit în curtea Trii Erarchilor. După liturgie adunându-se cetățenii în sala ornată cu colori și festone naționale, s'a rostti mai multe cuvinte și istorisiri a fondații Academii și a restaurații prin G. Asaky; s'a dat în urmă lectura de o compunere a acestuia care s'a aplaudat cu entusiasm și aclamații: se trăească Asaky mulți ani ca se ni lumineze.

(pag. 280).

* * *

Santul Georgi 1868

In o groapă tunicoasa d'argint plină și de aur
Petrecea în Capodocia un fioros și crud balaur.
Elu manca pe an odată, dar viptul avea să ne
O fată cea mai frumosa pe care o'nghizza vie.
Mai frumoasă decât alta n'a fost d'a lui împărat
In cât chi pe a sa fiică în olocaust a fost dat.
In genunchi sermana așteaptă a ei ora de pe urma
Dar un calareț d'odată spaima ei de moarte curmă.
A sa lance 'n ventra 'nfrânge cu a lui sange earb'adapă
Pe princessa atunci de moarte, lumea de balaur scapă!
De atunci e santul Georgie a junelor patron
Elu apera pe junele care 'n România e 'n tron.
Fie deci tot Romanul care poartă acest nume
Fericit ca a sa familie în aceasta ș'alta lume!

(pag. 281).

* * *

Datele biografice cu privire la Asachi și la familia sa sunt fără îndoială prețioase. Facem în acelaș timp cunoștință cu ciudata lui ortografie, atunci când întrebuința alfabetul latin, și—prin întâia poezie reprodusă—cu înclinarea către poezia pastorală a secolului al XVIII-lea, înclinare al cărei produs a fost și „Mirtil și Hloe", piesa lui

de teatru atât de cunoscută. Mai mult ne vor interesà poate stăruinţele lui de a devenì stăpân pe versificaţie, lucru la care n'a ajuns niciodată; şi cum n'a putut fi bun versificator, n'a fost cu atât mai puţin bun poet: şi poeziile citate, între altele, dovedesc aceasta.

Reproducţiile de mai sus mai mult sau mai puţin tot ne interesează pe noi cei de astăzi. Dacă ne-am întrebà însă ce interes au avut pentru autor şi de ce a ţinut el să le scrie pe unele din ele, n'am găsì aşà de uşor răspunsul. Ţineà el ca urmaşii să nu uite serbarea comemorativă dela 30 Ianuarie 1868, când ne informează singur că a rostit discursuri, că a fost aplaudat, că i s'a strigat „trăească Asachi"? Nouă însă, care-l cunoaştem bine din alte ocaziuni, rândurile acelea ne pot servì ca o confirmare a dragostei de sgomot de care scriitorul acesta a păcătuit şi care l-a făcut mai puţin simpatic urmaşilor.

MIHAIL KOGĂLNICEANU [1])

I

In n-rul 1 al *Vieței Nouă* se citește pe pagina a doua: „Pe la 1840. . . întoarcerea la literatura populară erà o reacțiune firească, trebuià să se producă. Un Kogălniceanu, un Russo pornise răsboiu contra imitațiunilor streine, și aveau de sigur dreptate".

Câți vor fi știind că Mihai Kogălniceanu, înainte de a fi mare om politic, a fost un scriitor distins? Epoca dela 1840, când alături de el luptau Negruzzi, Alecsandri și Russo pentru crearea unei literaturi naționale și pentru combaterea literaturilor streine de inferioară calitate, este una din cele mai frumoase epoci ale literaturii românești. Atunci a scris Kogălniceanu prețioase articole de critică literară, nuvele istorice, polemici, istorie și a făcut să apară cele mai bune reviste literare pe care le-am avut înainte de 1860.

Dintre cei patru corifei ai epocei, numai doi își au editate scrierile: Vasile Alecsandri și Constantin Negruzzi, fiindcă s'au interesat singuri de

[1] Despre tinerețà cașì despre întreaga activitate literară a lui Kogălniceanu se poate consultà și *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea,* vol. II, București, 1908, apărută în urma articolelor de față.

aceasta, Kogălniceanu și Alexandru Russo[1]) au fost daţi uitării. şi totuși cât ar câștigà poeții și prozatorii de astăzi, dacă ar cunoaște bine pe cei doi predecesori iluștri ... Firește, nu stă la îndemână oricui să dea o bună ediție a scrierilor cuivà. Unora le va fi lipsind priceperea necesară, altora mijloacele materiale. Aceia însă cari le-au avut şi le au pe amândouă sunt datori să împlinească lipsurile. Iacob Negruzzi începuse la 1872 o bună acțiune în acest sens; d-sa a dat atunci edițiunea operelor lui Constantin Negruzzi. Edițiunea n'a fost completă, fiindcă lăsase deoparte scrieri de valoare ca „Poezia populară" şi altele; dar chiar cu aceste mici defecte ea a avut un mare merit, acela de a fi popularizat pe una din cele mai marcante figuri literare românești. Fără edițiunea aceasta, Constantin Negruzzi n'ar fi fost cu mult mai cunoscut astăzi decât tovarășii săi de muncă literară, Kogălniceanu și Russo. Inceputul frumos pe care-l făcuse Iacob Negruzzi n'a fost dus mai departe; nu s'a şi dat o ediție a lui Kogălniceanu și abia acum una a lui Russo. Intâiul părăsise de mult arena literară și fără speranța revenirii: ar fi dat bucuros voie să se tipărească edițiunea completă a scrierilor lui literare; cel de al doilea murise încă din 1859, și un volum cu tot ce publicase până atunci ar fi fost cel mai meritat prinos pentru mormântul prea repede dat uitării. Alecsandri a ţinut foarte mult la acest lucru; el a scris în dese rânduri și destul de stăruitor lui Iacob Negruzzi să îngrijească de o edițiune a autorului „Cântării României", dar fără rezultat satisfăcător.

Noi ceştialalţi nu vom rămâne însă numai cu o adâncă părere de rău că nu avem la îndemână

[1]) Prin intervenirea Academiei Roemâne. Russo își are acum ediția sa complectă.

operele unor mari scriitori: vom profità de cele mai mici ocaziuni ca să contribuim la îndreptarea răului. In cazul meu voiu da câtevà informaţiuni despre vieaţa şi activitatea de scriitor a lui Kogălniceanu. Pe baza corespondenţei sale, descoperită acum câtvà timp şi pe care am publicat-o în parte în *Convorbiri literare*[1]), voiu vorbì despre studiile făcute de el în Franţa, la Lunéville.

In 1832—33, la vârsta de 15 ani, Mihail Kogălniceanu învăţà la un institut francez din Iaşi împreună cu Grigore Sturdza, fiul lui Mihai Sturdza, pe atunci vistiernic şi mai apoi Domn în Moldova. Mama lui Mihai Sturdza, Domniţa Marghioala Calimah, lăsase fiului său grija de a face educaţiunea tânărului Mihai. Pentru acest motiv şi pentrucă Mihai erà totdeuna silitor la şcoală, domnitorul Sturdza i-a arătat o deosebită solicitudine. Aşà se explică faptul că la 1 Septemvrie 1834, când trimete în Franţa la studii pe copiii săi Dimitrie şi Grigore, se gândeşte să trimeată cu ei şi pe Mihai Kogălniceanu. Oraşul în care au studiat n'a fost nici Paris, nici Nancy, cum s'a pus de unii, ci Lunéville. In oraşul acesta se găsià ca profesor abatele Lhommé, care fusese mai înainte la Iaşi şi dase lecţiuni lui Mihai Sturdza. Aci au fost instalaţi cei trei copii.

Oraşul Lunéville se găseşte pe drumul dintre Paris şi Strassbourg. Kogălniceanu spune în corespondenţa sa că oraşul are o „poziţie foarte bună şi sănătoasă" şi că locuinţa abatelui erà „pe partea cea mai frumoasă, căci făcând un pas putem să fim în târg sau la câmp".

Kogălniceanu şi-a continuat aici studiile începute la Iaşi cu aceeaş deosebită sârguinţă. Erà şi aici printre cei dintâi din clasă, cum nu erau fiii domnitorului. In manuscriptele rămase dela el şi păstrate la Academia Română se găseşte şi un

1. 1902.

buletin de note. Reiese de acolo că Mihai eră întâiul la geografie, istorie și limba greacă, al doilea la limba germană, dar al patrulea la matematică. Inferioritatea la acest studiu a recunoscut-o însuși Kogălniceanu și a spus-o cu mult haz mai târziu în scrierea sa din 1841, *Iluzii pierdute* :

De aritmetică nu zic nimica; eram cel din urmă și nici până astăzi nu știu nici a aduna, nici a înmulți. Aceasta mi-a stricat foarte mult; căci tocmai adiția și multiplicația sunt foarte folositoare în țara noastră. Fericit acela care știe a aduna și a înmulți, fericit acela care știe ce însemnează semnele + și —; un an de slujbă pentru dânsul este ca trei pentru alții (pag. 58—59).

La Lunéville se ocupă serios Kogălniceanu și cu desemnul. Cel puțin așà scrià surorilor sale: că vrea să devie un bun artist și că la întoarcere în Moldova le va face portretele.

Mai spune Kogălniceanu că dacă vreo trupă de actori se oprià în Lunéville, se duceà și el de două ori pe săptămână la reprezentații, nu însă pentrucă-i plăceà, ci „pour tuer le temps". Despre o actriță scrie:

Je la siffle toujours, car ici ce n'est pas comme à Iassy; quand un acteur a oublié de prononcer une syllabe, aussitôt les cifflets parviennent à ses orielles.

Erà în corespondență cu Alecsandri, pe atunci la Paris, și cu Millo din Iași. Citià multă literatură și își formase chiar o bibliotecă bogată. Singur spuneà cu satisfacțiune că are 300 de volume, între cari Chateaubriand, Buffon, Voltaire, Racine, Corneille.

Kogălniceanu nu și-a putut sfârșì studiile la Lunéville, deoarece considerațiuni politice interveniră și fu trimis împreună cu fiii lui Mihai Sturdza la Berlin. Să ne aducem aminte că ne găsiam la 1834 sub protectoratul Rusiei, care ur-

măria de aproape desvoltarea Principatelor. Copiii lui Mihai Sturdza având să joace în viitor un rol însemnat în Moldova — cel puţin aşà se credeà de mulţi —, erà în interesul guvernului dela Petersburg ca să nu fi fost crescuţi în ideile liberalismului francez; şi cum dorinţelor, şi la nevoie ordinelor ruseşti, nimeni nu se puteà opune, Kogălniceanu părăsì Lunéville în 1835. Intâmplarea aceasta a povestit-o chiar scriitorul nostru mai târziu în Academia Română. Faptul rezultă destul de clar şi din următoarele rânduri scrise de Mihai Sturdza:

Ce dévouement transmis par mes aïeuls comme un gage precieux de leur foi politique ne s'est point démenti dans toutes les occasions qui se sont présentées; mes relations de familie me rattachent par de nombreux liens au sol de la Russie; mes fils élevés à Berlin *d'après les intentions du Ministère Impérial* se préparent à un avenir conforme à leur destination, qui est celle de servir l'Auguste protecteur de leur patrie et de leur père (*Doc. Hurmuzachi,* suplem. I. tom. IV. pag. 175—176).

Kogălniceanu a fost rău impresionat de noua veste. El ştià de când plecase din Iaşi că va sta trei ani la Lunéville şi că va fi apoi trimes la Paris pentru studiul dreptului — aşà fusese vorba la început. Adevărata cauză a plecării din Lunéville pentru Berlin n'a putut-o înţelege atunci; ceeace l-a supărat a fost faptul că nu puteà să vadă Parisul, „acest oraş frumos, minunea lumii", cum singur îl numeşte în scrisorile sale. Cât îi sta prin putinţă să încerce a încercat. A scris tatălui său că la Berlin aerul e umed şi friguros, că acolo va uità limba franceză, dar în zadar. Nu depindeà nici de el. nici de părintele său ca să rămâe ori să plece; depindeà de Mihai Sturdza.

II

După o şedere de un an în Franţa, la Lunéville, Kogălniceanu se duce la Berlin şi este ins-

talat împreună cu copiii lui Mihai Sturdza în casa unui învățat german, Hufeland-minor. Noua vieață nu-i plăcea însă de loc, fiindcă dela început privise cu ochi răi aducerea sa la Berlin. Intr'una din scrisori spune tatălui său următoarele:

...a-ți vorbì adevărul, aici la Berlin suntem bine, numai că nu mergem mai nicăieri, ne ducem odată pe săptămână la teatru, câteodată la bal; căci la Hufeland acolo numai noi suntem tineri, căci Hufeland nu are copii· când ne poftește la ceai, nici ca cum nu ne înglendisăm (= nu petrecem), pentru că sunt numai vreo șase persoane bătrâne care vorbesc de anatomie, de doftorie, lucruri care noi nu înțelegem (*Manuscriptele* Kog., I,40).

Aproape doi ani de zile Kogălniceanu ia numai lecțiuni particulare de limba latină, franceză, germană, engleză, de muzică, de matematică, chiar și de călărie, de arme, de pictură, de dans. Cevà mai târziu începe și studii diplomatice și de italiană. Pentru toate arată un deosebit interes. Cași la Lunéville, sârguința ce punea în urmarea studiilor i-a atras multe laude din partea profesorilor.

Abià în Noemvrie 1836 el intră în Universitate, ca să urmeze dreptul, predat de celebrul Savigny. Evenimentul acesta l-a anunțat tatălui său cu următoarele rânduri:

Alaltăeri bezădelile (copiii lui Mihai Sturza) și eu am fost primiți în numărul studenților dela Universitate. Mâine voi începe a lua matime (lecții) optsprezece ceasuri pe săptămână la Universitate și 10 ceasuri acasă. La Universitate voi învăța legile firești și legile romanești (dreptul natural și cel roman), istoria și geografia, iară acasă voi învăța latinește, grecește, filosofia și mtematica (*Manuscriptele Kog.*, II, 51).

Prin stăruința tatălui său, el a dat atențiune și studiilor practice, ca fabricarea mătăsii, a rachiului, până și creșterii oilor spaniole. Intr'o vacanță ducându-se la țară a observat timp de

două săptămâni cum se seceră în Germania și cum se lucrează pământul. Poate ca un răsunet al unor asemenea vremi a deschis mai târziu în Moldova o fabrică de postav.

Aveà mulți prieteni și cunoscuți; atât de mulți, că nu-i puteà vizità pe toţi de câte ori ar fi trebuit. Prieteniile și cunoștințele lui erau mai totdeauna de bună condițiune, învățați, literați și nobili. In Pomeranìa, unde își petreceà verile, a cunoscut pe romancierul Wilibald Alexis, cu care a vizitat pe jos insula Rügen şi alte localități din Germania de Nord. La Berlin a fost prezentat ducesei de Cumberland și fiului său Gheorghe, devenit mai târziu regele Hanovrei, sub numele de Gheorghe al V-lea.

Contactul acesta cu aristocrațimea germană, pe lângă partea netăgăduit bună că i-a format caracterul și l-a pregătit pentru un însemnat rol în țară, a avut și o parte rea: l-a obișnuit cu luxul. De aici neîntrerupte cereri de bani acasă, exagerarea prețului la lucrurile trebuitoare, ca să-i rămână și pentru cele netrebuitoare. Mai toate scrisorile din Berlin prezintă liste de cheltuieli și cer bani. Când tatăl său nu-i puteà trimite cât voià, fie că-i aflase gustul pentru lux, fie că nu aveà destulă avere ca să-l îndestuleze, Kogălniceanu se văità amar și cereà să fie adus în țară. Rândurile de mai jos sunt caracteristice în această privință. Cine vrea să înțeleagă din ce tentațiuni a scăpat viitorul nostru scriitor și om politic să le urmărească:

Este acum o bună vreme de când sunt în Berlin fără nici o para. Toţi se bucură, toţi merg în baluri și în adunări, eu singur trebue să mă mulțumesc numai cu auzul altora. Spre pildă astăzi îi un mare bal la teatru, unde toți printipii, craiul și curtea merg; eu trebue să rămân acasă pentru că n'am bani trebuincioși spre a-mi cumpăra o păreche de mănuși și de colțuni de mătasă. Gândește dară,

băbacă, în ce stare mă aflu și ai milă de mine. Gândește mă rog, băbacă, că sunt în o vârstă de douăzeci și unul de ani și că în această vârstă cheltuelile sunt mai mari decât în copilărie, gândește că am ochi și urechi, și că nu pot rămâne orb și surd la plăcerile înmulțite ce se află în Berlin. Nădăjduesc, băbacă, că în puțină vreme îmi vei răspunde și că sau mă voi întoarce la Moldova sau vei împlini rugămintiea mea, căci altminterea nu știu ce voi face de desnădăjduire (*Manuscriptele lui Kog.*, II, 73).

Cine ar putea recunoaște aci pe marele Mihail Kogălniceanu de mai târziu, pe cel care la 1840 a dat o direcție nouă literaturii românești, care în epoca divanurilor ad-hoc și a lui Alexandru Cuza s'a afirmat ca un așà de puternic orator și ca un atât de distins om politic? El a fost într'o vreme amenințat să ia o cale greșită și dacă alte împrejurări n'ar fi venit să pună stavilă noei sale înclinări, cine știe dacă nu s'ar fi pierdut și el în gloata numeroasă a atâtor tineri români întorși din țările străine cu prea puțin folos... Una din acele împrejurări a fost și rechemarea sa în țară.

III

Din cei șaptezeci și patru de ani pe care i-a trăit Kogălniceanu, asupra multora ne-am puteà oprì. Anul răsboiului pentru Independență, anul loviturii de stat, anul divanurilor ad-hoc, anul apariţiunii „Daciei literare" și atâția alții ar fi deopotrivă interesanți pentru activitatea marelui bărbat. Ne oprim de astădată asupra anului 1838, fiindcă nădăjduim să dăm câtevà informațiuni puțin cunoscute.

Anul acela este ultimul an petrecut de Mihai Kogălniceanu la Berlin. Scriitorul nostru locuià tot cu copiii lui Mihai Sturdza, dar la altă gazdă, la un pastor bine cunoscut în capitala Prusiei de atunci, pastorul Ionas. Cu toate acestea suprave-

gherea lui Hufeland nu încetase. Tot acesta ţineà în curent pe Domnitor de purtarea şi învăţătura celor trei tineri.

Kogălniceanu, care aveà acum 21 de ani, nu mai păreà aşà de supus la ordinele gazdei şi ale supraveghetorului său. Se purtà mândru cu ei, îşi întrebuinţà vremea liberă cu petrecerile şi vizitele, lucru care a supărat fireşte mai cu seamă pe pastor. Domnitorul a fost încunoştiinţat de aceasta, a luat probabil înţelegere şi cu Ilie Kogălniceanu, tatăl lui Mihai, şi a răspuns ca la cea mai mică greşală neastâmpăratul elev să fie trimis în ţară. Elevul însă n'a fost rău impresionat de noua veste; a scris acasă că pentru aşà cevà are să roage şi el pe Vodă, fiindcă e sătul de atâta pâine streină şi fiindcă e prea bătrân pentru titlul lui de „şcolar". In acelaş timp el explică altfel nemulţumirea contra sa a lui Ionas şi a lui Hufeland, că anume încă de mai înainte el manifestase gazdei sale dorinţa de a părăsì Berlinul; corespondenţa lui dovedeşte în adevăr acesta. Plecarea sa ar fi adus însă şi plecarea copiilor lui Mihai Sturdza din casa lui Ionas:

Pastorul au sâmţit că dacă din bună voea mè mă voi întoarce la Iaşi, atunce Măria Sa va lua dela casa lui pe bezădele. Deci au socotit că ar fi mai bine să mă trimeată ei pe mine la Moldova fără voea mè, decât eu să es din casa lor de bună voea mè (*Manuscriptele Kog.*, II, 77).

Deşi împrejurările arată că din cauza vieţii lui puţin aşezate Kogălniceanu a fost rechemat din Berlin, deşi corespondenţa lui pare a dovedì acelaş lucru, trebue se cercetăm faptele mai deaproape şi să vedem dacă nu cumvà pedeapsa ce i se dà nu era prea mare şi deci dacă nu cumvà şi motivul acestei pedepse n'a fost altul. Scriitorul nostru fusese în Moldova şi la Lunéville un elev

excelent; la Berlin nu-și desmințise aptitudinea pentru învățătură, ci din contra și-o accentuase mai mult prin câteva publicațiuni de mare însemnătate pe acele vremuri: în nemțește un articol despre literatura română și în franțuzește un studiu asupra Țiganilor și o istorie a Principatelor. Profesorii țineau mult la el, alți oameni cu oarecare vază îi dau o atențiune deosebită, ceeace dovedește că partea bună a conduitei sale întreceà cu mult pe cea rea. Tatăl său vedea în el pe viitorul sprijin al întregei familiei—cum s'a și întâmplat, — iar Mihai Sturdza, înțelegând superioritatea acestui copil, îl trimisese în streinătate atât ca să fie o pildă totdeauna prezentă pentru fiii săi, cât și ca să-l formeze pentru un mare rol politic în Moldova. Cum se face atunci că atâtea motive sunt lăsate la o parte și Kogălniceanu părăsește Berlinul pentru simplul fapt că cheltuește prea mult, că merge prea des la operă și că are relațiuni cu actrițele? Cum se face pe de altă parte că la întoarcere în țară este pe dată numit aghiotantul Principelui?

Alta este cauza.

Kogălniceanu lucrà la o istorie a Principatelor, publicase din ea primul volum referitor la Muntenia și erà aproape să pue sub tipar pe al doilea, referitor la Moldova. Intr'o istorie a Românilor trebuià să se vorbească de Turci, de Ruși și de Austriaci, de intențiunile lor bune sau rele față țările dunărene, de luarea Basarabiei și a Bucovinei, de Regulamentul Organic și de atâtea alte chestiuni cu ocaziunea cărora istoricul aveà de multe ori să spună lucruri crude pentru stăpânitori. In primul volum al scrierii, Kogălniceanu vorbise destul, ca să înțeleagă Mihai Sturdza ce aveà să se spue în al doilea; și cum Domnitorul Moldovei ținea ca nici Turcii, nici Rușii să nu

fie supărați de un supus al său, cevà mai mult de supusul ocrotit de el, și într'o limbă așà de răspândită cum erà cea franceză, a avut grija ca să împiedice pe orice cale aparițiunea volumului în chestiune. Din împrejurările de atunci reiese clar că Mihai Kogălniceanu ținea cu orice preț să apară volumul al II-lea și l-ar fi scos cu siguranță, dacă ar mai fi stat în Berlin.

Acum înțelegem mai ușor dece scriitorul nostru s'a întors în Moldova. Șederea lui la Berlin depindeà de Mihai Sturdza; și oricât s'ar fi supărat pe Kodălniceanu părinții săi și Hufeland. dacă Domnitorul ar fi voit, tânărul ar fi rămas la Berlin. Vieața pe care o duceà acolo Kogălniceanu a fost numai un pretext; motivul adevărat deci îl găsim în dorința lui Mihai Sturdza de a nu se tipărì al doilea volum din Istoria Principatelor, dorință ce se puteà ușor realizà în Moldova, unde fără autorizarea guvernului nimic nu puteà să apară.

Chemat în țară înainte de vreme, Kogălniceanu nu și-a putut sfârși studiile. Lucrul s'a știut mai târziu și reiese lămurit chiar din scrisorile lui. Int'una din acestea, de pildă, spune că la Universitate a urmat abià o jumătate de an și că mai e nevoie de încă doi ani jumătate (scrisoarea e din 30 Ianuarie 1838). Erà însă un alt chip de a-și luà doctoratul, acela de a prezentà o lucrare tipărită. Obiceiul acesta se practicà pe atunci cu mult succes la Iena. Kogălniceanu întreabă pe tatăl său dacă vrea să-i trimită 160 de taleri, taxa necesară ca să ia la Iena doctoratul pe baza scrierii sale „Historie de la Valachie“. Probabil că acest doctorat n'a fost luat niciodată, deși într'o scrisoare Kogălniceanu spune cuvintele acestea „Diploma de doctor în filosofie care Universitatea îmi va da“; indicațiuni precise nu avem.

Cu ce studii a venit atunci Kogălniceanu în țară ? Intr'una din scrisori se găsesc foarte bine rezumate:

Sunt acum șasă luni de când neîncetat te-am rugat ca să faci să mă întorc la Moldova; Dumneata mi-ai răspuns că întâi trebue să sfârșesc învățăturile, dar învățăturile se sfârșesc vreodată? Oamenii zic în metaforă a sfârși învățăturile de două feluri: când un tânăr a trecut prin toate taxiile unui ghimnas și când un tânăr au învățat trii ani la Universitate. Toate taxiile ghimnasiului le-am sfârșit când eram în Franția. Venind în Berlin am învățat în casă doi ani ce-am făcut în această vreme, vei puteà vidè când mă voi întoarce în Moldova; ce fără dascăli am învățat vei putea vide prin istoria Valachiei ce am tipărit-o și prin istoria Moldovei care îi aproape de a sfârși de a scrie. După doi ani de petrecere la Berlin, am intrat la Universitate, unde am învățat mai toate legile romane ce se numesc instituțiile împăratului Justinian care slujesc de temelie la Condica Moldovei (*Manuscriptele Kog.*, n. 77).

Cu aceste studii și după trei ani și jumătate (1 Septemvrie 1825— 26 Ianuarie 1838) Kogălniceanu revede căminul părintesc și începe în Iași activitatea literară care i-a dat loc între corifeii timpului.

IV

Cine s'ar ocupà de influența rusească asupra literaturii române ar trebuì să consacre o bună parte din cercetări și lui Kogălniceanu, ca unuia care a scris în Moldova pe la 1850, tocmai locul și data când literatura de peste Prut a fost în contact mai strâns cu a noastră. Am vorbit și în altă ocaziune de legătura dintre Kogălniceanu și scriitorii ruși [1]), dar fără să intru în cercetarea de aproape a ideilor cari apropie pe unul de ceilalți. Voiu încercà să fac acum lucrul acesta, confrun-

[1]) V. *Desvoltarea l. lit.*, pag. 246—248, și *Lit. rom. mod.* 1904, pag. 348.

tând prefața *Istoriei imperiului Rusiei* a lui Karamsin cu *Cuvântul introductiv la cursul de istorie națională* al lui Kogălniceanu [1]) ca pe unele ce prezintă mari asemănări între ele. Ideia primă a unei asemenea confruntări o datoresc următoarei notiţe publicate în *Noua Revistă Română* din 1900 (No. 16, suplem, I. pag. 49—50): „Acum câteva luni, pe când mă ocupam cu literatura rusă, îmi aduc aminte că am fost isbit de asemănarea pe care am întâlnit-o între ideile exprimate de Mihail Kogălniceanu în frumoasa sa cuvântare asupra importanței istoriei naționale şi ideile lui Nicolae Mihailovici Karamsin din *Introducerea la istoria Rusiei*. . . Nu ar fi de mirare ca Kogălniceanu să se fi ocupat de aproape cu *Istoria Rusiei* a lui Karamsin și să-i fi împrumutat multe din ideile sale,.. Un cetitor“. Rezultatul citirii acestei notiţe a fost o comunicare la Societatea studenților în litere din București (acum șase ani) și articolul de astăzi.

Se știe că în Moldova, între 1840 și 1850, a existat un curent literar bogat în idei și în oameni și a cărui doctrină era crearea unei „literaturi naționale“. Pentru Kogălniceanu, Negruzzi, Russo şi Alexandri — reprezentanţii de frunte ai acelui curent — o scriere românească trebuia să înfățișeze cititorului ceva românesc, ceva ce se găsește numai la noi.

Nu numai limba—ziceau ei—să fie românească în opera unui Român, ci şi stilul și tonul și *ideile*; să simți îndată că așa ceva nu poate fi opera unui German. Un curent de acelaş fel existase în Rusia cu vreo douzeci de ani mai înainte. Aceeaş

[1] V. *Historie de l'Empire* de Russie par M. Karamșin, traduite par MM. St.-Thomas et Jauffret, tome I, Paris, 1819, şi *Letopisițile țării Moldovii*, tom. I, Iași, 1852, pag. XXV—XXXVIII.

tendinţă pentru punerea în lumină a caracterului rusesc şi aceeaş mândrie de a te afirmà ca Rus, ca cevà deosebit de Francez, de German. Aceste două curente s'au ivit fără îndoială în mod natural din situaţiunea istorică în care cele două popoare s'au găsit; dar cel din urmă—cel moldovenesc—s'a folosit şi de experienţa celui dintâiu, fiindcă din scrierile aceluia pătrunsese multe în Principate şi mai ales dincolo de Milcov, prin reprezentanţii ocupaţiunii ruseşti. Ambele curente au dat mare însemnătate istoriei naţionale, ca unei ramure de activitate ce aveà tocmai rolul special de a pune în evidenţă individualitatea poporului; curentul rusesc a avut de istoric pe Karamsin, cel moldovenesc pe Kogălniceanu.

Va fi deci firesc ca amândoi istoricii să decreteze că istoria patriei este mult mai interesantă pentru orice Rus şi Român decât istoria universală. Karamsin face lucrul acesta în prefaţa *Istoriei imperiului Rusiei*, pag. XVIII şi Kogălniceanu în *Cuvântul introductiv*, pag. XXVIII. Asemănările între ei merg aşà de departe, în cât uneori ajung să se exprime aproape cu aceleaşi cuvinte:

KARAMSIN	KOGĂLNICEANU
... inima mea bate mai tare la numele lui Pojarsky, decât la al lui Temistocle sau al lui Scipio. (*Op. cit.*. XIX).	Inima mi se bate când aud rostind numele lui Alexandru cel bun, lui Ştefan cel Mare, lui Mihai Viteazul; da, Domnilor mei, şi nu mă ruşinez a vă zice că aceşti bărbaţi pentru mine sunt mai mult decât Anibal, decât Cesar. (*Op. cit.*, pag. XXVIII).

Şi mai departe:

Mărturisesc că faptele descrise de Herodot, Tucidide, şi Titus Livius, sunt de obiceiu mai interesante pentru	Negreşit că istoria Spartei, a Atenei, a Romei are mai mult interes decât a noastră pentru tot streinul; d'întâi

un om streiu de Rusia, pentru că-i oferă mai multă tărie de spirit și un joc mai activ de pasiuni; căci Grecia și Roma erau puteri republicane și mai luminate decât Rusia veche. Totuși, nu ne temem să declarăm că sunt în istoria noastră anume fapte, anume caractere, anume portrete, care nu rămân întru nimic mai pe jos de ale anticilor.

pentrucă Grecii și Romanii sunt popoarele care până acum resumă civilizația și lumea veche; al doilea pentrucă înrâurirea lor încă până astăzi se păstrează asupra noastră prin pravilile religioase și civile, prin științe, prin arte ... dar în ce se atinge de curajul individual, de îndrăzneala faptelor, de statornicia apărării ... nu mă tem de a zice că istoria noastră ar fi mai jos decât istoria a ori și cărui popor vechiu sau nu.

După aceasta Karamsin își exemplifică afirmarea citând nume mari din istoria Rusiei, ca Sviatoslav Dimitri-Donskoi, Olog, Vassilko, Alexandru Nevsky, Ion al III-lea, Ion al VI-lea cel groaznic, etc., (*op. cit.*, pag. XXII—XXIII); Kogălniceanu procedează la fel citând și el câțiva eroi din istoria noastră, ca Alexandru cel bun, Mircea, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul etc. (*op. cit.*, pg. XXIX—XXX)

Alte idei comune ambilor istorici:

Istoria este de mare folos suveranilor (*Kar.*, XVI; *Kog.*, XXV); legislatorilor (*Kar.*, XVI; *Kog.*, XXVI); ea satisface curiozitatea și ne prelungește oarecum vieața (*Kar.*, XV, XVI, XVI., *Kog.*, XXVI); istoria nu trebue să se ocupe numai cu povestirea răsboaielor, să nu fie numai istorie politică, ci să trateze despre starea socială și morală a poporului; ambii istorici făgăduesc chiar că în felul acesta vor vorbì despre istoria poporului lor (*Kar.*, XXXV *Kog.* XXXIV—XXXV).

Incă trei idei cari apropie pe Kogălniceanu de Karamsin le vom cità textul, fiindcă scritorul nostru pare a se fi lăsat prea mult stăpânit de opera pe care de sigur a avut-o în față, când și-a compus-o pe a sa:

KARAMSIN	KOGALNICEANU
Chiar un simplu cetăţean trebue de asemenea să citească istorie: ea-l împacă cu aparenta imperfecţiune a lucrurilor arătându-i-o ca a tuturor vremilor ... (*Op. cit.*, pag. XVI).	Simplul particular în citirea istoriei găseşte mângâiere pentru relele de faţă; ea îi arată că prin o tristă fatalitate perfecţie n'au fost nici odată în lume ... (*Op. cit.*, pag. XXVI).

Alta:

Pe lângă meritul particular pe care îl au pentru noi, copii ai Rusiei, fastele patriei mai au unul mai universal. (*Op. cit.*, pag. XX).	Pe lângă aceste, istoria românească mai are un interes şi mai universal. (*Op. cit.*, pag. XXX).

Cea din urmă:

Cititorul va observa că eu nu descriu faptele *separat*, pe ani şi pe zile, ci colectiv ... (*Op. cit.*, pag. XXXVII).	Prin urmare vă rog să însemnaţi că eu nu voiu descrie faptele deosebit după ani şi zile, ci într'un chip colectiv. (*Op. cit.*, pag. XXXIV).

La atâta se reduc asemănările dintre cele două opere înrudite. Unele sunt fără îndoială întâmplătoare; altele se datoresc puternicei înrâuriri pe care scriitorul rus a avut-o asupra oratorului român. Dar *Cuvântul introductiv* nu se mărgineşte la stocul de idei puse în evidenţă mai sus: el cuprinde multe altele cari nu se pot deloc apropia de ale *prefeţei* lui Karamsin; uneori întâlnim chiar idei opuse acelora, cum de pildă când se vorbeşte de raportul dintre istorie şi roman: Kogălniceanu pune mare preţ pe partea emoţionantă a istoriei noastre, pe întâmplările tragice şi constată cu mare bucurie că istoria Românilor se apropie adeseori de povestirile unui roman (*op. cit.* pag. XXX); pe când Karamsin ţine din contra să convingă că cea mai mare greşeală ce-ar face-o

cinevà ar fi să apropie romanul de istorie (*op. cit.*, pag. XXIV). In genere considerate cele două introduceri — una la o carte, alta la un curs — ne duc imediat la concluziunea că şi ca seriozitate de gândire şi ca entuziasm de convingere şi ca frumuseţă de stil, cea din urmă întrece cu mult pe cea dintâi.

Un punct mai este de adăugat. Kogălniceanu n'a ascuns numele lui Karamsin, nici împrumuturile pe cari le-a făcut dela el. Oricine cunoaşte *Cuvântul introductiv* ştie că istoricul rus este citat în chiar prima frază şi că pe pag. XXXIII se găsesc următoarele cuvinte ale istoricului şi oratorului nostru: „cum zice Karamsin pre carele nu mă pot oprì de a-l împrumutà aşà de des".

V

Lumea se repetă. Se ştie sgomotul pe care l-a făcut scrierea lui Bellessort, *La Roumaine contemporaine*, [1]) şi de câte ori am citit apreţierile cari s'au scris asupra ei mi-a venit în minte o situaţiune aproape identică din anul 1840. Când citiam că streinii ne judecă fals, deoarece fac cu noi cunoştinţă doar în treacăt, că ne arătăm prea smeriţi cu ei când ne calcă pragul casei; când vedeam cum unii treceau cevà mai departe, la rolul streinismului în literatura românească, şi declarau că în această privinţă n'am avut decât de pierdut, îmi venià îndată în minte tânărul şi entuziastul director al *Daciei Literare*, Mihai Kogălniceanu.

A. Demidoff, şambelan al împăratului Rusiei în 1837, a întreprins o călătorie ştiinţifică prin ţările noastre împreună cu mai mulţi învăţaţi francezi,

[1] Paris, 1905.

şi într'o carte, *Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée, par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*[1], a povestit între altele şi ce l-a impresionat mai adânc în trecerea lui prin ţările noastre. Kogălniceanu scrie cu această ocaziune în *Dacia Literară* studiul intitulat „Literatura streină", ca să arate marele interes ce prezintă pentru Români cartea lui Demidoff, punând-o în legătură și cu alte opere cari au tratat aceleași chestiuni. Kogălniceanu constată că din ce în ce streinii se ocupă mai mult de noi, fie din interes politic, fie din interes științific și literar. Unii caută să ne cunoască trecutul prin studiul manuscriptelor noastre, alţii prezentul; obiceiurile şi frumuseţea plaiurilor noastre:

> Alţii în sfârşit se mulţămesc, într'o trăsură largă şi comodă, să lase în urmă-şi mirositoarele noastre şesuri, să treacă îmbelşugatele noastre ape, roditoarele şi romanticele noastre cătunuri, şi apoi, întorcându-se în patria lor, să păstreze de noi o suvenire, confusă dar neştearsă, de plăceri şi de sensaţii necunoscute în civilizatele lor ţări.

Kogălniceanu citează numiri de autori cari s'au inspirat din istoria și literatura noastră: Germanul F. V. L., care a scris un roman întreg despre Mihai Viteazul; Polonezul Czaykowski, care a consacrat de asemenea un roman lui Cârjaliu, personaj din legendele noastre; Lamartine care adresează ode tinerelor Moldovence; Levitschnigg cu poezia lui *Flora, das wallachische Blumenmädchen*[2]; Puşchin şi alţii.

Mai departe se dă în traducere expunerea privitoare la ţările noastre a călătoriei lui Demidoff.

[1] Paris, 1840.
[2] *Dacia Literară*, 1840, pag. 299 și 477.

Este interesant să aflăm ce impresiune au făcut țările noastre unor streini în 1837:

O câmpie pustiită și goală, vr'o câteva colibi de vălătuci și de tină.

Târgul Cernețîi, pe care l-au străbătut în treacăt, le-a lăsat impresiunea unui sat cu totul oriental, cum oriental eră și portul locuitorilor. Au avut însă norocul să asiste și la jocul unor flăcăi, joc „românesc plin de caracter și de originalitate", și aceasta le-a adus aminte că deși Turcia lăsase întipărirea obiceiurilor sale pe malurile Dunării, totuși poporul de aci își păstră încă individualitatea. Ajunși la Giurgiu, călătorii voesc să meargă la București; abia găsesc caii necesari, niște cai „mici, slabi și fără soi . . . dar cu o iuțeală și o energie deosebită; sboară ca săgețile". Ni se vorbește despre Giurgiu, despre iarmarocul ce tocmai atunci se ținea acolo, despre cârdurile de „câini fără stăpâni". Drumul dela Giurgiu la București e pe larg descris:

Cu cât se depărtează cineva mai mult de Giurgiu cu atâta țara este mai puțin goală; câteva tufe de copaci tineri încep a acoperi pământul. Atâția ani nenorocitul țăran muntean, gonit ca o fiară sălbatică, își văzuse semănăturile jefuite de Turci și câmpurile pustiite, încât este lesne de înțeles cât de tare se temea de apropierea asupritorilor săi. Lăsasă dar o pustie de zece ceasuri între Dunăre și între cele d'intâi a sale așezări, ca un loc părăsit alergărilor pradatorilor, ca un pământ blăstemat în care, în fieștecare an să răspândia bandele eșite din Giurgiu, spre a răsâpì orice așezare noă, și a gonì la munte pre înspăimântații plugari.

Satele întâlnite sunt o adunătură de bordee, un fel de vizuine făcute din crengi și vălătuci. Singurul lucru mai de seamă ce le-a ieșit în cale până

la București a fost „o mănăstire frumoasă“ [1]) pe ai cărei pereți puteai vedea tot soiul de animale, până și cangurul Australiei „care nu s'aștepta la atâta cinste“ și tot soiul de oameni; „cuconi frumoși și cucoane frumoase“, pași, boieri și soldați. Lângă mănăstire au văzut un dulap — scrânciobul moldovenesc — și un tron mare, unde un Țigan întovărășia din scripcă pe un băiat ce cânta o arie așa de frumoasă, încât ascultătorii îi dădeau o „luare aminte tăcută și uimită“. Aria

trebue să fie unul din acele cântece de jale melancolice, prin care toate popoarele primitive își povestesc tradițiile, biruințele sau nenorocirile.

Ajunși la București se conving că nu pot umbla prin oraș decât în „calescă“, fiindcă „nici o persoană *de treabă* nu poate să se arate pe jos în uliţe. Stradele sunt strâmte, neregulate și puține din ele pavate; casele „niște șoproane de scânduri“; Evrei foarte mulţi; orașul are un muzeu mai mult pentru istoria naturală și o bibliotecă publică cu vreo șapte mii de tomuri. In muzeu

am fost norocit de a depune în colecția mineralogică o bucată de platină siberiană care va rămânea, nădăjduesc, ca o suvenire a bunei primiri ce ni s'au făcut.

Au vizitat colegiul, spitalul ostenesc, spitalul dela Pantelimon și Adunarea obștească, ale cărei sedințe se ţineau într'o zidire dependinte de biserica metropolitană. Sala adunării e simplă, lungă și strâmtă; în ea discută cei 43 membri sub prezidenția mitropolitului. Militarii iau și ei parte la ședințe. Membrii vorbesc dela locurile lor și

[1] De sigur mănăstirea Comana (v. descrierea și istoricul ei în *Buletinul comisiunii monumentelor istorice,* fasc. I-i).

miniştrii n'au o bancă aparte. Publicul numai de câtvà timp e admis în şedinţe, şi ziarele n'au voe să reproducă desbaterile. A doua zi au asistat la o mică manevră a armatei, care a executat

cu precizie smostrul şi deosebitele evoluţii împrumutate în toate teoriei ruseşti.

La un prânz dat de Vodă în onoarea lor, au făcut cunoştinţă cu boierimea cea mare şi au rămas fermecaţi de cântecele lăutarilor, ascunşi în boschetele grădinii unde era întinsă masa. Mai ales i-a fermecat hora românească, depe care au cerut să li se dea câteva copii. De aci trec la balul dat de aga Filipescu, unde iarăşi rămân fermecaţi, de astădată însă nu de muzică, ci de „societatea desăvârşit plăcută".

Din Bucureşti trec pe la Buzău, pe la Râmnic şi Focşani.

Inainte de a lăsà pe Demidoff să povestească, Kogălniceanu consacră un însemnat număr de pagini chestiunii streinismului în Principate, provocat de faptul că Moldova nu mulţumise pe Demidoff, aşà cum îl mulţumise Muntenia: plouase tot timpul şi Domnul caşi boierii n'au pus totul la dispoziţia noilor veniţi. Savantul rus merità — zice Kogălniceanu — o tratare mai bună, dar în afară de dânsul

de unde vine această pretenţie a străinilor ca îndată la venirea lor să le dăm casele, mesele, cinstirile noastre? De unde vine? Din scârnavul obiceiu ce am luat de o bucată de vreme, de a ne estazia înaintea ori şi cărui vânturatic străin.

Făcând apoi o paralelă între vechea ospitalitate românească şi cea din timpul său constată că în trecut ea erà o virtute, pe când cea din urmă este un viţiu de căpetenie; în trecut, Românul

nu aruncă tot ce este pământean pentru ca să alerge cum facem noi după mode, obiceiuri și oameni străini... De vrea dar cineva să-și facă cariera, de vrea să se îmbogățescă, să-și lepede neamul, să-și uite limba, să se facă Arman, Sârb, Jidan, și mai ales Franțuz. O, atunce numai la auzul neamului său, porțile celor mari a pământului îi vor fi deschise, masa lor îi va aștepta, punga lor îi va ajutà. Fieşte care din boerii noștri îi va fi protector, fieşte care îl va lăudà, îl va sprijinì, se va bucurà de cariera sa. Străinul, mai ales fiind Franțuz, trebue numai să dorescă, pentru ca toate să i se împlinească. Iar de bietul Român, vai de dânsul; moare de foame chiar în patria sa; pentru că boierii noștri după multe altele nu mai au pretenția de a fi Români. Unul din cei mai mari boieri n'au zis odată într'o adunare strălucită: „Când aș ști că în trupul meu este o singură picătură de sânge român, mi-aș tăià brațul ca să scap de dânsa!" Ei bine dela un asemine patriot, asemine patrioți sunt mulți, ce este de așteptat? Ocroti-va el vreodată pe vreun Român carele sfiit nu-și va arătà în gura mare meritele și nu va fi deprins a linguși patimile altora, cum fac șarlatanii ce vin în tot anul și ca lăcustele se lasă în țările noastre? Și să nu gândească cineva că acești străini cari se arată atât de gata a lăuda ce este de ocărît, a sui pân la cer ce este de scoborît pân la iad, sunt în ceva podoaba patriei lor, și că dacă vin la noi, vin înzestrați cu vreo însușire bună. Nu; căci care este străinul, om de merit și de cinste în patria sa, ce și-ar lăsà locurile unde au văzut ziua, ca să vie să-și găsească pânea în alte țări? Oricare nevoie, o revoluție poate să silească pe un asemine om de merit ca să hărăzască slujbele sale unei alte țări decât patriei sale. De acești fel de streini, sunt și la noi câțiva, dar și ei nedeprinși fiind a linguși, a se prostituà, rareori sunt norociți și sufer ca pământenii.

De acì Kogălniceanu trece la relele pe cari streinismul le-a pricinuit literaturii, împiedicând-o atâta vreme să fie într'adevăr românească; și în sfârșit ajunge la călătoria lui Demidoff în Moldova.

Dela Focșani acesta trecuse Siretul pe un pod aproape rupt din cauza vărsării peste maluri a apelor; poposise la Bârlad și admirase costumul cu fes al surugiilor și țipetele lor neîntrerupte pe tot drumul. Câmpiile Moldovei sunt mai bogate

decât ale Giurgiului, ceeace produce călătorilor părerea de rău că nu sunt cultivate. In alte țări — constată excursioniștii — cu sudoare și munci grele ajung locuitorii să scoată ceva din stâncile și mlaștinile pământului lor; la noi pământul, care n'așteaptă decât plugul, erà sterp din pricina lipsei de locuitori. Când aceşti vor venì și se vor consacrà lucrării pământului, agricultura va înflorì și va aduce cu ea în curând și alte industrii. Lipsa de drumuri se simte tot așà de mult în Moldova ca în Muntenia; în timp de secetă, căruțele își fac singure drumul peste câmpuri, dar când plouă, cu greu poți ieșì din nămolul ce se îngrămădește.

Ajung la Iași, primesc vizita înalților funcționari, sunt primiți de Vodă, constată că acì aspectul oriental e mai puțin pronunțat, că sunt mai puține biserici decât în Bucureşti; se dă un istoric și o largă descriere a Trisfetitelor, pasaj sub care Kogăliceanu pune următoarea notă:

Au trebuit ca străinii să vie să ne arate prețioasele și raritățile noastre?

Desvoltarea intelectuală a Moldovei este lăudată, dar Kogălniceanu n'o crede; el pune între parenteze semnul întrebării, oridecâteori se zice că învățătura e răspândită între boieri, că în școlile publice merg copiii celor mai însemnate familii, că sunt în Iași trei tipografii, că într'una se tipărește în rusește, franțuzește și grecește. Din Iași pe un pod umblător excursioniștii trec Prutul și Kogălniceanu nu se mai ocupă de ei.

Bellessort n'a fost primit în felul lui Demidoff, dovadă deci că ne-am ridicat mult deasupra stării în care ne găsiam la 1837; și despre el au vorbit mai mulți, pe când despre Demidoff numai tânărul Kogălniceanu, și într'un fel care ne arată că ne-am îndepărtat și în modul de a înțelege patriotismul, cu mai multă largime de vederi, mai puțin șovinism.

NICOLAE BALCESCU

I

Intre actele privitoare la Nicolae Bălcescu dăruite Academiei române de Mandrea se găsesc și două scrisori semnate „Hélène Philippesco". Ni se spun aci lucruri prețioase atât pentru Bălcescu personal. cât și pentru guvernul provizoriu al Munteniei din 1848. Reiese din ele că Bălcescu semnà uneori Vasile Olduck, că erà în anul acesta bolnav și retras în vreun sat oarecare, sau închis undevà (deși istoricește faptul nu e constatat) și că Elena Filipescu își da toată silința să-i fie de ajutor, ferindu-se însă ca cei din casă să afle cevà despre aceasta. Ajutorul constà în a-i trimete bani și mai târziu în a-i înlesnì trecerea frontierei — „de vous procurer les moyens pour vous évader" zice întâia scrisoare (v. mai jos).

Scrisoarea a doua trebue să fi procurat suferindului și izolatului Bălcescu unul din cele mai frumoase momente ale vieții. Elena Filipescu i se adresează acum nu cu „cher monsieur Baltzesco", ci cu „secrétaire d'Etat", și-i spune între altele că poate intrà în București ca învingător. Revoluțiunea izbutise, și cel ce avusese pînă acum atâta nevoie de bani și de protectori, ca să-și asigure trecerea graniței românești, erà chemat în noul minister numit de Bibescu dintre revoluționari.

Intenționat nu relevez și alte lucruri din aceste scrisori; în schimb reproduc scrisorile în întregime. cu ortografia lor:

1)

Cher Monsieur Baltzesco,

Je suis plus que désolée du mauvais gîte, du mauvais secours que je vous ai jusqu'aujourd'hui donné, mais croyez que j'avais toute la volonté de vous servir, mais je n'ai rien pu faire; j'étais hier soir dans tous les états de vous savoir si mal abrité, mais pourvu que les suites soient bonnes et tous les désagrements ne feront qu'embellir nos annales. Maintenant il s'agit de vous mettre au courant de ce que j'ai fait dans cet intervalle. La première des choses c'est de vous avoir procuré de quoi changer, j'ai écrit à Cantacuzène et je vous envoie la paquet tel qu'il me l'a envoyé et je vous le fais parvenir par cette dame qui est très serviable; elle est chargée de vous faciliter les moyens ou de passer là où vous vous trouvez, ou bien si vous êtes trop mal de vous conduire chez elle à la vigne. en attendant que j'ai une réponse de mon frère,, à qui j'ai écrit hier soir deux lettres, mais je n'ai encore aucune réponse; dans tous les cas je suis assez tranquille sur ce compte, car je puis prendre mes mesures et vous faire passer la frontière. Je vais expédier un homme à Breasa chez Danesco qui me rendra pour sûr le service de vous procurer les moyens pour vous évader, le tout est de savoir s'il est chez lui; voilà pourquoi, cher Monsieur Baltzesco, vous devez prendre votre mal en patience et attendre la réponse ou de mon frère ou de l'homme que je vais expédier à Breasa. Je n'ai aucune autre nouvelle de Bukarest si ce n'este que mon pauvre frère Jean est parti de là, mais comme il n'est pas venu, ici, alors je suis sûre qu'il est encore s'exposer Dieu sait où; — on m'a assuré aussi qu'on attendait hier soir Magiero qui devait venir à la tête de cinq mille hommes armés et deux mille militaires. Je ne sais à quel point cette nouvelle est vraie. On prétend aussi que son Altesse serenissime a écrit pour faire entrer les Turcs. je crois que c'est une nouvelle aussi authentique que l'arrivée des Russes. Je vous quitte, cher Monsieurs Baltzesco, tout en espérant bientôt vous donner la nouvelle de votre assurance, à ce que vous puissiez quitter ce mauvais gîte

midi / samedi

Toute à vous
H. P.

Campineano vient d'arriver de Bukarest, il vient me donner la nouvelle qu'à Karakal ils ont déjà établi un gouvernement provisoire, ils ont la milice pour eux, mais je ne sais le nombre · on dit que Golesco, Eliade se trouvent ici, mais je ne sais plus rien d'autres; je crains qu'ils ne soient trahis par Magiero; d'après Campineano il est du parti du gouvernement. Enfin c'est tout ce que je sais pour le moment.

2)

Vive la Constitution!

Secrétaire d'Etat, je viens vous annoncer et vous féliciter que votre zèle et patriotisme a été plus vite récompensé que nous ne l'espérions. Mon frère, Constantin, vient de recevoir la nouvelle et ordre formel que la Constitution a été reconnue par le Prince et qu'il a été de suite nommer(?) ses ministres: N. Golesco vornik, Baltzesco (c'est-à-dire vous) secrétaire d'Etat, Heliade ministre des cultes, Magiero vistier etc., etc.

Je m'emprene donc, cher Monsieur Baltzesco, d'écrire non à Basil Olduck, mais bien au secrétaire d'Etat, de quitter son mauvais gîte et se rendre au Khan pour reprendre ses effets, voiture et retourner à Bukarest en vainqueur. L'ordre a été donné par la préfecture d'aller à votre recherche pour vous remettre et vous annoncer votre nomination, lettre que vous excuserez à la curiosité des femmes de l'avoir ouverte pour voir si effectivement il s'agissait de votre nomination; ainsi en allant à Pitesti on vous facilitera les moyens de vous rendre à Bukarest. Je ne doute pas, cher Monsieur Baltzesco, que dans votre enthousiasme vous ne voudriez venir me voir ayant de partir mais comme vous savez que je ne peux agir ouvertement et que par conséquent tout est mystère dans la maison par rapport à vous, je vous prie de ne pas venir chez moi, c'est une privation que je m'impose, mais je suis assez récompensée par les événements pour prendre mon mal en patience.

Agréez, cher Monsieur Baltzesco, l'assurance de ma satisfaction et amitié sincère.

Votre toute dévouée
Hélène Philippesco.

II

In Septemvrie 1903 a murit filozoful francez Charles Renouvier, în vârstă de 88 ani, lăsând în urmă-i numeroase opere; începuse să scrie încă depe la 1840 și a continuat până în ultimul an al vieții. Una din scrierile sale, *Manuel républicain de l'homme et du citoyen* e strâns legată de activitatea lui N. Bălcescu, și a apărut până acum în trei ediţiuni: întâia în Martie 1848, a doua în Decemvrie 1848, a treia în 1904 [1].

Guvernul provizoriu din timpul revoluției franceze dela 1848 a căutat să popularizeze cât mai mult ideile în numele cărora luase conducerea Franței; deaceea prima sa grijă a fost ca ministrul instrucțiunii, Hyppolite Carnot, să provoace și să înlesnească publicaţiuni populare în acest sens; așà ne explicăm cum puțin timp după venirea la minister a lui Carnot apare opera de mai sus. Ideile ei însă prea socialiste au produs o vie discuțiune în Camera franceză și au provocat chiar căderea ministrului care o sprijinise.

O scriere identică avem și noi în literatura română, dar care n'a produs sgomotul similarei sale dela Paris. Scrierea aceasta e datorită lui Nicolae Bălcescu și e intitulată *Manualul bunului Român*; până în 1903 se păstrà numai între manuscrisele autorului la biblioteca Academiei române. Când m'am ocupat de ea [2], am spus că prezintă interes nu prin ideile ce conţine, deoarece, cum declară și Bălcescu la începutul manuscrisului, erau îm-

[1] Charles Renouvier, *Monuel républicain de l'homme et du citoyen*, nouvelle édition, publiée par Jules Thomas, Paris, 1904, Armand Colin.

[2] V. *Noua Revistă Română* din 1 Noemvrie 1901 (studiul) și *Din ineditele lui Nicolae Bălcescu, Manualul bunului Român*, Buc. 1903 (studiul și textul).

prumutate, dar prin scopul urmărit de autor: acela anume de a populariză ideile revoluţionare, de a pregătì pe oameni în vederea altei revoluţii româneşti, care ar fi avut — credeà Bălcescu — altă soartă decât cea din 1848. Bălcescu spune pe a doua pagină a manuscrisului său următoarele: „am împrumutat principiile şi expunerea acestui dialog din publicaţiile d'asemenea fel, potrivindu-le numai cu tendinţele şi trebuinţele poporului român" [1]). Luând rândurile acestea ca punct de plecare, consideram ideia popularizării principiilor republicane şi procedeul dialogului pentru expunerea acelor principii ca originale ale lui Bălcescu. Când se confruntă însă cele două lucrări, se constată că cea românească este traducerea aproape ad-litteram a celei franceze. Din cele douăsprezece capitole ale scrierii lui Renouvier, Bălcescu a tradus numai cinci (scrierea a rămas neterminată desigur din cauza boalei de care a suferit după 1848). Titlurile acestor capitole sunt aceleaşi cu ale textului francez, aliniatele chiar, afară de două-trei, corespund exact originalului. Deosebiri găsim: în titlul general al scrierilor, în cea franceză *Manuel républicain de l'homme et du citoyen*, într' a lui Bălcescu *Manualul bunului Român*; în faptul că textul românesc dă şi un sub-titlu: ***dialog între un comisar de propagandă şi un sătean*** („săteanul" devine în text „orăşean"); în faptul că la Renouvier discuţiunea are loc între „institutor şi „elev" pe când la Bălcescu între „comisar" şi „orăşean". In afară de aceste deosebiri formale este una de oarecare însemnătate: se găsesc la Bălcescu trei pagini adăugate de el [2]). în care ni se spune că republica

[1] Ediţia 1903, pag. 15.
[2] Ediţia 1903, pag. 23—26.

poate fi democratică și aristocratică — cea dintâi mai bună ca cea depe urmă — că statu nostru a fost totdeauna o „republică“ democratică[1], „căci slujbele dela părcălab până la domn mai tot prin alegere se da“, că avem nevoie de o constituție și mai democratică decât cea din 1848, că poporul e mai puțin stricat decât dânșii“ (boierii) și în revoluția din 1848 a dat probe de mari calități. Paginele adăugate sunt cu desăvârșire în spiritul originalului; forma numai devine neîngrijită, deoarece ni se spune că „boierii trăgeau mereu cenușa pe turta lor“ (pag. 23) și că „boierii ce zic că poporul e prost nu sunt și ei mai puțin proști“ (pap. 25).

O exemplificare a felului cum a tradus Bălcescu originalul francez ne-o poate oferì un pasaj luat la întâmplare, începutul cap. al IV-lea:

RENOUVIER	BĂLCESCU
Chapitre IV. Devoirs de l'homme et du citoyen.	Cap. IV. Datoriile omului și ale cetățeanului.
L'élève	
Qu'appelez-vous un devoir?	*Orăș.* Ce numești datorie?
L'instituteur	
Un devoir est un acte ou une règle d'agir auxquels nous nous sentons obligés par la conscience ou par le coeur.	*Comis.* Datoria este o faptă sau o regulă de lucrat pe care simțim în cugetul sau în inima noastră că trebue a face sau a urma.
L'élève	
Pouvez-vous me dire quel est le premier **devoir de** l'homme?	Orăș. **Spunem (=spune-mi) te rog, care e cea dintâi datorie a omului?**

L'instituteur

Le premier devoir de l'homme est de vivre, tout comme le premier devoir de ses semblables est de lui en fournir les moyens. Un homme peut toujours être cause de quelque bien pour ses frères.
(ed. 1904, pag. 129—130).

Comis. Cea dintâi datorie a omului este d'a trăi, precum cea dintâi datorie a semenilor lui este d'a-i da mijloace d'a trăi. Ori și care om poate fi de folos la frații lui.

(ed. 1903, pag. 27).

Manualul bunului Român n'a fost tipărit și n'a putut exercità nici o influență asupra contemporanilor. Soarta lui a fost cu totul deosebită de a scrierii lui Renouvier, fiindcă la noi pe vremea aceea chiar cei de talia lui Bălcescu lucrau cu multă greutate; nu numai că nu se găsiau persoane oficiale ca să le înlesnească tipăriturile sau să-i apere de atacuri, cum s'a întâmplat cu ministrul Carnot în cazul lui Renouvier, dar nici siguranța vieții n'o aveau. Cu toate acestea cartea lui Bălcescu, ca traducere din franțuzește, ne învață mult despre cultura noastră depe la 1848 și formează o prețioasă contribuțiune pentru înțelegerea activității lui.

III

In istoria literatuuii române s'a acordat un loc însemnat lui Nicolae Bălcescu pentru calitățile deosebite ce oferià ca prozator, deși scrierile sale erau toate de caracter istoric, nici una de caracter pur literar.

O privire aruncată asupra operelor lui Bălcescu, așà cum se cunosc și câte se cunosc astăzi, ne conduce să vedem că singura operă care-l susține în rangul ocupat este „Istoria Românilor sub Mihai-Vodă-viteazul". In ea găsim descrieri cu adevărat literare, pasaje epice și mai ales lirice,

cari ne arată un scriitor abil, un literat de seamă. Ele sunt însă prea puține.

Intre operele istoricului se citează deseori „Question économique", publicată de el la Paris pentru susținerea ideilor revoluționare, dar fără a i se atribuì din punct de vedere literar vreo valoare. Ea este interesantă pentru cercetarea ideilor lui Bălcescu, pentru lupta continuă ce a dus-o el în sprijinul revoluțiuni dela 1848, dar mai puțin ca scriere literară românească, deoarece limba in care s'a publicat este străină. Dacă adăugăm acum că după „Istoria Românilor sub Mihai Viteazul", această lucrare e cea mai valoroasă dintre ale lui Bălcescu, constatăm îndată cât de mare pierdere erà pentru noi faptul că n'o posedam românește.

Totuși în manuscriptele Academiei române, ea se găsește în limba maternă a scriitorului ei, deși Odobescu care a avut acele manuscripte în mână n'a cunoscut-o decât în parte și deși catalogul manuscriptelor o inregistrează ca trei lucrări deosebite ale lui Bălcescu. Prima mențiune despre existența unei asemenea scrieri o găsim la Odobescu: „...El publică... Question économique des Principautés danubiennes. Printre manuscriptele rămase dela dânsul se află și o parte din textul român al acestui memoriu" (*Ist. Rom. sub M. V. V.*, pag. XII, notă). N. Iorga, în articolul despre Bălcescu, publicat în *Revista nouă* (IV, 201—225) citează între ineditele lui Bălcescu: „Textul român al chestiei economice", se pare tot după ce spusese Odobescu. Notițele acestea fiind prea neînsemnate pentru o așà de insemnată chestiune vom căutà să le desvoltăm.

La 16 Martie 1850, Bălcescu scrià din Paris lui Ghica (*Am. Pr.*, 492): „Voiu să fac o broșură franțuzească asupra chestiei sociale la noi" și îi cereà

chiar documente privitoare la subiect. „Am primit scrisoarea ta dela 6 Martie, împreună cu toate documentele despre chestia proprietății și mă și ocup a lucrà o broşură franceză de vreo 4 coli de tipar asupra acestei chestii, cea mai importantă a revoluției noastre“ (*Am. Pr.*, 495). La 6 și 16 Aprilie, acelaș an, Bălcescu scrià lui Ghica că o va pune curând sub tipar și la 26 acest fapt are chiar loc: „Azi am pus-o sub tipar“ (*Am. Pr.*, 500).

Broşura apărută erà intitulată „Question économique des principautés danubiennes“. (Paris 1850) tipărită și în „Journal des Economistes“. Lucrarea cuprindeà 88 pagini mari distribuite în 27 capitole și erà precedată de un „avertissement“ în care ni se spune și scopul publicării: „Ces pages ne sont pas spécialement à l'adresse du public français; elle forme à vrai dire un mémoire destiné à éclairer la Porte sur la situation véritable des Principautés“. Numele autorului nu este însă pus pe copertă, probabil din cauza duşmăniei pe care i-o purtau Turcii și cărora tocmai se adresà Bălcescu cu ideile sale, după cum rezultă din corespondența dintre el și Ghica. Bălcescu a dat însă alt motiv acestui fapt. „N'am pus numele socotind de prisos, de vreme ce toți ai noștri vor pricepe că eu am scris-o“. (*Am. Pr.*, 508). Bălcescu erà în aceà vreme unul din personajele politice cari credeau că numai prin revoluție poporul român își poate asigurà naționalitatea și în urmă independența. In consecință, toate actele revoluției trecute, cea dela 1848, trebuiau justificate în favorul Românilor, și în aceeaş vreme trebuiau pregătite spiritele, atât în străinătate, cât și în țară, pentru o revoluție viitoare, despre care Bălcescu vorbeşte lui Ghica în dese rânduri și cu o încredere desăvârşită.

Una din acuzările aduse revoluției Principatelor

dunărene a fost considerarea ei ca un plagiat al mişcărilor din apus: In nota circulară adresată de Nesselrode puterilor europene se califică mişcarea din 1848 la noi „l'œuvre d'une minorité turbulente, dont les idées de gouvernement n'étaient qu'un plagiat empreunté à la propagande démocratique et socialiste de l'Europe" (Ubicini, *Prov. Roum.* pag. 187). In broşura sa, Bălcescu a răspuns acestor acuzări nedrepte, cum le credea el, dar aceasta nu înseamnă că singurul scop al scrierii era combaterea ideilor puse în circulaţiune de diplomaţia rusească, cum crede Ubicini, când zice: „Un des principaux réformateurs de 1848, N. Balcesco, rendu au calme de la vie privée, publia un memoire exprès pour démontrer que la révolution n'avait rien innové sur ce point . . . et que les droits qu'elle réclamait en faveur des paysans n'étaient que le rappel le leurs enciennes franchises". (*Ub.*, pag. 179–180). Vom vedea în curând că lucrarea aceasta este continuarea unei idei care l-a muncit pe Bălcescu din primele momente ale carierii de scriitor, iar nicidecum un simplu răspuns, un memoriu de felul cărora de altfel a scris şi el. Din cauză că e scrisă în franţuzeşte, ea s'a depărtat oarecum de cadrul cercetărilor făcute asupra lui Bălcescu şi a rămas nestudiată.

Vom căuta să arătăm că această scriere o posedăm în româneşte şi o putem face să intre direct în literatura noastră.

Am văzut cum Odobescu credea că are la el numai „o parte" din manuscriptul român al lucrării. Am spus deasemenea că în catalogul manuscriptelor Academiei se citează această scriere ca trei inedite deosebite: I-iul „Reforma socială

la Români"; II-lea Scriere fără titlu, începând cu „Pretutindenea pe unde servajul sau munca obligată se menţinură . . ." (copie de altă mână cu schimbări de N. Bălcescu); III-lea Capitolele XXVIII—XXXVII (foile 1—20) dintr'o scrierea utografă de N. Bălcescu, fără titlu începând cu . . .". Toată greşala a provenit din aceea că acele foi considerate de catalog şi Odobescu ca scrieri a parte erau paginate deosebit.

Din cercetarea manuscriptelor legate sub no. 82 rezultă că „Reforma socială la Români" e păstrată în două caiete: unul pe jumătăţi de sferturi, scris chiar de Bălcescu, şi altul pe sferturi mari, o transcriere după cel dintâiu, cu îndreptări de Bălcescu. Cel autograf cuprinde un capitol mai mult decât transcrierea.

Din comparare mai de aproape a textului român cu cel francez, rezultă că ambele sunt scrise după acelaş plan, cel francez pe capitole, iar cel român continuu, afară de partea ultimă unde se introduce şi aci distribuţia pe capitole.

Ideile sunt aceleaşi, textul în mare parte coincide, caşicum unul ar fi o traducere a celuilalt.

Limba celui român cuprinde neologisme ca „burocrati" *(Ms. 82*, pag. 313), „meprizând" (idem), cărora le corespunde în textul francez „bureacrate", *(idem*, pag. 82) „méprisant" *(idem).*

Un alt caracter al textului românesc este că de multe ori cuprinde în parentez traducerea franceză a cuvântului românesc, sau în cursul textului se introduc direct expresii franceze, de pildă „l'arme au bras" *(Ms. 82*, pag. 316, textul tip. pag. 83) sau în fine, pasaje întregi franţuzeşti. Cuvintele din parentez şi pasajele nu seamănă totdeauna cu textul publicat, în multe cazuri ele diferă sau lipsesc cu totul. Bălcescu de ex. scrie

„pe rând" (*Ms. 82*, pag. 301) şi pune în parentez „tour-à-tour", care lipseşte din textul tipărit.

Ceva mai departe citim în manuscript:

„Se mai află oare vreun articol care să nu fie faussé, violé, oublié, méconnu."?

Pe când în textul tipărit găsim:

„Existait-il encore un article de ce règlement qui n'eut été faussé, violé, éludé, oublié, tour-à-tour?

Lipseşte deci în manuscript cuvântul éludé, iar celelalte sunt menţinute chiar cu forma franceză.

Am spus că sunt capitole întregi cari diferă; vorbim de capitolele franceze din textul român faţă de cele din textul publicat, deoarece deosebirea dintre întreg textul român şi cel francez este regulă.

La pag. 318 din Ms. întâlnim un pasaj franţuzesc:

„Elle conclut au maintien du règlement moins la dîme qui est abolie. Or ceci n'est pas un allègement, car la dîme avait été déjà abolie depuis plusieurs années et remplacée par un certain nombre de journées de travail qu'il n'y avait plus moyen d'exiger du paysan". (*Ms.* 82, pag. 318).

Textul tipărit sună astfel: „...et conclurent au maintien du règlement moins la dîme. Or, l'abolition de la dîme n'est pas un allègement, *par ce que* comme nous l'avons déjà dit la dîme avait été supprimée et convertie en journées de travail par la loi; mais de fait elle se trouvait abolie, les paysans n'ayant plus le temps à donner".

De asemeni ultimul capitol din textul român începe în franţuzeşte:

„Tels sont les idées sociales de cette révolution roumaine de 1848 tombée sous les efforts coalisés de la Rusie haineuse et de la Turquie complaisante par timidité".

El nu seamănă întocmai cu cel din „Question Economique“; deosebirea este chiar simțitoare:

„Ce fut sous l'influence des idées separatrices, exposés ci-dessus que naquit la révolution roumaine de juin 1848, qui succomba trois mois après sous les eforts combinés de la Rusie haineuse et de la Turquie complaisante par timidité et n'osant pas défendre à Bucharest sa propre cause“.

O altă diferență între textul român și cel francez este că acesta din urmă este mai complet. Așà de pildă lipsește în manuscript partea din cuvântarea ținută de preotul Neagu în comisia din 1848 pentru regularea drepturilor dintre boeri și țărani, reprodusă în „Question économique“ la pag. 13–14.

Lipsesc de asemenea pasaje ca acestea:

„L'histoire conservera cet audacieux protêt de l'égoisme jeté en plein XIX-e siècle à la face du bon sens et de la raison humaine“ (p 84).

Dans celui qui précède c'est la brutalité naïve, ici c'est l'ignorance rusant avec la science; il établit que le paysan, le travailleur n'est que le consommateur improductif et le boyard seul producteur“ (pag. 84).

Aceste constatări făcute cu privire la cele două texte din aceeaș lucrare, dar intitulată în românește „Reforma socială la Români“ și în franțuzește „Question économique des principautés danubiennes“ ne conduc să considerăm pe unul traducerea celuilalt, însă nu o traducere ad-litteram.

Care este acum originalul? Trebue să rezolvăm această chestiune, ca să știm dacă ineditul ce ne ocupă acì este original sau o traducere și prin urmare dacă prezintă mai mult sau mai puțin interes pentru istoria literaturii române. Răspunsul îl găsim îndată în faptul următor:

In manuscript, deci în textul românesc, la pag. 316, citim o însemnare a lui Bălcescu:

„ Să spuiu în notă că în Moldova boierii și familia au avut o purtare frumoasă către Ruși“. Insemnarea aceasta pe care autorul o puneà pentru el, iar nu pentru cititor, avea să fie realizată într'o transcriere sau publicare a lucrării. Intr'adevăr, în textul francez găsim introduse următoarele rânduri, tocmai ca un rezultat al notei din textul român:

„En Moldavie seulement, les boyards et leurs familles, quoique divisés également par les questions du jour, gardèrent une position plus digne vis-à-vis de l'occupation; devant le danger commun, devant les étrangers, les hommes et surtout les femmes se souvinrent qu'ils étaient avant tout Roumains et surent s'abstenir des démonstration de joie! (Pag. 83).

Dacă Bălcescu realizează în textul francez ceea ce-și propusese în cel românesc, trebue să conchidem că cel din urmă e originalul.

De altfel greu ne-am puteà explicà de ce Bălcescu scrià în parentez expresiuni franceze corespunzătoare celor române, de ce introduceà în textul românesc cuvinte şi chiar întregi pasaje franceze. Singura explicare e că el aveà de gând să dea în urmă o traducere franceză, ceeace erà mai lesne, dacă chiar în compunerea primitivă își însemnà unele cuvinte și construcţiuni.

„Reforma socială la Români“ este dar o scriere originală în limba română. Apariţiunea ei nu se datorește unui impuls momentan, cum ar fi de pildă răspândirea ideei că revoluția noastră din 1848 erà un plagiat după ideile socialiste din străinătate. Bălcescu în scrierea de faţă răspunde şi acestor invinuiri, dar numai în treacăt, fără a face din răspunsul său partea principală a studiului.

„Acest problem — zice el — nu fu acum întâia-şi dată pozat înaintea oamenilor; el nu fu o importaţie străină; el nu fu nici chiar un ecou al acelei mişcări analoage, care agitează acum Europa. Dela începutul societăţii noastre, de când egalitatea străbună lipsì, de când fură săraci şi bogaţi, robi şi stăpâni. exploataţi şi exploatanţi, acest problem stătù necurmat înaintea noastră vrând o soluţie" (*Ms. 82*, pag. 7).

Scopul scrierii lui Bălcescu, tema principală desvoltată de el, e reprezentată prin titlul „Reforma socială la Români" şi l-a preocupat pe Bălcescu în toate scrierile sale aproape, încă din anul 1845, când a deschis *Magazinul istoric* cu articolul său: „Cuvânt preliminar despre izvoarele istoriei Românilor" (I, 1). Iată ce zice acolo: „Această convicţie apoi ne va face să avem mai multă încredere în viitor şi să lucrăm cu mai multă inimă la o reformă politică şi socială, care să ne facă vrednici a ne luà rangul ce ni se cuvine în marea familie a naţiilor europene".

In „Spătarul Ion Cantacuzino", un alt articol al lui Bălcescu, publicat în *Magazinul istoric* (I, 187) deşi articolul nu privià direct chestiunea ţăranului, totuşi autorul o readuce, susţinând că relele suferite de ţările române se datoresc încrederii oarbe ce aveau boierii noştri în străini şi dispreţului cu care considerau pe ţărani.

Urmărind mai departe ideia o găsim şi într' alt articol al lui: „Despre starea socială a muncitorilor plugari în pincipatele române în deosebite timpuri":

„Până atunci, zice Bălcescu, noi ne-am socoti fericiţi, dacă acest articol, cu toată imperfecţia lui, dacă actele ce reproducem, doveditoare de o prigonire inverşunată de mai multe veacuri a claselor de jos către cele de sus, ar deştepta în inima

acestora simţăminte de omenie şi de dreptate, dacă ele s'ar pătrunde de trebuinţa d'a înfrăţi deosebitele clase ale societăţii, d'a le interesa pe toate deopotrivă la apătarea şi fericirea patriei comune, şi aceasta: luminând şi ridicând poziţia socială a claselor de jos, dându-le drepturi de o potrivă şi îmbunătăţind mult starea lor materială (*Mag. ist.* I, 246).

Iată dar că încă din 1845 ideia unei egalizări sociale în ţările româneşti a preocupat pe Bălcescu. El şi-a desvoltat-o incidental în primele-i scrieri, până când i-a consacrat un studiu special rămas şi astăzi inedit.

Din cele 2 titluri prin urmare: „Reforma socială la Români" şi „Question économique des Principautés danubiennes" cel dintâiu e cel propriu, pe când cel de al doilea se datoreşte temerii ce avea Bălcescu să nu aprindă pe reacţionari şi poate şi întâmplării că s'a publicat în *Journal des Economistes.*

Importanţa capitală însă a faptului că posedăm această scriere în limba românească stă în aceea că e scrisă într'un stil literar şi pe alocuri poetic.

In „Istoria lui Mihai Viteazul" pasajele literare trebue căutate, cum e şi firesc într'o scriere pur istorică de atâta întindere. In „Reforma socială" ele îţi ies înainte. Deşi Bălcescu a trebuit să facă citaţii de prin diferite legiuiri româneşti, deşi dă tablouri de împărţirea zilelor şi pogoanelor de lucru, deşi face uneori calcule matematice, pasajele pur literare abundă şi comparativ cu alte scrieri istorice ale lui în aceasta ele ocupă primul loc. Introducerea chiar ne oferă cel mai frumos pasaj din proza lui Bălcescu. N'avem decât să ne amintim descrierea Ardealului, blestemul Mirăslăului, Va-

dul Călugărenilor și să vedem dacă întrec următorul pasaj:

„Ce călător trecând prin acele țări ale Dunării de jos, prin principatele române, nu s'a oprit cu mulțumire și admirare a contemplà aceste locuri așà de frumoase și împodobite, numeroasele râuri ce le adapă, câmpiile cele mănoase în producte vegetale, munții cei înalți și măreți, plini de comori minerale, clima lor cea dulce și temperată, cerul lor cel pururea albastru și limpede, țări ce n'au altele asemenea de mândre în Europa, ce sunt grânare de ambundență pentru multe popoare la nevoie și cari seamănă a fi menite a devenì odată pentru Europa, ceeace e valea Mississipului pentru America. Ce călător la această frumoasă priveliște s'a putut oprì în admirarea sa de a nu strigà: fericită țară! fericit poporul pe care D-zeu l-a așezat în această împodobită grădină!

Dar îndată acest tablou se întunecă și o altă vedere întristează ochi săi. Inaintea lui dintr'o gură de sub pământ iese o figură omenească slabă, desculță, trențăroasă, murdară; dar subt acest aspect hidos, observând mai cu luare aminte, el descoperă în fizionomia-i un tip antic, care denotează o nobilă și mare viță; un zâmbet amar și trist pe buze, o privire suferitoare dar mândră, ce din când în când aruncă către cer ca o mustrare și care îi arată că aceste ființe suferă de nenorociri nemeritate“

Bălcescu nu se oprește aici cu contrastul așà de puternic dintre frumusețea și măreția naturii și dintre starea jalnică a locuitorilor; el merge mai departe, prezentându-ne tabloul orbitor al luxului din orașe tocmai ca să readucă în urmă iarăși pe țăran:

„Atunci se pune de cercetează de unde e acest lux? de unde atâta bogăție? de unde atâta stră-

lucire a orașelor? și când află că singurul muncitor producător de bogăție în țară este țăranul, că el care trăește în bordee pe subt pământ, înalță acele mari și frumoase palate, că el care umblă desculț și mai despuiat în rigoarea iernii produce diamantele, hainele cele mândre ce împodobesc pe orășeni și echipagiurile cele galante ce plimbă lenea lor; că el care se hrănește cu mămăligă, puțin lapte și fasole, așează banchetele cele strălucite ale orășenilor, că e despuiat necurmat de tot aceiași oameni, când în numele Statului, când în numele proprietății, că el care n'are nimic, nici drepturi, nici stare, nici măcar proprietatea brațelor sale, cea mai dintâi și cea mai săracă proprietate, dă totul: și tribut în bani, și tribut în muncă, și tribut în persoană, în vreme ce ei au tot: și pământ și capital și drepturi în stat, nu dau nimic, nu ajută întru nimic statul; atunci călătorul strein, ori cât de rece inimă ar avea, nu poate a nu blestemà această clasă parazită și ucigătoare de frate".

Descoperim în aceste câteva rânduri o nouă calitate a stilului lui Bălcescu, greu de observat în restul lucrărilor sale, *energia*:

„Pentru ce să se mai jertfească el pentru libertate, când el nu se poate bucură de dân-a, când e și va rămâne rob? Pentru ce să mai apere o țară, unde n'are nici un drept, nici o palmă de pământ, nici chiar libera dispoziție a muncii sale?" (*Ms. 82*, pag. 20).

Energia cu care Bălcescu se ridică în favoarea țăranului, descrierea stării lui în așà de negre culori, cum nu vedem în restul operelor decât pe o treaptă inferioară, ne face să constatăm o influență a „Cântării României "asupra popularizatorului ei, căci e singura explicare ce putem da unor ase-

mănări așa de izbitoare. Imprejurările istorice concurg și ele spre un asemenea rezultat:

Din corespondența lui Bălcescu cu Ghica rezultă că în aceeaș vreme când autorul „Reformei sociale" anunță prietenului său punerea sub presă a broșurii „Question économique" îi mai scria și de apariţiunea unei reviste, al cărui material pentru întâiul număr era gata și nu lipsiau decât banii pentru tipărire, bani pe cari Bălcescu îi solicită mereu dela Ghica. Revista într'adevăr a și ieșit puțină vreme în urma broșurii și purtà titlul *România viitoare.*

Primul număr, singurul care a apărut, cuprindeà și „Cântarea României", însoțită de vestita prefață a lui Bălcescu, care ne arată cât de mult a înflăcărat pe popularizatorul ei această scriere. Entuziasmat de „Cântarea României", Bălcescu erà entuziasmat tocmai de succesul cu care autorul ei știuse să redeà starea nenorocită a claselor de jos.

Cum puteà deci Bălcescu, plin de compătimire pentru țărani, să nu fie influențat de un stil care-i reproduceà tocmai propriele-i sentimente și pe care-l citise de atâtea ori, deoarece tradusese lucrarea din frațuzește și trebuià s'o publice cu câtvà timp în urmă? Expresiuni ca „ un zâmbet amar și trist pe buze" revin des în „*Cântarea României*" cași în alte scrieri ale lui Russo.

In rezumat, ineditul „Reforma socială la Români" are o mai mare valoare decât Question économique":

1) Pentrucă e scris în limba română;

2) Pentrucă ne arată și mai precis calitățile literare ale lui Bălcescu:

3) Pentrucă este locul unde ne putem asigurà de o influență a „Cântării României" asupra lui Bălcescu.

O POLEMICĂ ÎNTRE ARDELENI ȘI MOLDOVENI

— BARIȚ, KOGALNICEANU, RUSSO —

In istoria literaturii noastre se uită deseori a se pune în evidență împrejurările cari au impus cutare sau cutare curent; ar fi de spus lucruri importante asupra publicului căruia se adresase ideile, asupra rolului pe care l-au avut publicațiile zilnice în răspândirea acelor idei, etc.

In deosebi nu s'au relevat polemicile.

Aparițiunea polemicilor într'o literatură este o dovadă de maturitate; nu se mai primește cu entuziasm și nici în tăcere orice.

Dintre polemicile dela începutul literaturii românești moderne, una merită o atențiune specială, fie pentrucă a fost dusă de personalități cunoscute ca Bariț, Kogălniceanu și Russo, fie pentrucă relevează cerbicia cu care scriitorii moldoveni dela 1840—50 și-au susținut ideile în contra celor mai autorizate credințe ale vremii, fie, în fine, pentrucă tema acelei polemici a revenit de atunci mereu și e de actualitate chiar astăzi.

Punctul de plecare este următorul:

La conferințele diplomatice dela Viena, în primăvara anului 1855, Moldova a fost reprezentată de C. Negri și — ca ajutor al lui — de Aug. Treb. Laurian, inspector al școalelor. După închiderea

conferinţelor, Laurian a rămas în străinătate ca să studieze organizaţiunea şcolară. După o absenţă de şapte luni, el se întoarce la 11 Noemvrie 1855. Ziarele *Zimbru* şi *Steaua Dunării* — acesta având ca director pe Mihai Kogălniceanu anunţă unul la 15 Noemvrie, celălat la 17, sosirea şi cer să se publice rezultatul călătoriei. Kogălniceanu ţine să adauge că nu face aceasta din spirit de vrăjmăşie pentru inspectorul şcolar, şi ca dovadă îi aduce laude, numindu-l chiar „un Român care onorează ştiinţa".

La notiţile celor două ziare, răspunde *Gazeta Transilvaniei* dela 7 Decemvrie printr'un articol nesemnat şi nesfârşit. Articolul ia în râs ziarele şi revistele moldovene între ele *România Literară* şi *Steaua Dunării*, spunându-le că la început promit lucruri mari şi că nu-şi pot realiză promisiunea... „mititelele" adaugă textul. Ce publicase Kogălniceanu e numit „diatribă" şi considerat ca pornit din „motive ascunse". Autorul articolului —se va vedeà că e Bariţ—aduce în sprijinul său şi părerea altei persoane, pe care însă n'o numeşte. Aceà părere cuprinde termini şi mai drastici la adresa Moldovenilor. Iată cum sunt calificate periodicile moldoveneşti, acelea cari au expus crezul literar al lui Alecsandri, Kogălniceanu şi ceilalţi:

Mărginite, bornate, de un provinţialism filistic, etc socotesc că un milionaş de Moldoveni sunt de ajuns ca singuri să împlinească misiunea ce destinul a împărţit-o Românilor.

Kogălniceanu lucrează la desbinarea Românilor, aruncă „tină" asupra gloriilor neamului—acuzări de atâtea ori repetate în urmă.

Kogălniceanu răspunde la 15 Decemvrie. El relevă că a vorbit de vieaţa profesorală a lui Laurian şi nu despre altceva. De aici până a fi com-

bătut „ardelenismul“, până a fi comis un act de „lèse-naţiune“, este departe. Nici de „dăscălie“ în genere n'a vorbit el, ci de un anume dascăl; profesoratul este un apostolat lăudabil, cu o singură condiţiune: „trebue împlinit“. Ar fi stat mai mult de vorbă Kogălniceanu, dar n'aveà cu cine, deoarece articolul *Gazetei Transilvaniei* erà nesemnat. Se mulţumeşte atunci şi el să permită adversarilor „de a lătra la lună . . . şi, prin urmare şi la *stea*“ şi să reproducă, pur şi simplu, în ziarul său ceeace spusese despre el ziarul transilvănean.

Câtevà zile în urmă, *Gazeta Transilveniei* publică continuarea articolului, dar sub semnătura G. B. (Gheorghe Bariţ). Dispreţul pentru literaţii moldoveni este aci şi mai mare Ziarele şi revistele lor n'au decât trei-patru colaboratori, o „clică“; ei primesc bine pe străini, dar nu pot suferì pe fraţii lor din Transilvania. In momentul când Laurian trebuià să-şi părăsească locul de naştere pentru ţările noastre, ei s'ar fi consfătuit destul asupra lucrului şi Bariţ ar fi fost dintre cei ce au spus hotărît că n'are ce căutà acolo unde Ardelenii sunt „în atâtea feluri maltrataţi“.

La 24 Decemvrie, Kogălniceanu dă o întâmpinare de câtevà rânduri, dar într'un ton cu atât mai respectos şi mai demn, cu cât fusese de arogant a lui Bariţ. El se simte onorat că are să stea de vorbă cu „vulturul Ardealului“ — ce comică ne apare astăzi o astfel de denumire! — A nu sta de vorbă cu Bariţ ar fi fost un semn de desconsideraţie, credeà Kogălniceanu, şi deaceea promite un răspuns amănunţit.

Răspunsul apare la 14 Ianuarie, anul următor, şi cu el polemica se încheie. Autorul lui este însă Al. Russo. Bariţ se bucurà pe aceà vreme de multă consideraţie în lumea scriitorilor noştri, nu numai ardeleni, dar şi munteni sau moldoveni. Interve-

nirea lui în sprijinul lui Laurian a fost un mic episod al luptei culturale dintre Românii din dincoace și de dincolo de Carpați. Dela 1840, Moldovenii deschisese focul în contra exagerărilor latiniste ale Ardealului, și până la 1855 fusese vreme destulă ca ideile lor să prindă teren, desrădăcinând pe ale latiniștilor. Pe de altă parte susținătorii luptei — Kogălniceanu, Negruzzi, Russo și Alecsandri — la început puțin cunoscuți, câștigase încredere din ce în ce; numele lor se puteau menținea chiar față de ale lui Pumnul sau Laurian, idolii multora din aceà vreme. Aceștia însă niciodată nu luase poziție fățișă contra lor, îi considerau poate prea tineri pentru atâta atenție. Și când lucrul se întâmplă cu Bariț, un idol al vremii și el; când acela scrie în două numere ale ziarului dela Brașov un atât de lung articol, datoria lor eră să prindă momentul și să pună din nou chestiunea limbii și literaturii românești. Acest lucru îl puteà face cu succes Russo, ca unul ce fusese teoreticianul autorizat al curentului lor, și care de altfel fusese și el atacat de Bariț, ridiculizat mai bine zis, fiindcă în această formă și-a îmbrăcat Bariț sprijinul dat lui Laurian și atacul la adresa literaturii moldovene.

Russo pune în răspunsul său multă energie. Părăsind modestia excesivă a lui Kogălniceanu și prea mare încredere în valoarea lui Bariț — viitorul i-a dat și aici dreptate — el face o distincție între primii latiniști, Șincai, Maior, etc., și între cei din urmă, Laurian, Bariț, etc. Limba acestora din urmă a fost „păsărească“, erudiția lor „seacă“. Și în limbă și în felul de a înțelege cultura românească, ei au părăsit tradiția, au trecut repede peste secolele al XVII-lea, și al XVIII-lea, ca să înceapă o lume nouă cu operele lor gramaticale. Spiritul activității lor e pedant; aducând pedan-

tismul în Principate, era natural să fie combătuţi, dar nu pentru că veniau de peste munţi, ci din cauza pedantismului. Russo nu admite nici „mândria" Ardelenilor de a fi conlucrat la educarea Principatelor; nu aduce însă argumente pentru justificarea părerii. Că între Moldoveni şi Transilvăneni nu erà înţelegere, recunoaşte şi el; cauza n'o găseşte însă în atacurile pornite dela Iaşi, ci în spiritul fals pe care cei dela Blaj şi Braşov căutau să-l introducă:

D-voastră aţi introdus în România patosul declamaţiunilor seci, argumentaţia pentru un pahar de apă, tomuri pentru descoperirea unei regule de gramatică latină aplicată la gramatica română; d-voastră nu mai daţi voie să zicem „tată", ci „pater", d-voastră aţi da foc lumii întregi, pentru că lumea nu pricepe frumuseţea, practica şi patriotismul sistemelor.

La ironia lui Bariţ care vorbià de „milionaşul" de Moldoveni, Russo răspunde cu altele şi mai la locul lor şi mai bine îndreptate. El nu admite să se facă din anume oameni salvatori ai neamului, sau „fenomene naţionale". Destul că dacă n'ar exista în Moldova critica, pedanţii

s'ar sui în toate zilele la Capitol să se ureze unii pe alţii că au scăpat România: se aude gâgâitul gâştelor... dar Camilii nu se zăresc!

Episodul s'a încheiat prin urmare cu succesul şcoalei moldovene. Cât de dispreţuitor vorbià Bariţ şi cât de greşit punea chestiunea! Ar fi fost de ajuns aceasta ca să se vadă de partea cui este dreptatea. A nu admite concepţia culturală a lui Laurian şi în genere a spiritului ardelenesc însemnà pentru Bariţ trădarea intereselor neamului. Felul acesta de a înţelege chestiunea erà pe a-

tunci adânc răspândit în pădurea noastră cultă și deaceea nu constituiă o greșeală cum constitue de pildă astăzi ; deaceea Kogălniceanu păstră atâta rezervă și continuă să considere pe Bariț om mare, deși ideile pe cari le susținea nu-i justificau calificativul. Russo a discutat cu mai multă pasiune și deaceea cu unele exagerări. Din când în când disprețul își face loc și printre rândurile lui, dar nu pe temeiul numelui câștigat, fiindcă nu era cunoscut ca Bariț, ci pe al superiorității ideilor ce susținea. Viitorul a dovedit de altfel în destul dreptatea cauzei sale[1].)

---

[1] *Zimbrul*, 1885, 15 Noemvrie; *Steaua Dunării*, 1855, 17 Noemvrie; *Gazeta Transilvaniei*, 1857, 7 și 11 Decemvrie; *St. Dun.* 1855, 15 Decem[illegible] 1[illegible], 1[illegible]. — Toate articolele acestea sunt reproduse în Al. Russo, *Scrieri*, edițiunea Academiei Române, București, 1908, pag. 350 până la 361.

B. P. HASDEU

Una din personalităţile cele mai complexe din literatura noastră este fără îndoială a lui Hasdeu. Din numeroasele feţe sub cari activitatea lui s'a înfăţişat şi uneori a strălucit, vom insistà numai asupra două din ele şi vom vorbì despre el ca istoric narativ şi ca poet.

I

Ca istoric narativ, Hasdeu continuă în linie directă pe Bălcescu.

Nicolae Bălcescu murise încă din 1852 şi publicase prea puţin. Câtevà articole în *Magazinul istoric pentru Dacia* 1845 — 1849 şi un studiu despre „Puterea armată a Românilor“ în revista *Propăşirea,* 1844. La moarte l-au regretat doar prietenii cari ştiau cât suflet fusese într'însul şi ce activitate rodnică se curmà în acel moment. In public numele lui nu străbătuse încă, pentrucă „Istoria Românilor sub Mihai Vodă Viteazul“, scrierea lui cea mai de valoare, rămăsese netipărită.

Nu mult însă după 1852, situaţiunea se schimbă. Cei doi prieteni buni ai lui, Ion Ghica şi Vasile Alecsandri, se ocupă de aproape de ceeace scrisese el şi nu tipărise. Alecsandri scoate în 1855 *România literară* şi ca prim articol dă un frag-

ment din „Istoria Rom. sub Mihai Viteazul“, partea privitoare la Răsvan, Domnul Moldovei, contemporan cu Mihai Viteazul — iar o notă cu caractere compacte vorbeşte cu entuziasm de autorul articolului. Articolul acesta a fost începutul popularizării lui Bălcescu.

La *România Literară* începe dela o vreme să colaboreze şi un tânăr de 21 de ani, Alexandru Odobescu, cu câtevà poezii corecte ca formă, muzicale chiar. Entuziast, ca toţi tinerii depe atunci, plin de dorul de a-şi vedeà ţara preamărită, el a găsit în articolul lui Bălcescu realizat o parte din idealul său, glorificarea ţării. Articolul fusese adus la Iaşi de Ion Ghica, cu ocaziunea unei călătorii acestuia în capitala Moldovei, şi desfăcut din pachetele cari cuprindeau întreaga istorie a lui Mihai Viteazul. Fie greutatea de a se trimite prin poştă asemenea lucruri de valoare, fie faptul că Ghica a rămas la Iaşi mai multă vreme, primind chiar să facă două cursuri — de geometrie şi de economie politică — la Academia Mihăileană şi nu luase cu el mai mult din opera lui Bălcescu, fie faptul că *România Literară* a încetat după un an, orice ar fi adevărat din acestea toate, cert e că nici în aceà revistă, nici într'alta n'a mai apărut nimic din Bălcescu. Peste şase ani însă tânărul poet dela 1855 ia el directiunea unei reviste, *Revista Română*, şi cel dintâiu gând şi-l îndreaptă către figura simpatică a lui Nicolae Bălcescu. Scrierea acestuia apare atunci în *Revista Română.*

Gândiţi-vă că eram în vremile celui mai răspândit patriotism, în anul unirii definitive a Principatelor. Venită în asemenea momente, opera lui Bălcescu a făcut şcoală, a fixat pentru multă vreme direcţiunea în care aveau să fie scrise lucrările istorice. Până la şcoala istorică contemporană,

școala lui Bălcescu ocupă planul întâiu. Reprezentanții de seamă ai ei, după moartea întemeietorului, au fost Alexandru Odobescu și Hasdeu.

„Ioan Vodă cel Cumplit“ al lui Hasdeu, apărut numai la câțivà ani (1865) după publicarea „Istoriei lui Mihai Viteazul“, este ca spirit general și ca o metodă o reproducere a acesteia.

Hasdeu aveà mare admirație pentru Bălcescu. Din câți se ocupase la noi cu istoria înaintea acestuia, nu este unul despre care Hasdeu să nu se fi pronunțat cu răceală. Bălcescu singur erà pentru el adevăratul istoric. In prefața lui „Ioan Vodă“ (ed. II-a, pag. VIII) nu se sfiește să spună că pentru el însemnează tot atât, dacă nu și mai mult, a fi citit pe Bălcescu și a fi ascultat ilustrațiunile istorice dela Paris și Berlin; iar în corpul cărții (pag. 92) citează un pasaj întreg, destul de lung, din scrierea lui Bălcescu „Puterea armată și arta militară a Valahiei“ (Iași 1844), adăogând: „o reproducem întreagă; ea este de Bălcescu!“

Această mare admirație explică apropierile uimitoare dintre istoricul Bălcescu și istoricul Hasdeu. Amândoi pornesc dela concepția că fiecare popor are de îndeplinit pe pământ o anume misiune, misiune sfântă, pentrucă este indicată de însuși Creatorul. (*Ist. lui M. V.*, pag. 3—6, *Ioan Vodă*, pag. 43).

Pentru amândoi, istoria nu urmăria restabilirea adevărului, ci formarea educației patriotice. Ei alegau subiectele și le tratau anume în vederea acestui scop Și Bălcescu și Hasdeu au trăit în vremuri de naționalism sgomotos. Epoca celui dintâiu a fost a revoluțiunii dela 1848, epoca lui Hasdeu a fost a Unirii Principatelor. Și „Istoria lui Mihai Viteazul“ și „Ioan Vodă cel Cumplit“ se resimt într'o măsură prea pronunțată de preocupările timpului în care au fost scrise. Să ne amintim că pe

la 1848, toţi boierii cei tineri, care îşi făcuse educaţiunea în străinătate sau lucrau sub înrâuririle momentului, urmăriau eliberarea noastră de sub Turci, înlesnirea unui traiu mai bun claselor muncitoare şi unirea Românilor într'un singur stat. De ce credeţi că a studiat Bălcescu epoca lui Mihai Viteazul? Tocmai pentrucă îi da posibilitatea să facă propagandă în direcţiunea programului său şi al generaţiei sale. Ne putem uşor convinge de aceasta, chiar după titlurile operei lui. Dintre cele şase cărţi, în cari este împărţită opera, una este întitulată „Libertatea Naţională", alta „Robia ţăranului", alta „Unitatea naţională". In „Libertatea naţională" ni se vorbeşte despre primele momente ale domniei lui Mihai Viteazul, când istoria ne spune că el a gonit pe toţi Turcii din Bucureşti. Din aceste prime momente, Bălcescu reconstitue o epocă măreaţă, în care Românii ar fi realizat „Libertatea naţională"—un vis frumos care a început abià la finele secolului al XVIII-lea şi care s'a realizat abià cu răsboiul independenţei. In cartea „Unitatea naţională", Bălcescu vorbeşte despre luptele lui Mihai Viteazul în Ardeal şi în Moldova, lupte cari au pus pentru puţin timp cele trei ţări româneşti sub o singură stăpânire. Din această scurtă vreme, Bălcescu reconstitue altă epocă măreaţă, în care Românii ar fi realizat unirea lor într'un singur stat—erà un vis şi acesta, vis al tinerilor boieri dela 1848, pe care în dorul lor de a-l prezentà conaţionalilor ca cevà realizabil, îl prezentau caşi realizat odată de Mihai Viteazul. In cealaltă carte „Robia ţăranului", Bălcescu, profitând de aşà zisul aşezământ al lui Mihai Viteazul, tratează tot o chestiune la ordinea zilei atunci, tot un punct din programul generaţiunii dela 1848, îmbunătăţirea soartei claselor muncitoare.

Aceeaş constatare cu privire la „Ioan Vodă cel Cumplit“ al lui Hasdeu. Pe la 1860, când a scris el această operă, opiniunea publică erà stăpânită aproape de aceleaşi idei; se făcuse unirea Principatelor în persoana unui singur Cap al statului, dar nu se făcuse unirea adevărată. aveam încă două capitale, două camere, două ministere, alte legi în Moldova, altele în Muntenia: se aşteptà deci unirea definitivă şi alegerea unei singure Capitale: Iaşii sau Bucureştii; se mai aşteptà împroprietărirea ţăranilor, realizată cevà mai târziu de Kogălniceanu, se mai aşteptà de asemenea scuturarea jugului turcesc. Pe lângă acestea, Hasdeu aveà ca cevà caracteristic lui ura contra clerului şi contra boierimii — o caracteristică de altfel ce nu va mai apăreà la sfârşitul vieţii sale. Studiind pe Ioan Vodă, el găsià ocaziunea să trateze tocmai chestiunile la ordinea zilei şi care-l captivase şi pe el.

Deaceea el atribue lui Ioan Vodă că ar fi mutat capitala dela Suceava la Iaşi — lucru pe care istoria l-a desminţit în urmă — şi discută chestiunea dacă Sucevenii au protestat contra acestui fapt cum protestau în timpul său Ieşenii; deaceea atribue lui Ioan Vodă că ar fi realizat „eliberarea poporului de jos din jugul aristoraţiei clericale şi laice“; deaceea insistă mereu asupra victoriilor pe cari Ioan Vodă le câştigà cu armate mici contra armatelor mari (pag. 104); deaceea la fiece pas regretă că Românii din timpul lui nu mai sunt aşà de viteji şi de patrioţi ca în timpul lui Ioan Vodă (165) şi dă mereu îndemnul să luăm exemple din trecutul nostru.

Hasdeu a mai împrumutat dela Bălcescu şi coloarea romantică a scrierii sale. La fiece pas întâlneşti antiteze, eroism avântat, situaţiuni critice

din cari crezi că eroul n'ar mai puteà ieşì, aparițiuni şi disparațiuni neașteptate, discursuri patriotice, asemuirea lui Ioan Vodă cu cei mai iluştri viteji ai lumii, într'un cuvânt exagerare în colorit şi în povestire.

Bălcescu îşi pregătise opera cu două mari subdiviziuni: una ar fi arătat mărirea lui Mihai Viteazul, cealaltă căderea. Tot aşà prezintă şi Hasdeu domnia lui Ioan Vodă (pag. IX).

Observaţi apoi predilecţiunea pentru Ioan Vodă: un om necunoscut, ieșit deodată ca din întuneric, umblând dela Viena în Crimeia, dela Constantinopol în Polonia, un om sălbatic, crud.

Comparaţi apoi ceeace spune Bălcescu despre luptele lui Mihai Viteazul la începutul domniei, că ele ar fi constituit „o campanie glorioasă . . . fără seamăn poate în istoria lumii" (pag. 80—81), cu cele ce spune la rândul lui Hasdeu despre Ioan Vodă: îl aseamănă cu Anibal, cu Cesar, cu Wallenstein, cu Frederic cel Mare, cu Napoleon (pag. 133) şi îi prevede un succes exagerat de frumos (pag. 144).

Concepute pe acelaş plan, urmărind acelaş scop, ambele scrieri au avut și aceeaș soartă. Cercetările istorice ulterioare au dovedit în ele exagerarea faptelor și a oamenilor; ele au mai însemnat prea puţin, şi chiar de loc, ca opere istorice, dar au rămas în schimb ca opere literare. Şi „Istoria lui Mihai Viteazul" şi „ Ioan Vodă" trăesc astăzi în literatura română numai prin stilul lor colorat şi plin de avânt.

II

Ca poet, Hasdeu s'a distins mai ales printr'o mare uşurinţă de formă, sau mai bine zis printr'o mare uşurinţă de imitaţie. A scris versuri în rit-

mul obişnuit al lui Bolintineanu şi într'al poeziei populare, pentrucă pe la 1860 — 70 acest fel de versificaţie erà de actualitate. Poeziile „Ştefan şi Radu“ (*Col. lui Traian*, 1870, August) şi „Madga lui Arbore“ (*idem*, 1872, pag. 13), reproduc exact cadenţa cunoscută din legendele istorice ale lui Bolintineanu. De Bolintineanu se apropie de altfel şi prin predilecţiunea de a căutà subiectele istorice.

Ca parte personală, Hasdeu are în poezie o notă cevà mai adâncă, dar abià simţită, ca în poezia „Dumnezeu“ (*Revista Nouă*, 1894) şi prea multe aluziuni la actualitate. De altfel caracteristica aceasta domină toată activitatea lui Hasteu, domină şi de cele mai multeori constitue o slăbiciune. Numeroase poezii devin din această cauză simple fabule. Aşà de pildă „Câinii şi lupii“ (*Col. lui Traian*, 1872, pag. 25), sau „Muntele şi Valea“ (*idem*, 1870, no. 55): muntele e înalt, dar nu produce ca valea; aşà şi în lume, nu aristocraţia produce, ci poporul de jos — sau „Frunzele“ (*idem*, 1871, no. 7): când bate vântul, frunzele cad, arborele rămâne; aşà şi în lume, oamenii dispar, dar rămâne ideia. In balada „Vornicul Iancu Moţoc“ (*idem*, 1871, no. 16) face aluzie la chestiunea domnului străin—erà tocmai în vremea când din cauza unei manifestaţii nesăbuite domnitorul Carol voià să abdice. In poezia amintită, „Ştefan şi Radu“, este vorba de un şoim care priveşte lupta dintre Ştefan cel Mare, domnul Moldovei, şi dintre Radu cel Frumos, domnul Munteniei, îşi aduce aminte că odată nu se pomenià de Moldovean şi de Valah, ci de unul singur, şi-şi exprimă dorinţa ca pe viitor să-i vadă tot uniţi. Particularitatea aceasta a făcut ca la apariţiunea lor poeziile să fie foarte gustate, fiindcă cititorul găsià acolo aluziuni la

evenimente zilnice, dar după ce evenimentele acelea n'au mai interesat, n'au mai fost la ordinea zilei, poeziile şi-au pierdut din actualitate şi deci din valoare. Cât rău pricinueşte asemenea procedare se poate vedeà mai ales în poezia „Dumnezeu", unde Hasdeu a încercat tocmai să se ridice mai sus şi în majoritatea ei a reuşit. Deodată însă citeşti:

> Virgiliu şi Horaţiu n'au stat a făurì
> Pe *Tisa*—plânsu-*mi-s'a*.
>
> *(Rev. Nouă,* 1894).

o rimă din „Doina" lui Eminescu, contra căreia Hasdeu a protestat deseori.

Opera poetică în care Hasdeu apare întreg, în care notele lui caracteristice se văd mai pronunţate este „Răsvan şi Vidra". Aceasta nu este o apariţiune unică în literatura noastră, deşi este cea dintâi dramă istorică bună a noastră. Obiceiul de a se cântà trecutul ţării în poezii, nuvele, piese de teatru erà în plină desvoltare pe la 1850-1870. Dela nuvela lui Negruzzi „Alexandru Lăpuşneanu", apar numeroase scrieri, fie în versuri, fie în proză, toate înfăţişând sub culori poetice scene din istoria noastră. Atunci au apărut „baladele istorice" ale lui Negruzzi, Alecsandri şi Bolintineanu, atunci nuvelele istorice ale lui Odobescu, atunci „Ciocoii vechi şi noi" de Filimon, atunci au încercat Eliad Rădulescu şi Bolintineanu pentru întâia oară drama istorică. „Răsvan şi Vidra", apărută în 1869 şi ajunsă la a IV-a ediţiune, este şi ea produsul acestei epoce, ea nu face decât să continue cu succes dramele istorice ale lui Bolintineanu. Ceeace a permis lui Hasdeu să reuşească cel dintâiu pe această cale a fost cultura pe care o posedà el — cultură poetică, filozofică, scenică —

dar mai ales cultura istorică. O lucrare literară istorică, fie ea poezie, fie nuvelă, fie roman, fie piesă de teatru, presupune în linia întâia cunoaşterea cât mai exactă a epocei istorice din care îţi iei subiectul. Tocmai aceasta a lipsit lui Eliade şi Bolintineanu şi tocmai aceasta poseda Hasdeu. Dacă adăugăm acum că Hasdeu, chiar ca talent poetic, erà cu mult deasupra celor doi predecesori, înţelegem de ce dintre toate dramele istorice anterioare lui „Despot Vodă“ a lui Alecsandri, apărută în 1880, una singură a trăit şi se reprezintă şi azi pe scenele noastre, şi aceea e „Răsvan şi Vidra“.

Fondul istoric al piesei şi felul de a înţelege pe Răsvan, personajul principal al ei, se datoreşte tot lui Bălcescu. La acesta a găsit Hasdeu că Răsvan a servit în armata polonă şi că mai ales s'a distins în luptele dintre Poloni şi Muscali, şi că până a nu fi domn a fost agă al lui Aron Vodă din Moldova. Dar apropierea este şi mai evidentă în simpatia cu care amândoi au privit tocmai calitatea cea mai puţin simpatică a lui Răsvan Vodă, aceea de a fi fost Ţigan din naştere: „Născut Ţigan dintr'un neam osândit de veacuri la robie, el se arătă în acele vremi mai potrivit decât cei mai neaoşi Moldoveni“, zice Bălcescu *(Rom. Lit.*, pag. 3 şi 10).

Intreaga dramă a lui Hasdeu pare a nu fi urmărit altcevà decât să demonstreze părerea lui Bălcescu despre Răsvan. Eroul este arătat ca ştiutor de carte, ca om de oarecare îndrăzneală şi spirit, când în faţa bisericii lipeşte bilete cu batjocuri la adresa boierilor; milos faţă de cei săraci; drept, pentrucă atunci când vede pe dascălul bisericii ameninţat să fie pedepsit ca autor al acestor batjocuri vine şi se declară singur vinovat; şi de asupra tuturor acestor calităţi, pa-

triot; deșì haiduc de codru, el urmărește numai lovirea ciocoilor și a străinilor; deșì căpitan în armata polonă, el își are mereu gândurile ațintite asupra țării sale; iar în momentul când se pregătește lupta dintre Poloni și Moldoveni, cu toată stăruința hatmanului polon, cutoate că acesta-i făgăduià onoruri, și ranguri, și chiar înrudiri cu familii mari polone, Răsvan nu primește și trece în țara sa, ca să lupte contra Polonilor, pe cari până atunci îi slujise cu credință.

ILIADA ÎN ROMÂNEȘTE

În extrema sărăcie de traduceri clasice în care ne găsim, noua publicaţiune a lui Murnu (Omer, *Iliada*, Budapesta, 1906 [1]) va fi fără îndoială bine primită. Vor subscrie un asemenea act mai ales cei ce cunosc cercetările pe cari le face de câtvà timp traducătorul în domeniul culturii eline şi bizantine și cei ce n'au uitat că a publicat și altădată traduceri și că a scris chiar versuri originale. Când cinevà cunoaște limba și cultura veche grecească, când posedă într'o oarecare măsură și talent poetic, prezintă destulă garanţie pentru a traduce bine *Iliada* în româneşte.

Deseori s'a scos în relief marea greutate de a da în româneşte operele literaturilor latine şi grecești. In darea de samă pe care Evolceanu a făcut-o despre traducerea *Eneidei* [2] s'a arătat cu numeroase probe de ce exametrul latin nu se poate bine redà în exametrul românesc; dacă adăugăm acum și sărăcia de expresii a limbii noastre în comparaţie cu bogăția celei latinești și, pentru cazul nostru, cu bogăția și mai mare a celei grecești vechi, avem dela început explicația faptului că 'o traducere în exametre este

1 Douăsprezece cânturi, din douăzeci și patru.

2 *Convorbiri Literare*,, XXXI, 80—89.

anevoioasă, şi că devine şi mai anevoioasă când originalul este *Iliada.*

Din moment ce exametrul modern e o creaţiune artificială şi nu se întemeiază pe însăşi fiirea limbii noastre, cum vom puteà redà în el, cât pe departe, frumuseţea exametrului turnat par'că anume pentru epopeia antică?

Dela aceste consideraţiuni trebue să plecăm pentru a cercetà opera lui Murnu şi să vedem întru cât a reuşit să înlăture piedicile cari dela început i-au stat în cale. Să relevăm de acum două pasaje, din cele mai reuşite: unul e din cântul al şaselea şi vorbeşte despre plecarea la luptă a lui Paris după îndemnul mustrător al lui Ector:

Fuga pornì în cetate 'ncrezut în picioarele-i repezi.
Cum odihnindu-se'n grajd, când orzul îi este nutreţul,
Rupe căpăstrul un cal şi'n tropot s'aşterne câmpiei,
Căci e deprins să se scalde la râu în frumoasele valuri;
Fuge cu falä, şi capul şi-l poartă pe umăr,
Flutură coama-i în vânt; el mândru de-a lui frumuseţe
Sprinten se saltă şi merge în pajiştea lui cunoscută;
Tocmai la Paris, feciorul lui Priam, pornì din Pergamos
Strălucitor ca un soare 'n găteli, coborîndu-se vesel
Din cetăţue purtat de picioarele-i repezi.

(VI. *v*. 505—514).

Celălalt pasaj este din cântul al IX-lea. Grecii, bătuţi mereu de Troieni, se gândesc să împace pe Ahile şi într'o consfătuire hotărăsc să trimeată la el o solie în frunte cu Odiseu. Ahile refuză propunerile cu următoarele cuvinte:

Mult iscusite Odiseu, tu Laertiade mărite,
Trebue numaidecât să vă spun fără 'ncunjur părerea-mi,
Tocmai aceea ce cuget şi cum isprăvi-se-va lucrul,
Doar ca să nu m'asurziţi tăbărîndu-mi în preajmă cu toţii,
Căci deopotrivă cu-a iadului poartă urăsc pe bărbatul
Carele una vorbeşte şi tăinue 'n sufletu-i alta.
Eu cuvântà-voi acuma ce-mi pare că-i foarte cu cale.

N'o să mă 'nduplece, cred, nici craiu Agamemnon, nici altul
Dintre Danai, căci la voi nu văd mulţumire nici una
Faţă de cel ce vârtos se luptă mereu cu duşmanii.
Din răsputeri de te baţi ori şezi, deopotrivă ţi-e partea,
Şi-una e cinstea ce'mparte bărbatul viteaz cu mişelul.
Moare şi cel ce de mult fu harnic la fel cu cel trândav,
Nici un folos n'am avut, măcar că 'ndurai suferinţe.
Traiu-mi fiindu-mi în veci sbuciumat în primejdia luptei.
Cum puişorilor fără de aripi o pasăre'mbie
Hrana ce'n pliscu-i a prins, iar dânsa cu răul s'alege—
Tocmai şi eu petrecuì o mulţime de nopţi nedormite
Şi străbătuì în răsboinică trudă doar zile de trudă,
Pentru femeile voastre mereu încleştat cu duşmanii.
Douăsprezece oraşe prădai cu-ale mele corăbii.
Unsprezece numai pedestru luptându-mă'n rodnica Troe;
Multe şi scumpe comori am strâns din oraşele toate,
Dar le-am duş şi pe toate le-am dat lui Atrid Agamemnon,
Lui care tot înapoi stăteà lângă repezi corăbii.
(XI. *v.* 308—332).

Versificaţia este exactă; autorul e de admirat pentru excesiva muncă pe care a depus-o în lucrarea sa şi trebue să-i aducem laude pentru corectitudinea exametrelor sale.

Chestiunea este dacă versificaţia pasajelor citate place, dacă redă cât pe departe măcar poezia originalului. Evident că nu. Cum n'a reuşit Coşbuc, n'a reuşit nici Murnu şi nu va reuşì multă vreme — să nu zic niciodată — nimeni să impresioneze pe cititorul român cu versuri ieşite din uz. Autorul s'a gândit şi el la lucrul acesta, a cumpănit argumentele pro şi contra exametrului şi a rămas convins de cele dintâi. Pentru ce ? 1° pentrucă ţineà să vadă în româneşte pe Omer aşà cum i-a răsunat auzului încă din copilărie, 2° pentrucă Germanii au reuşit în asemenea încercare, deşi prosodia limbii lor e inferioară celei a limbii noastre; iată textualaceste păreri:

Idealul meu de a vedeà pe Omer aşà cum mi-a răsunat auzului aproape din copilărie a făcut să ţiu cu sfinţenie

la *exametrul* lui, ritmul plin și larg, singura matcă încăpătoare în care poate curge liniștită și îndemânatecă Dunărea poeziei omerice. Exemplul german m'a sprijinit în această hotărîre cu atât mai mult, cu cât prosodia limbii române e de o mlădiere și felurime care întrece nu numai pe aceea a limbii germane, ci și a celor mai multe limbi culte (pag. X).

Murnu uită că cititorilor nu le-a răsunat Omer aproape în nici un fel până acum și că ce'ar voì este tocmai ca de acì înainte să le răsune cât mai frumos s'ar puteà. Cititorii noștri n'au în general cultura clasică, Murnu nu s'a gândit la lucrul acesta; pentru ei nu este adevărată nici afirmarea că singura matcă încăpătoare a poeziei omerice este exametrul.

Cazul literaturii germane este și el greșit invocat aici. Traducerea făcuta de Voss în secolul la XVIII-lea erà cerută de spiritul timpului, erà o nevoie simțită. In Germania de atunci gustul pentru culturile vechi, în deosebi pentru cea greacă, se desvoltase puternic; în această direcțiune lucraseră scriitori de talia lui Klopstock, Winckelmann, Lessing, Wieland. etc. Aceștia și alții ca ei tradusese numeroase scrieri clasice, de multe ori și în formă clasică, sau studiase asemene opere (de literatură propriu zisă, casì de artă), sau se lăsau înfluențați în stilul lor de stilul latin și grec. In Germania erau chiar depe atunci școale cari în primul rând dau atențiune limbilor greacă și latină—la o astfel de școală învățase Lessing. Ca rezultat al acestei stări de lucruri, s'au găsit în Germania destui înțelegători ai clasicismului, destui admiratori; aceștia au provocat marele succes al traducerii lui Voss, pentru aceștia exametrul nu păreà așà de strein. Este la noi situațiunea aceasta?

Murnu ar fi repurtat un suces frumos dacă

s'ar fi gândit să adopte versificația românească. Imi vine în gând traducerea lui Vârgolici din Ovidiu:

Când îmi aduc aminte icoana nopții triste
Ce'n Roma pentru mine cea depe urmă-a fost,
In care atâtea zile iubite părăsit-am,
Șiroaiele de lacrămi tot curg din ochii mei.

și regret că armonia acestor versuri lipsește din traducerea *Iliadei*.

Intr'un loc este amintit și marele succes pe care l-a avut cu traducerea *Iliadei* în englezește poetul Pope. Dar Pope n'a tradus în exametre ; Anglia de atunci n'ar fi primit așà cevà. In locul lui Murnu aș fi legat situațiunea aceasta cu cea dela noi, ca să mă întăresc și mai mult în convingerea că într'o traducere e bine să adoptăm un vers potrivit și cu conținutul originalului, dar și cu firea limbii în care traducem.

Cu privire la limba traducerii e nevoie de lămuriri cevà mai amănunțite.

Murnu consacră chestiunii acesteia un loc special în prefață, rezolvând-o însă unilateral și neținând seamă de părți destul de cunoscute ale istoriei noastre literare. Iată ce spune d-sa:

... ce limbă românească se cuvine la o asemenea traducere? Principiul din fericire a fost statornicit de mult de Junimea literară. Odisea lui I. Caragiani este o dovadă: limba poporului român în toată curățenia ei s'a părut ca singurul organ mai nemerit a traduce o poezie, care — cutoatecă este fără îndoială de origine literară, căci totul în ea este artă — are unele laturi care o apropie de poezia populară. Am căutat dar... să mă țin în cadrul celui mai curat graiu românesc (pag. IX).

Dacă dintre toți cari s'au ocupat înaintea d-sale cu traducerile clasice Murnu nu cunoaște în

adevăr sau n'a voit să ţină seama decât de Caragiani, faptul e regretabil, fiindcă, după cum vom vedeà, opera lui Caragiani este pentru epoca noastră cea din urmă de care trebue să se ţină seamă. Caragiani a tradus în româneşte *Odiseea*[1] într'un timp când Academia Română tocmai publicà şi ea traduceri din autorii latini: la 1871 dedese pe Tacit, la 1872 comentariile lui Cesar, etc. In Academie stăpânià atunci excesul latinizării şi limba adoptată pentru traduceri,ca pentru toate publicaţiunile Academiei, erà o limbă absolut artificială, care trăià însă prin autoritatea câtorvà membri de atunci ai Academiei, şi trăià numai pentru publicaţiunile acestei instituţiuni: în celelalte cazuri se întrebuinţà limba obişnuită, fixată de literatură de până atunci. Caragiani ar fi întrebuinţat, dacă ar fi scris pentru Academie, aceeaş limbă falsă. Cei ce traduceau pentru Academie, oameni cu cultură serioasă, ca Anghel Demetrescu, D. Laurian, nu împărtăşiau fireşte principiile Academiei, dar erau datori să le respecte, atunci când primiau să lucreze pentru ea. Caragiani a scris deci în linii generale cum scriau şi ceilalţi scriitori şi n'a statornicit nici el, nici „Junimea" vreun nou principiu. Nu cumvà până la 1876 se întrebuinţà la noi, în traduceri sau opere originale, altfel de limbă decât cea din *Odissea* lui Caragiani? Amintesc că *Mihnea cel rău* al lui Odobescu s'a tipărit la anul 1857, *Doamna Chiajna* la anul 1860; cred că e destul. Altcevà ar fi trebuit însă să se observe. Caragiani ţineà să protesteze cu lucrarea lui contra sistemului Academiei şi din această cauză a căzut în excesul contrar şi ne-a dat limba de toate zilele a poporului fără cizelarea trebuitoare. Intâlneşti la

[1] Omer, *Odyseea şi Batracomyomachia*, traducere în proză de I. Caragiani, Iaşi, 1876.

Caragiani expresii ca: „unde este şi buricul mării (pag. 2), „negreşit aceste nu sunt refenea“ (pag. 6), „ţâe“ (pag. 7), „zele“ (zale, pag. 7), „stătù lângă uşorul casei cele ţapăn făcute“ (pag. 8) „să rebde“ (pag. 9), „şochetule de minţi“ (pag. 17), „cară-te din ostrov“ (pag. 111) şi altele de felul acestora. Acestei limbi îi zicea Caragiani „limbă populară“, în aceasta şi nu în cea recomandată de Academie trebuiau traduse operele clasice. Ce este mai interesant este că, pentru a-şi justificà procedeul, Caragiani afirmă că Omer nu este interesant atâta prin fondul operelor sale, ci prin formă; tot interesul trebue concentrat aici:

Omer nu impresionează atâta prin faptele ce cântă, cât prin felul său de tot particular de a spune lucrurile. De aceea dându-i cuvintele şi expresiunile româneşti, l-am lăsat să-şi povestească singur Odysseea după felul său (pag. III—IV).

Deşi nu subscrie asemenea idei, Murnu admite ca bună limba întrebuinţată în traducerea *Odiseei.*

Inaintea lui Caragiani se impusese ca traducător de gust Hasdeu cu câteva bucăţi din Ovidius: „Dorul Dunării“, „Ovidius la gurile Dunării“ [1], cea din urmă amintită şi astăzi cu aceeaş admiraţie ca în trecut, pe când *Odiseea* lui Caragiani de mult nu mai preocupă pe nimeni. Hasdeu da în traducerile sale, fără să fi aşteptat stabilirea unui principiu de Caragiani, un bun model pentru viitor: am putea pretinde că traducătorii de mai târziu — Caragiani, Coşbuc, Murnu — l-au întrecut?

In urma lui Hasdeu, dar tot înainte de Caragiani, în 1874, avem de remarcat pe Alexandru Odobescu, care a tratat destul de bine chestiu-

[1] *Poezii,* Bucureşti, 1873.

nea limbii din traducerile autorilor clasici vechi [1]. Odobescu se pronunță și el, cași mai târziu Caragiani și Murnu, contra neologismelor, dar el se mai pronunță și contra provincialismelor, a platitudinilor de stil, a arhaismelor. Din greșelile relevate de Odobescu în manuscriptele pe cari le studià — manuscripte prezentate Academiei spre aprobare — se vede că nu-i plăceau cuvinte ca *intenționat*, *incremenit*, *dein* (din), nici construcții ca „se lase nedecisu acea, ca cui va imparti". La Odobescu nu găsești pornire. Rândurile scrise de el atunci s'au uitat de mulți, dar publicațiunea lui Murnu e o dovadă că încă n'am pus în locul lor cevà mai bun. Iată de pildă un pasaj:

A scrie limba trecutului este un joc retrospectiv, o petrecere de anticar care, chiar când este perfect executată, rămâne a mulțumi un foarte mic număr de amatori. A voi din contra să scrie cineva limba viitorului este o utopie fără de nici un temei, este a cerca după calcule iluzorii viitorul limbilor precum necromanții și vrăjitorii cearcă în zodii și cu bobii viitorul sufletelor (pag. 370).

Ne pare rău că în loc de a plecà dela asemenea idei, Murnu a plecat dela ale lui Caragiani.

Ceeace ne face să credem că intenționat autorul a trecut peste toți, ca să scoată în evidență pe Caragiani, este faptul că nu amintește pe Coșbuc. Se știe că acesta are numeroase traduceri din literaturile vechi că a tradus în exametre întreaga *Eneidă*, că a fost premiat cu cel mai mare premiu pe care-l dă Academia noastră, că în prefața *Eneidei* anunță și alte lucrări similare—între altele chiar *Iliada*. Coșbuc a întrebuințat și el exametrul și este cu neputință ca Murnu să nu-l fi luat de model în crearea exametrelor sale. De ce atunci nu ni se spune aceasta, când se

[1] *Scrieri*, vol. II, pag. 368 și urm.

vorbeşte despre Caragiani, şi de ce mai ales exemplul lui Coşbuc nu i-a servit şi ca limbă? Coşbuc nu trece de loc drept partizan al neologismelor şi n'aveà să şi calce ideile tocmai într'o traducere a *Eneidei;* dar, întocmai ca Hasdeu şi Odobescu, el ştie să păstreze măsura, pe care n'o păstrase Caragiani. Iată câtevà exemple din lucrarea lui (*Eneida*, ed. a 2-a):

Flota troiană 'mprejur o vede 'n risipă tutindeni
(pag. 14, v. 128).
Toate sunt *sigure* 'n jur şi flota cu soţii scăpată
(pag. 25, v. 583).
Orice să fie de-acum, *pericolu-i* unul şi-acelaş
(pag. 47, v. 708).

Şi mai cu mult decât *Eneida*, ar fi putut servì de model celelalte traduceri ale lui Coşbuc, cele din literatura sanscrită. Iată o strofă din poezia „Aurora":

Te-ai împodobit, frumoaso, cu tot ce-i frumos sub soare,
Şi zâmbeşti cu ochii umezi de mărire şi splendoare,
Arătând şireată pieptul desvălit de-al tău veşmânt
Şi din cer aduci lumina şi-admirarea pe pământ,
Norii'n calea ta cu vuet speriaţi se'ndepărtează,
Că tu-i birueşti, stăpâno, cu puterea ta vitează.

(*Biblioteca de popularizare*, No. 37, pag. 17).

Ce defect se poate găsì în limba întrebuinţată aici? Limba aceasta nu e limbă populară, nici limbă cu neologisme, nici cu arhaisme. o poate înţelege oricine are puţină cultură românească. Dacă ar cercetà acum cinevà cu deamănuntul cuvintele poeziei, ar găsì termeni de toată ziua: *frumoaso;* neologisme: *splendoare;* termeni populari: *birueşti*, etc. Poetul a luat deci elemente de mai multe feluri, dar a ştiut cum să le aleagă, cum să le apropie şi cum să creeze din toate un întreg artistic.

Intenționat în pasagiul de mai sus n'am subliniat nici un cuvânt. Oricât de purist ar fi cinevà, nu e de admis că în citirea fără procupări gramaticale poate găsì vreo greșală de limbă în acele câtevà rânduri. Reluăm acum procedeul pentru alte câtevà exemple:

Sgomot fac cei răi și josnici, nu cei *nobili,* bagă sama!
Aurul nu poate face sgomotul ce-l face-arama.
(pag. 34).

De sunt rău, eu mă gândesc:
„Am vestminte, am mâncare;
Să-și câștige cel ce n'are!"
Iată cel mai *mișelesc*
Fel de cugetare.
(pag. 36).

Acelaș lucru în *Sacontala* (București, 1895), în această traducere neegalată încă de nimeni la noi:

Taci! — Mulți ani cu *glorii,*
Dușanta, în răsboae să-ți porți biruitorii.
(pag. 25).

Și nobila *splendoare* din ochii lor frumoși.
(pag. 28).

Conchidem din toate acestea că Hașdeu, Odobescu și Coșbuc au admis pentru traduceri o limbă românească îngrijită, elegantă, și ferită de excese: fie în partea neologismelor, fie într'a arhaismelor, fie într'a expresiilor populare. Opus acestora a fost Caragiani care cereà o limbă „populară", prin care înțelegeà limba de toate zilele cu înlăturarea oricărui nelogism. Murnu trece de partea acestuia din urmă și trece ostentativ, după cum s'a văzut din cele câtevà rânduri ale prefeței mai sus amintite.

Care a fost rezultatul? O impresie generală a putut aveà oricine din pasajele anume citate. Ce

fel de expresiuni şi construcţiuni ni se dau în restul lucrării vom puteà înţelege din câtevà exemple.

Găsim într'un loc: „şi pe Mege cel tare de vână“ (pag. 200, v. 110) In altul; „dar dup'aceea mi-a fost lehamite acasă la dânsul“ (pag. 186, v. 462); *lehamite* este foarte la locul său în Creangă, unde îţi vorbeşte un ţăran din Moldova despre vieaţa lui, dar în *Iliada* poate el contribuì la redarea colorii locale sau la succesul artistic al traducerii?

In loc de „locuinţă“ se zice *sălaş* (pag. 38, v. 511; 39, v. 539; 42, v. 646; 116, v. 15) şi chiar când e vorba de Muze: „spuneţi-mi, Muzelor, voi cu *sălaşul* pe vârful olimpic“ (pag. 221, v. 218).

O expresiune de care se abuzează de asemenea este *a spărcui* — înţelesul va reieşì din citaţii: „şi-a spărcuit a lui piele cu asprul petroi“ (pag. 95, v. 308), „şi spărcuită mereu“ (oastea, pag. 126, v. 328), „oastea de Ahei buimăcită de fum să ne-o spărcue (Ector) toată“ (pag. 180, v. 243).

Să adăugăm pe *măzdrac* (pag. 117, v. 65), pe *negreşelnic* (pag. 162, v. 192) şi expresiunea „când cu friptura cornoşilor boi vă'mbuibaţi“ (pag. 160, v. 231).

Este învederat că autorul cade în exces, căutând să menţină puritatea limbii. Excesul acesta îl mai conduce şi la altă greşală, la aceea anume de a considerà limba noastră veche tot ca limbă populară. D-sa are mare admiraţie pentru limba cronicilor, dar atât de mare încât crede că poate fi şi astăzi întrebuinţată; d-sa a şi întrebuinţat-o în traducerea pe care a făcut-o din Nichita Acominatos (în *Analele Academiei*, 1906) traducere calificată de Ovid Densuşianu cu vorbele: „curioasă şi zadarnică muncă“ (*Vieaţa Nouă*, II, 92). Intre limba cronicarilor şi a poporului Murnu găseşte mare asemănare, ba crede că

prin studiul celor dintâi se poate ajunge la stăpânirea celei din urmă:

Cel mai curat grai românesc... nu se dobândește decât din contactul direct cu poporul și cu cele mai bune scrieri ale noastre începând cu înșiși cronicarii (pag. IX).

Tot cam astfel judecă și Caragiani — dar la 1876; acesta confundă limba cărților bisericești cu a poporului (v. prefața *Odiseei)* Plecând dela asemenea convingeri, dovedite astăzi ca false, Murnu întrebuințează în traducere și numeroase arhaisme: *carele* (pag. 47, v. 859), *a juruì* (pag. 28, v. 112) *juruință* (pag. 34, v. 349), *a oblicì* (pag. 106, v. 702), *priimit* (pag. 43, v. 690), neținând seamă de justele principii ale lui Odobescu, ale scriitorului căruia nu i s'a contestat nici serioasa cultură clasică, nici deplina stăpânire a limbii române.

Ca să se convingă însuși Murnu că goana contra tuturor neologismelor este o erezie, vom relevà din chiar lucrarea d-sale câtevà forme și construcțiuni nepopulare. D-sa nu le-a observat și e greu să le observe cinevà, fiindcă ele s'au împământenit atâta, încât par elemente vechi ale limbii. Intâlnim în traducere: *armia* (pag. 141, v. 211), *metalic* (pag. 216, v. 41), *salt* (pag. 46, v. 814), *sigur* (pag. 169, v. 538). Dacă acestea nu fac de loc rea impresie — și oricine se poate convinge citind pasaele unde sunt întrebuințate — de ce nu s'ar fi tolerat și altele, de ce s'a evitat de pildă cu atâta stăruință chiar vorba „curaj"[1] și de ce crede că-și poate

[1] „Am stat pe gânduri chiar față de cuvântul „curaj", cutoatecă e deplin încetățenit. Nu sunt de vină eu dacă poezia omerică-românească nu l-a putut mistuì" (pag. IV).

face dintr'aceasta un titlu de glorie? Să relevăm acum expresiuni și construcții ca: „pusu-s-au dar în mișcare" (pag. 29. v. 44), „despăgubiri de răsboiu" (pag. 59, v. 288). „dar te asigur în schimb" (pag. 227, v. 443), „lupta doar în aripa stângă" (pag. 229, v. 498). Termenii luați în parte sunt în adevăr populari. dar expresiunea, construcția toată este populară? Și totuș nu se poate spune că sună fals în traducere. Faptul că traducătorul n'a reușit pe deplin în goana sa contra neologismelor, deși a pus atâta silință, dovedește tocmai că a căutat imposibilul și că adevărata cale nu este aceasta.

Ca să continuăm cu sistemul de a pune în fața lui Murnu pe d-sa însuși, îi vom aminti că în alte traduceri nu evită cu atâta stăruință neologismele. In două poezii din greceasca modernă (*Conv. Lit.*, XXIV, 799) citim:

Iar dalba ei năframă
Din barcă-i *salută*

ori

Și 'ncetul cu încetul
Urmând-o în *extaz*.

Ii vom mai aminti că tot așă procedă în poeziile originale și că neologismele nu le scădeau câtuși de puțin valoarea:

Iubita-mi bălae
Se vede prin negura vremii
Ca *palida* lună'n brădet.
Vatra, I, 358.

Plâng totuși sufletele noastre
O lume *ideală!*
Conv. Lit., XXXI, 754.

Un ultim argument, împrumutat tot dela traducător, este compararea cu literatura germană și

engleză: nici Voss, nici Pope n'au întrebuințat limba populară. Am puteà adăugà splendida traducere în proză a lui Leconte de Lisle, despre care nu amintește Murnu și despre care nu mai este nevoe să spunem că nu întrebuințează limba populară; am puteà adăugà toate traducerile cunoscute în genere; nici una n'a pornit lupta contra unei întregi categorii de cuvinte — numai la noi se crede în minunile unei asemenea procedări.

Supunem ideile de mai sus deliberării lui Murnu și celor ce întrevăd marele folos pe care l-am aveà din traducerea în românește a capodoperelor clasice. Principiul călăuzitor în astfel de încercări trebue să fie de a pune în măsură pe cititorul român să înțeleagă cât mai bine cugetarea antică și să simtă cât mai adânc frumusețile antice. Vom renunțà deci la formele antichității, tocmai fiindcă ele ne împiedică de a ajunge la înțelegerea fondului, dar ca să posedăm fondul cât mai deplin și mai în stare de a produce emoțiune, vom spicuì din formele noastre, din toate formele noastre, pe cele mai alese, pe cele mai artistice, și din ele vom reconstruì aspectul exterior al operelor antice.

ION GHICA ȘI ION CREANGĂ

La prima vedere acești doi prozatori ai noștri n'ar prezentà puncte de contact și greu i-ar studià cinevà laolaltă. Ion Ghica dintr'o familie boierească, Creangă fiu de sătean; Ion Ghica cu studii superioare la Paris, Creangă cu studiile simple, de seminar, cât se puteau da în Moldova pela 1850; Ion Ghica reprezentant al țării la Constantinopol, guvernator al insulei Samos, ai cărei locuitori pomenesc cu dragoste și astăzi numele lui, Ion Ghica ministru și prim-ministru mai târziu al României, director al teatrelor — sub direcțiunea lui s'a reprezentat întâia oară Despot-Vodă, frumoasa dramă istorică a prietenului său Alecsandri — Ghica reprezentant al țării la Londra, Creangă diacon, institutor, cel mult revizor școlar; Ghica, bun cunoscător al literaturilor streine, al culturii occidentale, Creangă mărginit în cercul culturii românești — ce asemănare, ce apropiere s'ar puteà găsi între ei, ar zice cinevà?

O primă asemănare am găsì-o în faptul că și Ghica și Creangă au apărut ca scriitori în împrejurări identice, deși unul a apărut pe la 1840 — 1870. O caracteristică a literaturii românești este și aceea că scriitorii ei s'au desvoltat mai mult individual, că n'au colaborat pentru triumful unei

idei precise, cu alte cuvinte că școalele literare nu sunt numeroase în literatura noastră. Numai în ultimul timp asemenea școale încep să se înmulțească și să se impună. De obiceiu se amintesc ca școale literare societatea „Junimea“, înființată la Iași în 1867, având ca critic autorizat pe Titu Maiorescu; apoi școala lui Hasdeu sau școala „Revistei Nouă“, după revista pe care a condus-o Hasdeu, și școala lui Gherea sau a revistei „Contemporanul“. Alte școale literare mai vechi nu se amintesc, zic, de obiceiu. Cu toate acestea au mai existat două: una la finele secolului al XVIII-lea, pe la 1780 — și alta la jumătatea secolului al XIX-lea, pe la 1840.

Școala literară dela 1780 este cunoscută sub numele de „școala latinistă“. Această școală n'a produs decât scrieri gramaticale și istorice. Inchipuiți-vă că la un moment dat unui popor i se contestă originea, i se spune: „nu ești de origine latină, ești un amestec din toate popoarele barbare cari au trecut prin țara ta; îți zici Român și urmaș al poporului roman, dar pe nedrept; firea și limba ta te arată mai mult a fi Slav; locul tău ar fi mai bine într'un stat slav, în Rusia de pildă, sau sub ocrotirea lui“. Inchipuiți-vă că i s'ar mai zice: „tu n'ai avut locuință stabilă, tu n'ai avut țară; ai umblat încolo și încolo și târziu de tot te-ai gândit să te așezi undeva, în Transilvania, în Muntenia și Moldova, dar locurile acestea erau ocupate de alții; tu ai fost numai primit, ai fost numai îngăduit, deci drepturi de stăpânire n'ai asupra pământului unde trăești“ Ei bine, asemenea cuvinte s'au spus poporului românesc în veacul al XVIII-lea. Poporul românesc a răspuns, prin cine se răspunde de obiceiu în asemenea cazuri, prin oamenii învățați, prin pătura cultă. Cei mai învățați oameni ai noștri se găsiau pe vre-

mea aceea în Ardeal, care ne întrecea cu mult în cultură pe noi ceştia de dincoace de Carpaţi. Şi atunci acei învăţaţi, dintre ei mai cu seamă trei: Micul, Şincai şi Maior, s'au pus pe scris, ca să probeze că greşit se afirmă asemenea lucruri despre noi, că limba noastră este latinească şi că poporul nostru este latin. Iată dar că ei nu puteau scrie decât gramatică şi istorie: prin gramatică puteau arătà originea limbii şi prin istorie pe aceea a poporului. A fost atunci un exemplu frumos, un exemplu rar de solidaritate intelectuală: tot ce au scris cei trei scriitori amintiţi, tot ce au gândit şi au propagat erà unul şi acelaş lucru, parcă n'ar fi fost trei cei ce studiau, parcă ar fi fost unul singur.

Un al doilea exemplu de solidaritate intelectuală şi mai frumos, cu urmări şi mai bune decât ale celui dintâiu şi care ne interesează mai de aproape îl avem pela 1848 în Moldova, la Iaşi. Vom insistà ceva mai mult asupra lui, pentrucă fără el Ion Ghica nu poate fi bine înfăţişat.

La 1834 Mihai Sturza, unul din boierii de frunte ai Moldovei ajunge domn şi se gândeşte să-şi trimită în streinătate pe cei doi copii ai săi, Dimitrie şi Grigore. Odată cu ei, Mihai Sturza trimete şi pe un coleg de şcoală al lor, Mihai, fiul boierului Ilie Kogălniceanu — copilul acela va fi marele Kogălniceanu de mai târziu. Mihail Kogălniceanu învăţase până atunci la un institut Cuenin din Iaşi, între alţii împreună cu Vasile Alecsandri. Cei trei copii, Dimitrie, Grigore şi Mihail Kogălniceanu sunt trimişi în Franţa la Lunéville, oraş spre frontiera Belgiei, la un abate Lhommé, care pe vremuri fusese prin Moldova şi dase lecţii lui Mihai Sturza însuşi. După un an de şedere în Lunéville, copiii sunt mutaţi la Berlin, prin stăruinţa consulului rusesc, care nu vedeà cu ochi

buni cum fii domnitorului, viitorii domni și ei ai Moldovei, aveau să fie crescuți în ideile franceze, în ideile revoluționare. După trei ani de ședere la Berlin, Kogălniceanu se întoarce în Modova, bine pregătit pentru o frumoasă activitate literară și politică.

Cam în acelaș timp cu Kogălniceanu, plecaseră din Moldova în străinătate alți doi tineri: unul, fiul vornicului Vasile Alecsandri, aveà să devie marele nostru poet de mai târziu și altul Alecsandru Russo. Cel dintâiu a plecat la Paris, cel de al doi ea la Geneva. Pe la 1838—1840 acești trei se găsiau în Moldova, plănuind aceleași lucruri, urmărind realizarea aceluiaş ideal, un ideal puțin lămurit în mintea lor tânără, dar un ideal care aveà un nume: ridicarea literaturii lor cât mai sus s'ar fi putut. Bun prieten cu ei, dar fără să fi făcut studii în străinătate, erà pe atunci și un alt tânăr, marele prozator de mai târziu, Constantin Negruzzi.

Dintre toți, cel mai energic, mai hotărît, și în mai bune legături cu stăpânirea, deoarece erà protejat de însuși Domnitorul, care îl trimisese pe cheltuiala sa în străinătate, erà Mihail Kogălniceanu. Acesta se pune în fruntea prietenilor săi și începe publicarea unei reviste în anul 1840, *Dacia literară*, — titlul însuși arată că ei se gândiau la toți Românii, la toată Dacia, atunci când începeau noua activitate literară. Programul lor erà cu totul nou pentru țările noastre:

Literatura să fie națională, ziceau ei, să trateze subiecte românești, fie din vieața de atunci a poporului, fie din trecutul, din istoria sa; stilul și limba întrebuințate să fie și ele cu un caracter cât mai pronunțat românesc, nu imitate după ale literaturilor străine, mai ales după ale literaturii franceze. In dragostea lor pentru literatura națio-

nală au ajuns să excludă din activitatea lor traducerile, pe motiv că traducerile nu fac o literatură, ci numai falsifică gustul și contribuesc la stricarea limbii și a stilului românesc.

Al doilea punct din programul lor a fost admirația pentru literatura populară, în special pentru poezia populară; în această direcțiune au ajuns până acolo să spue că adevărata noastră literatură este cea populară. Cel dintâiu care a scris asupra asestui lucru a fost Constantin Negruzzi, în revista amintită, iar după el Russo și Alecsandri ne-au dat cele mai entuziaste pagini ce s'au scris vreodată la noi asupra poeziei populare. Rezultatul acestui mare entuziasm a fost desgroparea poeziei populare și publicarea ei în diferite reviste și în volume. Cea mai frumoasă colecțiune de poezii populare românești, a lui Alecsandri, a apărut grație acestei școale literare dela Iași: ediția întâia la 1853 și a doua la 1866.

Al treilea punct din programul acelei școale literare a fost desgroparea cronicarilor și a documentelor privitoare la istoria noastră. La 1841, Kogălniceanu scoate *Arhiva românească*, prima publicațiune de documente pentru istorie, și între 1845—52 publică pentru întâia oară pe cronicarii moldoveni Ureche, M. Costin și ceilalți.

Curentul acesta găsește îndată un folositor adept în Muntenia pe Nicolae Bălcescu, autorul «Istoriei Românilor sub Mihai Viteazul». Acela, cași Kogălniceanu, publică împreună cu Aug. Treb. Laurian *Magazinul istoric pentru Dacia*, un fel de *Arhivă românească* a lui Kogălniceanu.

Curentul acesta s'a impus foarte repede, nu numai în Moldova, dar și în Muntenia; în Transilvania n'a putut pătrunde, din cauză că acolo stăpânia încă școala latinistă; impunerea curentului se explică prin aceea că ideiile lui au fost imediat

aplicate și au produs cea mai frumoasă literatură ce avusesem până atunci. Negruzzi, aplicând principiul că trebue să luăm subiecte din istoria și vieața românească, scrie *Alexandru Lăpușneanu*, o nuvelă care nu numai că nu puteà fi pusă alături cu nici una din cele de până atunci, dar nici până astăzi n'a putut fi întrecută, deși a apărut în 1840; pornind dela acelaș principiu, a publicat *Scrisorile*, dându-ne în schițe repezi fragmente din vieața Moldovei de atunci. Kogălniceanu scrie și el o nuvelă istorică, pe tema uciderii lui Gr. Ghica, domnul Moldovei, și *Iluzii pierdute*, în cari își povestește vieața în legătură cu obiceiurile timpului. Alecsandri scrie poezii inspirate din cronicile țării și desgroapă, cum am spus, poezia populară. Alexandru Russo înfățișează în formă poetică durerile țării (în *Cântarea României)*, sau, ca Kogălniceanu, și povestește viața în legătură cu frumusețile vieții de țară (în *Amintiri*). Bălcescu povestește una din cele mai frumoase epoci ale istoriei noastre.

Cu asemenea scriitori, cu asemenea opere s'ar fi putut ca *Dacia literară* să nu-și impue ideile?

Aceasta erà starea de lucruri, când Ion Ghica apare cu primele lui scrieri. Își făcuse studiile la Paris, unde se împrietenise cu Alecsandri și la întoarcerea în țară, în Muntenia — el erà Muntean — fu îndemnat de familia lui să se ducă pentru câtvà timp la Iași, deoarece la București n'aveà să fie bine văzut, din cauza ideilor sale prea înaintate. La Iași știți care erà situațiunea. Nimic mai firesc deci decât ca Ghica să fie prins de cercul de activitate al prietenilor săi, Kogălniceanu, Alecsandri, Negruzzi, Russo și să colaboreze alături de ei la revistele lor. Intr'adevăr și găsim că Ghica colaborează în 1844 la revista *Propășirea*, care luase locul *Daciei literare*. De

acì încolo activitatea lui Ghica va fi stăpânită de ideile conducătoare ale școalei literare dela 1840, așà de stăpânită încât, deși școala dela 1840 încetează de fapt pe la 1860, din cauză că Russo și Bălcescu mor, din cauză că Kogălniceanu moare și el pentru literatură și se consacră absolut politicei, deși — zic — școala aceasta încetează, Ghica continuă să-i pue în practică ideile până la sfârșitul vieții sale, în 1897. Alături de el, s'au desvoltat aproape în aceeaș direcțiune, ca plecând dela acelaș izvor, Alecsandri și Alexandru Odobescu. Odobescu, ca mai tânăr decât ceilalți, n'a apărut odată cu curentul dela 1840, ci cu cinci-spreze ani mai târziu, la 1855, dar a apărut sub influența aceleiași școale și i-a aplicat și el principiile, cum vom vedeà când vom vorbì de Creangă.

In tot ce-a scris Ghica se vede influența școalei literare sub stăpânirea căreia s'a format și mai ales influența principiului esențial al acestei școale: să luăm subiecte din vieața poporului nostru. Ca valoare literară, opera de frunte a lui Ghica sunt *Scrisorile* către Alecsandri; în numele acestei scrieri Ghica și-a cucerit locul important pe care îl ocupă în desvoltarea prozei românești. Ei bine, opera aceasta este în întregime aplicarea principiului enunțat mai sus al școalei dela 1840. In câte rânduri și Kogălniceanu și Russo, teoreticianii acelei școale, nu insistase asupra faptului că scriitorii noștri prea imită pe străini în alegerea subiectelor și trec cu vederea ceeace se petrece în jurul lor. Cum, ziceau ei, pozițiunile țării noastre nu sunt destul de frumoase, obiceiurile poporului nostru nu sunt destul de pitorești, ca să procure subiecte; istoria noastră mai ales nu cuprinde o bogăție nesfârșită de întâmplări, ca să fie utilizată pentru romane și piese de teatru? Ca să nu

vă amintesc lucruri mai puţin cunoscute, mă voiu oprì numai la splendidul discurs rostit de Kogălniceanu la 1843 la Academia Mihăileană din Iaşi ca lecţiune de deschidere a cursului de istorie naţională. Cine nu-şi aminteşte cât de călduros ne recomandă Kogălniceanu istoria Românilor ca izvor nesfârşit de inspiraţie pentru poeţi şi prozatori?

Ce sunt altcevà *Scrisorile* lui Ion Ghica decât punerea în practică a unor asemenea idei? Ceeace făcuse Kogălniceanu în *Iluziuni pierdute*, Negruzzi în *Scrisori*, Russo în *Amintiri*, face Ghica în opera sa: îmbracă anume în formă literară, într'o formă literară curgătoare şi elegantă, amintiri de ale trecutului, făcând să treacă pe dinaintea cititorului o mare bogăţie de fapte, de întâmplări, de obiceiuri, de oameni, toate şi toţi numai din mijlocul poporului nostru.

Absolut acelaş lucru s'a întâmplat şi cu Creangă. Acesta s'a manifestat pe la 1870. Se născuse la 1837 şi învăţase, cum spuneam, ca şcoală mai înaltă, la seminarul din Socola, în vederea preoţiei. La 1870 literatura noastră nu mai erà stăpânită de un singur curent: erà deoparte şcoala „Junimei" cu revista *Convorbiri literare*, de alta şcoala lui Hasdeu cu revista *Columna lui Traian*, de alta personalitatea destul de impunătoare a lui Alexandru Odobescu. Alexandru Odobescu continuă în linie directă şcoala dela 1840; subiecte din vieaţa poporului nostru, entuziasm pentru cronicari şi mai ales pentru poezia populară. Odobescu continuă ca nuvelist pe C. Negruzzi şi ca mare admirator al literaturii populare pe Russo şi pe Alecsandri. Cultul pentru literatura populară, întreţinut neîntrerupt dela 1840 încoace şi hrănit mereu de influenţa culturii occidentale, unde acelaş

cult există și creștea mereu, devenise atât de răspândit la noi, încât îl găsim și în școala „Junimii“ și într'a lui Hasdeu, nu numai la Odobescu. Expresiunea cea mai caracteristică a lui o avem în anul 1885 cu marea colecțiune de poezii populare a lui Teodorescu Gh. Dem. In acelaș timp trăește Ispirescu, culegătorul-tipograf care, încurajat de Odobescu, culege snoave și basme din popor și se impune în literatura noastră tocmai prin chipul cum a știut să le scrie. In sfârșit, în aceeaș epocă, Eminescu împreună cu alți prieteni ai săi, cuprinși de curentul general, culeg din diferitele ținuturi românești producțiuni populare.

Tot ce a scris Creangă poartă pecetia acestui moment din istoria literaturii noastre. O singură lucrare a lui cade în afara acestei influențe, dar tocmai această împrejurare ne ajută și mai mult la întărirea afirmațiunii de mai sus. Prima scriere a lui Creangă e un articol publicat în revista lui Hasdeu, *Columna lui Traian*, în anul 1872. E greu să recunoaștem aici pe viitorul Ion Creangă. Articolul este intitulat „Misiunea preotului la sate“ și se distinge, și ca fond și ca formă, de toate celelalte scrieri ale autorului. Creangă atrăgea aici atențiunea cât de frumoase lucruri poate face un preot în satul său.... Este întâia și ultima dată când Creangă se ocupă cu chestiuni de interes public și când întrebuințează un stil și o limbă absolut necunoscută scrierilor lui de mai târziu. Iată câteva rânduri:

Mai întâiu de toate, preotul sătean trebue să-și înceapă cariera cu blândețe și devotament; să fie un model de moralitate și de muncă, fără de care misiunea lui nu va putea produce roadă bună. (I. Creangă, *Opere complete*,

ed. II-a, în „Biblioteca scriitorilor români", București, 1906, pag. 408).

și mai jos:

Ei vor ști să înțeleagă mai bine, care este dreptul vecinului și care este dreptul lor, pentru a și-l puteà apărà. Ei vor ști mai bine munci pământul, din care vor trage foloase mai mari. Ei vor ști să-și îngrijească vitele, dela cari atârnă în parte hrana lor de toate zilele. In scurt, ei vor ști a-și statornicì gospodăriile pe temelia economiei și bunei rânduieli, trăgând singuri folosul din munca lor... (*idem*, pag. 411).

Observați, ca limbă, marea cantitate de neologisme, lucru necunoscut celorlalte scrieri ale lui Creangă, și ca stil, acest stil oratoric, cu figuri de efect—repetițiunea — pompos, de asemenea necunoscut celorlalte scrieri ale lui Creangă, caracterizate tocmai prin simplitatea lor stilistică. Ei bine, în felul acesta ar fi scris Creangă; și literatura românească n'ar mai fi înnumărat astăzi între operele sale *Basmele* și *Amintirile* scrise în ton popular, dacă autorul lor nu s'ar fi resimțit de influența timpului. La 1870 am văzut că stăpâniă interesul pentru literatura populară; acest interes îl vedeà Creangă și în cea dintâi revistă la care a colaborat, *Columna lui Traian*, și în societatea „Junimea" din care a făcut parte cevà mai târziu, și la bunul său prieten Mihai Eminescu. Așà se explică cum în anul 1872 Creangă începe să scrie la revista *Convorbiri literare*, ce apăreà în orașul unde se găsià și el, la Iași, o serie de basme și povestiri timp de patru ani de zile: „Pungulița cu doi bani", „Soacra cu trei nurori", „Capra cu trei iezi", „Dănilă Prepeleac", „Moș Nichifor Coțcarul", „Povestea porcului", „Fata babei și fata moșneagului", „Harap Alb", „Povestea lui Stan Pățitul", „Ivan Turbincă", Povestea unui om leneș".

Iată dar o primă asemănare dintre Ion Ghica și Ion Creangă: amândoi primesc ideile cari circulau cu mai multă autoritate în jurul lor şi scriu în aceă direcţiune.

Asemănarea va merge și mai departe. Creangă se opreşte pe la 1880 cu publicarea de basme, — numai în 1898 după moartea lui se mai publică un fragment dintr'alt basm — şi ne dă atunci cea mai valoroasă operă a sa din punct de vedere literar, *Amintiri.* Și aceasta tot poveste este, dar povestea vieţii lui, a satului unde a crescut, a şcolilor unde a învăţat, a prietenior cu cari a copilărit, a obiceiurilor pe cari le-a văzut. Ce este altcevà scrierea decât un fel de *Scrisori* ale lui Ion Ghica? Și cum în istoria literaturii române Ghica însemnează cevà tocmai prin *Scrisorile* lui, iar Creangă tocmai prin *Amintiri,* vedeţi cât de mare apropiere există între aceste două nume atât de autorizate ale trecutului nostru literar.

Trebue să recunoaștem însă că nu numai împrejurările au contribuit ca Ghica și Creangă să povestească amintiri din vieaţa lor; mai este şi altă cauză — înclinarea personală.

Și Ghica și Creangă mărturisesc că au simţit o plăcere deosebită, când și-au adus aminte de copilărie sau de tinereţe:

Cât îmi place, în orele mele de izolare — zice Ghica — să-mi aduc aminte de unii din oamenii cu cari am trăit alături, pe cari i-am văzut luptând cu abnegaţiune şi curaj pentru redobândirea drepturilor ţării şi pentru libertate. Găsesc o mulţumire nespusă a-mi rememora faptele şi cuvintele lor şi a le binecuvântà numele şi memoria. (Scrisori, ediţia din 1905, pag. 29).

In „Amintiri“, Creangă exclamă și el:

„Nu ştiu alţii cum sunt, dar eu, când mă gândesc la locul naşterii mele, la casa părintească din Humuleşti . . . parcă-mi saltă şi acum inima de bucurie" (ed. cit. pag. 20).

Deosebirea provine numai din faptul că Ghica se gândește mai mult la alţii, Creangă mai mult la el.

Puse faţă în faţă, *Scrisorile* lui Ghica cu *Amintirile* lui Creangă ne prezintă apropieri şi mai surprinzătoare. *Amintirile* constituesc un bogat izvor de informaţiuni pentru istoria noastră, în special pentru aceà parte a istoriei care lasă mai puţine urme durabile şi despre care istoricii ne spun totdeauna prea puţin: vieaţa particulară, obiceiuri și credinţe. Aflăm dela Creangă cum se luau flăcăii la oştire cu arcanul — așà se întâmplase dascălului său, bădiţa Vasile; cum preoţii satului se înjurau ca oamenii de rând şi aruncau unii după alţii cu pravila și cu sfeşnicile; ce vieaţă desfrânată duceau călugării şi ce fel de şcoli erau în Moldova pe la 1850—1855; cum la Fălticeni dascălul lui nu venià aproape de loc pe la școală, fiindcă transformà ziua în noapte și noaptea în zi; cum cea mai înaltă învăţătură erà psaltirea și o gramatică după urma căreia scriai şi vorbiai mai rău ca până atunci.

Mai aflăm în Amintirile lui Creangă cum locuitorii judeţului Neamţu, partea muntoasă, erau toţi veniţi din Ardeal—din Ardeal erà și familia lui; găsim deasemenea descrierea unei fugi de frica Turcilor în timpul zaverei; întâlnim şi o interesantă descriere a situaţiunii din timpul divanurilor ad-hoc în cele două bucăţi atât de cunoscute „Ioan Roată şi Unirea", „Ioan Roată și Vodă Cuza".

Scrisorile lui Ghica nu rămân mai pe jos din punctul acesta de vedere; caşì *Amintirile,* constituesc și ele un izvor bogat de informaţiuni istorice. In primul rând ne întâmpină numeroase date despre Ghica însuşi şi despre familia lui, întocmai cum găsim şi despre Creangă în *Amin-*

tiri. In al doilea rând despre prietinii săi; și cum prietenii săi se numiau Vasile Alecsandri, Nicolae Bălcescu, Gr. Alexandrescu, Filimon, partea aceasta întrece ca interes istoric pe cea corespunzătoare din Creangă, ai căror prieteni, Gâtlan, Oșlobanu, Mogorogea] nu s'au bucurat mai târziu de altă cinste, nici de alte onoruri, decât de acela că au fost prieteni de copilărie cu prozatorul Ion Creangă.

Cu cât interes nu citești cum Ghica a cunoscut pe Alecsandri la Paris; cum acolo în desele lor plimbări împreună (pag. 155 și 158) Ghica îi vorbià de chimie, fiindcă Alecsandri urmà medicina; cum Alecsandri nu-l ascultà niciodată și cum totuși tresărià și făceà ochii mari, când Ghica îi recità din Gr. Alexandrescu versuri ca acestea:

Culcat pe-aste ruine, sub care adâncită
E slava strămoșească...

Cu cât interes nu citești cum odată Ghica, venind la școală — școala lui Vaillant — a găsit bătându-se doi colegi ai lui pentru o bucată de alviță: unul mic, slab, pipernicit, dar nervos, celălalt înalt și spătos; cum a sărit să-i despartă, cum l-a ajutat pe cel mic să-și adune caietele și cărțile; cum într'unul din acele caiete a găsit pasaje din istoricii noștri vechi: Șincai, Maior—copilul acela erà Nicolae Bălcescu, entuziastul istoric de mai tàrziu (pag. 579)—și câte altele despre Gr. Alexandrescu, Eliad Rădulescu, A. Pann, Costache Facă, Filimon, Alex. Russo! Ce istoric literar a putut trece vreodată peste *Scrisorile* lui Ghica?

Și mai bogate în informațiuni de istorie propriu zisă sunt *Scrisorile* lui Ghica. Cum se creșteau copiii la începutul secolului al XIX-lea (pag. 269);

cum fugiau boierii de frica vreunei armate străine (pag. 290—291) — vedeţi, ceva asemănător cu pasajul despre zaveră din Creangă—; cum pedepsiau unii domni pe ispravnicii hoţi (pag. 31); admirabilele scrisori despre ciuma lui Caragea (pag. 55), hoţiile, depravările şi nunţile din vremea acelui dom (idem); şcolile noastre în vechime — iarăşi ceva asemănător cu Creangă— ; revoluţiunea lui Tudor Vladimirescu şi figura acestui personaj istoric; intrigile din timpul Unirii Principatelor (pag. 375); ignoranţa în sfârşit în care ne găsiam pe acea vreme:

Cum o fată care învăţase la Viena, la întoarcere adusese cu ea un piano, cum, după ce s'a măritat, pianul i-a fost sfărâmat de soţul său, care nu găsia în el decât prilej de nelinişte, cum fata de supărare a murit şi i s'a făcut cosciugul din resturile acelui piano; cum însă preotul a refuzat să-i slujească serviciul religios, pe motiv că pianul avusese în el pe necuratul (pag. 65—66).

Toate aceste informaţiuni însă nu se pot asemănă nici la Ghica, nici la Creangă cu o colecţiune seacă de documente, ci sunt îmbrăcate într'o formă literară atractivă, sunt date în formă de povestiri interesante. Amintiam ceva mai înainte de unele opere de ale lui Negruzzi, Kogălniceanu şi Russo, cari s'ar asemănă cu acestea; mai sunt şi altele apărute în urmă, totuşi nici una nu se poate comparà cu ale acestora din punctul de vedere al farmecului povestirii. Ghica şi Creangă sunt povestitori de frunte ai literaturii noastre. Sunt ca doi bătrâni sfătoşi cari spun, spun mereu, trec dela un lucru la altul, dela o persoană la alta, cari ştiu să te fure cu amintirile lor din copilărie, ori din tinereţe, cu cari în sfârşit nu ţi se urăşte niciodată. Ghica şi Creangă ştiu să stea cu tine de vorbă şi prin dulceaţa povestirii îţi

fac interesante chiar cele mai neînsemnate întâmplări. Sunt în operele lor multe informaţiuni de preţ — le-am relevat cevà mai înainte — dar sunt altele fără absolut nici o valoare prin ele însele; devin totuşi şi ele interesante prin chipul cum ne sunt aduse la cunoştinţă.

In povestire şi Ghica şi Creangă pun multă veselie, multe glume, mult humor.

Să amintim din Creangă două pasaje: într'unul povesteşte el inteligenta ocupaţiune de a omorî muştele cu ceaslovul:

... "In lipsa părintelui şi a dascălului intram în ţinterim, ţineam ceaslovul deschis, şi cum erau filele cam unse, trăgeau muştele şi bondarii la ele şi când clămpăniam ceslovul, câte zece, douăzeci de suflete prăpădiam deodată, potop erà pe capul muştelor!" (ed. cit. pag. 6).

In cel de al doilea se zugrăveşte, se caracterizează singur:

... şi nu că mă laud, căci lauda-i faţă: prin somn nu ceream de mâncare; dacă mă sculam, nu mai aşteptam să-mi dea alţii; şi când erà de făcut ceva treaba, o cam răriam depe-acasă. Ş'apoi mai aveam şi alte bunuri: când mă luà cinevà cu răul, puţină treabă făceà cu mine; când mă luà cu binişorul, nici atâta; iar când mă lăsà de capul meu, făceam câte-o drăguţă de trebuşoară, ca aceea, de nici Sfânta Nastasia, Izbăvitoarea de otravă, nu erà în stare a o desface cu tot meşteşugul ei..

In sfârşit, ce mai atâta vorbă pentru nimica toată? Ia, am fost şi eu, în lumea asta, un boţ cu ochi, o bucată de humă însufleţită, din Humuleşti, care nici frumos până la douăzeci de ani, nici cuminte până la treizeci şi nici bogat până la patruzeci nu m'am făcut. Dar şi sărac aşà ca în anul acesta, ca în anul trecut şi ca de când sunt, niciodată n'am fost! (idem, pag. 56).

Humorul apare şi la Ghica. Ca să ne arate cât de bine eram cunoscuţi în streinătate, ne povesteşte cum nu mai de mult, ci chiar în timpul dom-

niei lui Cuza, un Român este prezentat unei doame în Italia și e prezentat ca „Moldovalah", denumirea care ni se da de obiceiu în streinătate. Doamna — zice Ghica — socotind că Moldovalah este un titlu, un rang oarecare, răspunde mirată: „așà de tânăr și e Moldovalah!"

Ca să ne caracteriseze bine îngânfarea unei cucoane din timpul său, ne spune numai că ea nu zicea revoluţiei din 1848 așà cum îi zice toată lumea, ci „revoluţia bărbată-mio".

Ca să ne caracterizeze îngâmfarea unora din oamenii politici ai timpului, ne spune că unii înnumără anii dela Regulamentul Organic, fiindcă l-au iscălit și ei, alţii dela revoluţia din 1848, fiindcă au participat și ei la ea.

Ca să ridiculizeze pe cei ce pretind că numai ei în ţara asta sunt patrioţi și socotesc că acest sentiment este mai adânc și mai sincer la cei ce fac mai des caz de dânsul, el ne spune că sunt unii care se sue pe strașină ca să strige la patriotism.

Intre nota humoristică a lui Ghica și între a lui Creangă e de făcut totuși o deosebire. In majoritatea cazurilor, Ghica are o ironie mușcătoare, adesea dureros mușcătoare, pentrucă el a vorbit și de lucruri cari nu puteau fi tratate cu altă măsură. Voiu da un singur exemplu, dar caracteristic. Partidele noastre politice se găsesc astăzi mulţumitor organizate, fiecare având principii destul de solide și compunându-se din oameni de o reală valoare. Corectitudinea este mult mai frăspândită astăzi decât în trecut în partidele politice, înjosirea adversarului nu mai constitue unul din punctele programului acestor pautide. Ei bine, acum 30, 40 până la 50 de ani, nu erà tot așà. Pe atunci aveam mai puţin oameni politici cu adevărat serioși, cu adevărat modești, cu adevărat

muncitori. Alături de cei câţivà, recunoscuţi până astăzi ca personalităţi, trăiau majoritatea celor ingâmfaţi, celor dispreţuitori ai oricui şi-ar fi permis să se îndoească câtuşi de puţin de marile lor merite. Pe aceştia i-a persiflat admirabil Ghica într'una din scrisorile sale şi i-a făcut nemuritori, nemuritori pentru partea lor ridiculă. In numele lor, Ghica a scris un fel de manifest şi a adunat în el tot ce poate caracterizà mai bine pe omul mic, pe îngâmfatul care-şi închipue că întreaga pătură cultă nu însemnează nimìc, că adversarii lui politici sunt trădători de neam şi că lui singur i se datoresc toate în ţara asta:

Noi şi numai noi ne iubim ţara.
Noi şi numai noi am salvat-o de cei răi şi de cei vicleni.
Acei cari nu cred ca noi şi nu sunt cu noi, sunt inimici ai Românilor şi ai românismului, trădători, vânduţi Turcului, Ungurului şi Englezului.
Când guvernul nu este în mâna noastră, toate merg rău, îndată însă ce norocul ne dă pe mână frânele statului, atunci într'o clipă, ca prin farmec, lucrurile se schimbă... Tot Românul trăeşte bine, la ţară şi în oraş, nesupărat şi nebănuit, petrece cu porţile şi cu uşile deschise ziua şi noaptea, fără zăvoare la uşi şi ferestre, fără puşcă, fără pistol, fără temere de foc la clăi, la magazii şi la case! Caii şi boii nu se mai îmbolnăvesc, nu se mai fură din coşare nici depe câmp; epizootia intră în gaură de şarpe, lăcustele fug peste Dunăre sau sboară pe deasupra Carpaţilor; spicul grâului este lung de-o palmă, proştilor şi beţivilor le creşte mintea, de poţi să-i faci şi miniştri dacă vrei... (ed. cit. pag. 146—147),

Asemănările între Ghica şi Creangă merg şi mai departe; le putem găsì şi în procedeul pe care şi unul şi altul îl întrebuinţează ca să realizeze humorul ori sarcasmul. Unul dintre aceste procedeuri este repetiţiunea. Iată pasajul unde vorbeşte el despre moş-Chiorpec, care-l ungeà cu „dohot“ decâteori se duceà în cismăria lui; după

ce povesteşte cum mamă-sa nu-i luà apărarea contra cismarului pentru batjocura ce i-o făceà, ci-l învinovăţià tot pe el, continuă:

Dacă auziam aşà, mă spălam binişor pe la gură, şi-mi căutam de nevoie...Şi cum uitam ciuda, fuga iar la moş Chiorpec după curele, şi el, când mă vedeà intrând pe uşă, îmi ziceà cu chef: „He, he! bine ai venit, nepurcele!" Şi iar mă răbuià, făcându-mă de râs; şi eu iar fugiam acasă plângând, stupind şi blestemându-l; şi mama aveà un chin cu mine din pricina asta", (ed. cit. pag. 38).

Repetiţiunea o întâlnim şi la Ghica. Iată de exemplu un pasaj dintr'o scrisoare a lui puţin cunoscută, fiindcă nu e publicată în nici una din ediţiile *Scrisorilor* lui. In scrisoarea aceasta. el vorbeşte despre o mulţime de lucruri cu acelaş dar al lui de a fi totdeauna interesant: vorbeşte despre organizaţiunea muzeului britanic; despre documentele adunate de Odobescu; despre Cronica lui Zilot Românul ce se publicà atunci; despre scrierile lui; despre un prieten al lui care spuneà serios în momentul când erà să-şi dea sufletul că nu-i este de el, ci de biata ţară că se pierde; despre o întâmplare a lordului Seymoor; despre chipul cum se da odată justiţia la noi şi în sfârşit despre administraţia noastră. In această parte putem găsì un exemplu caracteristic de repetiţiune pusă în serviciul humorului *(Conv. Liter.* XXXVI, pag. 19—26).

Sunt şi deosebiri între cei doi povestitori ai literaturii noastre: Creangă vorbeşte aproape numai despre el singur. Când şi-a scris „Amintirile", nu s'a preocupat de valoarea ce ar putea-o aveà ele pentru istorie, s'a preocupat numai şi numai de efectul lor artistic, le-a considerat numai ca operă literară.

Ghica vorbeşte maì mult despre alţii. Când a

petrecut câtvà timp la Mircești, la prietenul său Alecsandri și și-au amintit unul altuia despre trecutul lor, care erà și al țării, fiindcă ei luaseră parte activă la toate transformările pe cari țara le încercase în timpul din urmă, când s'au decis să-și pue pe hârtie acele aduceri aminte și să le lase urmașilor, ceeace i-a interesat în prima linie a fost partea bogată de istorie ce se găsește în ele și numai în al doilea rând valoarea lor artistică. Deaceea în câtevà ocaziuni (pag. 101 și 105) Ghica și insistă anume să spue că anevoie ar puteà descoperì cinevà neadevăruri în ce scrie el.

Altă deosebire:

Creangă a scris în ton popular, Ghica în ton mai elegant, mai aristocratic. Unul ar fi săteanul sfătos, celălalt boierul sfătos. In poveștile lui Ghica intervin amintiri și din alte țări și despre alți oameni—firește totdeauna în legătură cu fapte și oameni din țara noastră — ; subiectele tratate de Ghica sunt mai variate, de acì și stilul mai variat. In amintirile lui Creangă nu ni se vorbește decât despre satul copilăriei lui, sau despre Broșteni, Fălticeni și Iași, locurile unde a învățat el. Stilul lui Creangă este mai uniform decât al lui Ghica, dar, ca valoare estetică, superior — ca stil popular, stilul lui Creangă este cel mai desăvârșit din literatura noastră; ca stil cult, stilul lui Ghica nu stă pe planul întâiu. Creangă a pus mare preț pe formă, și-a dat toată silința ca să reproducă în ea firea limbii și a stilului popular, dar fără părțile lor urîte.

Se crede de obiceiu că Creangă scrià cum vorbià, că n'a avut mult de lucru pentru a realizà simplitatea, naturalul și humorul operelor sale. Ei bine, aceasta este absolut greșit. Ați văzut cum scrià el în „Misiunea preotului la sate". Pe de altă parte între scrierile lui s'a găsit o listă de ex-

presiuni, de zicători populare, culese anume şi puse deoparte ca să le introducă anume în ce aveà să scrie mai târziu. Iată câtevà:

Umblă în pogheazuri.
Hâlpav (lacom).
Aracan de mine (săracul de mine) etc. (ed. cit. pag. 393—394).

Deosebirea este şi în soarta pe care după moarte au avut-o fiecare. Primul-ministru de altădată, destul de cunoscut fireşte în ţara lui ca orice prim-ministru, omul politic înaintea căruia se vor fi prezentat destui ca să-i ceară favoruri, scriitorul atât de valoros, a fost mai puţin băgat în seamă după ce n'a mai avut puterea în mână. Celălalt, aşà de puţin cunoscut în vieaţă, cunoscut doar de învăţătorii pe care-i inspectà, de cercul prietenilor lui, s'a ridicat deodată la un loc de frunte, şi astăzi cititorii lui sunt mult mai numeroşi decât ai lui Ghica.

Ghica povesteşte o ciudată întâmplare cu una din scrisorile lui. Vorbià în ea despre unul din multele răsboaie ce s'au desfăşurat pe teritoriul nostru între Turci şi duşmanii lor, Austriacii, ori Ruşii, şi amintià cum Turcii ceruseră domnitorului român 400 de care de zahereà, de proviziuni —acesta este înţelesul cuvântului. Un ziarist a şi observat lucrul şi s'a grăbit să atragă atenţiunea şi să acuze pe Ghica de neadevăruri. „Cum e posibil — scrià ziaristul — ca Românii să fi avut pe aceà vreme atâta zahăr ca să trimeată Turcilor 400 de care". Cazul cu zahereaua s'a mai întâmplat şi altora; n'au înţeles ce scrià Ghica, ce urmărià el şi nu i-au dat atenţiunea cuvenită. Altă cauză a puţinei popularităţi de care s'a bcuurat Ghica trebue căutată în oamenii cari se

făceau că nu înţeleg ce scrià el. Puţini dintre scriitorii noştri au ridiculizat la noi cu atâta succes păcatele trecutului şi pe oamenii cari reprezentau acele păcate; şi cum din oamenii aceia mulţi au trăit până ieri-alaltăieri, vă puteţi închipuì dacă numele lui Ghica aveà să fie pronunţat cu simpatie şi dacă scrierile lui aveau să fie răspândite.

In rezumat: Ghica face parte dintr'o epocă mai veche decât Creangă, deşi a murit în epoca acestuia; Ghica aparţine curentului *Daciei Literare* dela 1840, Creagă curentului „Junimii" dela 1870, dar amândoi reprezintă cu cel mai mare succes, între scriitorii noştri, genul povestirii: Ghica cu mai mare cantitate de fapte, cu dovezi de o cultură superioară şi de o experienţă bogată, cu mai multă eleganţă; Creangă povestind cele mai mărunte fapte ale vieţii, căutând intenţionat şi reuşind să redeà simplitatea: dar amândoi cu acelaş farmec, cu aceeaş putere de a te furà în drumul gândului lor.

* * *

Şi acum să relevăm câteva din calităţile sufleteşti ale celor doi scriitori, calităţi cari şi ca oameni ni-i ridică în faţa ochilor noştri.

Observaţi la Creangă excesiva lui modestie. Câţi pe atunci n'au făcut sgomot, n'au alergat la gazete, la prieteni, dacă nu şi la neamuri, ca să ceară a li se trâmbiţà numele, câţi nu-şi vor fi tipărit operele cu iscălitura şi cu portretul. Creangă n'a luat nici una din aceste precauţiuni, n'a avut măcar grija să-şi tipărească singur operele în volum. Lucrul a rămas în seama prietenilor săi şi Creangă s'a înălţat astăzi printre cele dintâi rânduri ale literaturii noastre pe cât s'au scoborît în cea mai meritată uitare cei cari ţinuseră să-şi facă reclamă

Observaţi la Ion Ghica stăruinţa, cu care o vieaţă întreagă a susţinut că un popor nu se poate înălţă decât prin muncă şi prin cultură serioasă şi că trebuie dispreţuiţi partizanii superficialităţii şi ai vorbei goale. Ghica a fost cât a trăit acelaş om: dela 1844, când scrià că trebue numaidecât să se înfiinţeze şcoli primare în toate satele şi să se dea în acele şcoli ţăranului idei despre raportul dintre el şi proprietar şi stat, şi despre o agricultură sistematică, pe urma căreia să poată cu mai puţine braţe obţine produse mai multe *(Propăşirea)*, a rămas acelaş până la sfârşitul vieţii sale. Sunt atâţia ani dela moartea lui, atâţia de când a scris; şi ideile lui prind din ce în ce şi rămân să fie rezolvate de generaţiunea actuală.

DELAVRANCEA PORTRETIST LITERAR

La un 24 Ianuarie, Delavrancea aveà să vorbească în sala Ateneului, cu ocaziunea serbării „Ligii culturale“, despre poezia populară. Cum totdeauna căutam să fiu de faţă când oratorul nostru de frunte vorbià în public şi cum chestiunea poeziei populare interesează, am avut deosebita mulţumire să mă aflu printre numeroşii auditori, cari abià mai încăpeau în aceà seară în sala Ateneului. Nu împărtăşiam de loc ideile oratorului; ca admiraţie fără margini pentru tot ce produce literariceşte poporul, ele îmi amintiau pe Alexandru Russo şi pe Vasile Alecsandri; ca studiu amintiau şcoala lui Hasdeu. Ultimele teorii cu privire la folklor veniau deseori în conflict cu părerile lui Delavrancea. Totuşi am fost poate dintre cei ce l-au aplaudat mai frenetic. Ca în totdeauna, impresia pe care discursul mi-o lăsase erà din cele mai puternice. Evident că nu ideile impuneau atât de mult, ci vieaţa pe care oratorul ştià s'o dea discursului, sinceritatea sub care apăreau convingerile, bogăţia de imagini a stilului. Aveam în faţa noastră un artist, un artist mare al stilului şi al elocvenţei.

Câtvà timp în urmă, cinevà cunoscut din Iaşi îmi exprimà mirarea cum de se poate acomodà în partidul conservator un temperament atât de

democratic ca al lui Delavrancea. Discuţiunea nu s'a prelungit asupra acestui punct, dar observaţiunea mi-a atras şi mai mult atenţia asupra firii lui Delavracea.

Artist și democrat... la acestea m'am gândit când am hotărît să scriu câtevà rânduri despre trei portrete literare ale lui Delavrancea: Petre Ispirescu, Grigore Alexandrescu și Iulia Hasdeu 1). *Revista Nouă* de sub direcţiunea lui Hasdeu apărea adesea cu portretul unei figuri istorice sau literare dispărute. Portretele erau însoţite de articole cari lămuriau rolul pe care-l jucase în istorie sau literatură scriitorul în chestiune. La început aceste articole se scriau de Delavrancea; mai în urmă sarcina aceasta a trecut la alții.

In primele două portrete literare ni se dă și biografie, dar o biografie sumară, cu date ce se bazează numai pe memorie și nu pe cercetări făcute ad-hoc, cașicum nu în ea trebue să căutăm interesul articolului. Ambele biografii insistă asupra sărăciei în care au trăit scriitorii, sărăcie nemeritată faţă de munca pe care o depusese. Ispirescu a murit sărac — ni se spune —; vieaţa lui a fost o jertfă, o glumă rea a soartei, când ar fi meritat să fie răsplătită cu bogății și onoruri. Aproape cu aceleași cuvinte ni se vorbește despre Grigore Alexandrescu: că s'a născut fără stare, că a murit sărac, deși avusese în mână arendarea moșiilor Statului. Erà o temă care-i plăceà lui Delavrancea și poate deaceea figurile lui Ispirescu și Gr. Alexandrescu l-au atras. El, care aveà să ne înfăţişeze în nuvelele sale suferinţa sub atât de numeroase și felurite forme, erà indicat ca în acele biografii să releveze astfel de constatări. Cu atât mai mult așà cevà, cu cât pe doi din scriitorii aceia îi cunoscuse—Ispirescu, Iulia Has-

[1] *Revista Nouă*, II, 84; 182; III, 124.

deu —, şi pe toţi îi admirase. Mişcat adânc de moartea lor, a scris articolele ca nişte amintiri personale. De aci şi duioşia lor. A căutà în ele date de preciziune sau consideraţiuni inatacabile, ar fi cea mai mare greşeală. Autorul nu este un istoric literar preocupat de restabilirea adevărului, ci un artist care transpune în cuvinte propria lui simţire faţă de scriitorul studiat. Sunt pasaje de o duioşie pătrunzătoare, ca acela unde ni se înfăţişează vieaţa lui Ispirescu sfărâmându-se de mirosul greu al plumbului și al fontei din tipografie.

Delavrancea are cultul formei bogate, al ritmului muzical, și deaceea îl vedem în articolele acestea atât de mici găsind loc destul ca să studieze pe scriitor din punctul de vedere al formei. Asupra limbii şi asupra epitetelor din basmele lui Ispirescu insistă mult; insistă și mai mult asupra greșelilor de ritm din Grigore Alexandrescu. Aici aproape să nu-l mai recunoaștem. Ingăduitorul, care ne înfățișà pe scriitori mereu simpatici şi chiar mari, devine cercetător pretenţios şi necruțător; dar numai în chestiunea ritmului. Și cum n'ar face-o artistul ale cărui nuvele şi discursuri par o muzică de cuvinte?

Dar și din acest punct de vedere, deasupra cercetătorului rămâne tot stilistul. Comparații la fiece pas, bogăţie de imagini și de epitete: nu este absolut exact, dar este poetic să spui lui Ispirescu împărat al basmelor sau împărat povestitor. Și iarăși bogăţie de ritm. Sunt fraze pur şi simplu muzicale, casi în pasajul unde întâlnim vieaţa de copilărie a lui Ispirescu în mijlocul naturii, sub atotputernicia soarelui și a vântului. Aici interesul pentru Ispirescu dispare, şi urmăreşti numai muzica cuvintelor, simţi numai frumuseţea florilor și a primăverii:

Şi el venise pe lume cu o vieaţă puternică, mare, scânteetoare. Copilul libertăţii, al aerului fără hotare, al glumelor, al ghicitorilor, al snoavelor, al basmelor şi al poeziilor populare. Sburdalnic şi curios, de mic, a voit să vază şi să auză toate. El eră rodul soarelui, al vântului şi al goanei, iar nu fructul pipernicit şi dospit al serelor întunecoase, umede şi încropite. Toţi săracii se nasc în libertate şi în mijlocul naturii, dar nu toţi au patimă de ele. Nici ochii, nici urechile, nici imaginaţia lor nu sunt la fel şi de o potrivă. La cei distinşi, copilăria este bogată şi plină de farmec. La această vârstă fragedă ei simt o adâncă şi nedesluşită mirare când văd feţile naturii schimbându-se una după alta. Şi primele fulgere, primele vijelii, primele primăveri îmbrebenate cu flori, primele veri încărcate cu roade zemoase şi dulci, primele păsări nebunatece şi limbute, pentru aceşti copii înzestraţi şi neodihniţi rămân neşterse în închipuirea lor aprinsă, neadormită şi ca şi bolnavă. Anii trec, nevoile s'arată, durerea începe, lupta pentru existenţă se încleştează, părul căruntеşte, dar primele mirări, primele întrebări, nu se sting. Căci cei nepăsători la bătrâneţe, nepăsători şi bătrâni au fost şi în copilărie. Oamenii mari, geniile chiar, lăcrămează când îşi amintesc de copilărie, şi până la adânci bătrâneţe ei au ceva într'înşii de nevinovat şi de copilăresc.

In volumele lui Delavrancea articolele acestea lipsesc, caşi cele despre pictură, caşi altele. Şi totuşi nici ca artă, nici ca mijloace de caracterizare a personalităţii autorului lor nu sunt mai prejos.

SCRIITORII ŞI RĂSBOIUL INDEPENDENŢEI

Ca unul din cele mai de seamă acte săvârşite de Români în secolul al XIX-lea, dacă nu cel mai de seamă, cum îl numeşte Duiliu Zamfirescu, răsboiul independenţei a trebuit să impresioneze adânc pe scriitorii noştri şi să-i oblige a-i consacră parte din activitatea lor. El şi-a găsit cântăreţi şi la 1877, şi-a găsit şi mai târziu; romanul lui Gh. Silvan „Pentru neatârnare“, „Schiţe de răsboiu“ de Gârleanu etc. Fiecare din aceştia au ales din răsboiu ce le-a convenit şi l-au tratat aşà cum simţirea lor particulară le-a dictat. Numai primul atac al Griviţei a atras atenţiunea tuturor: Alecsandri l-a zugrăvit în *Peneş Curcanul*, Duiliu Zamfirescu în partea finală a romanului *In răsboiu*, Coşbuc în *Coloana de atac*, Sadoveanu în *Luarea Griviţei*, Silvan în prima fascicolă din *Pentru neatârnare.*

Alecsandri cântase în multe rânduri, înaintea anului 1877, vitejia românească, vitejia trecutului, şi totdeauna cu frumoase perspective pentru viitor. Deaceea puţini Români au fost atât de veseli ca Alecsandri la începerea răsboiului, puţini l-au urmărit cu atâta admiraţie. Răsboiul a fost pentru Alecsandri izbândirea unui vis, visul de măreţie şi de glorie al ţării sale; deaceea în *Ostaşii noştri* proporţiile sunt totdeauna mărite. Griviţa e

înfricoşătoare ca un balaur; luptătorii apar ca eroi de mari legende, ori ca vulturi ageri şi nu se plâng niciodată de greutăţile luptei. In special sentimentul de măreţie e realizat prin contrast, prin antiteze. Când mor, soldaţii au fericirea să vadă stindardul românesc fâlfâind pe reduta vrăjmaşă şi strigă „Moldova să trăească". Bran şi Vlad sunt găsiţi morţi, dar alături cu un „moviloiu de leşuri musulmane". Cât de slăbit erà sergentul care mergeà spre Vaslui şi totuşi cât de vioi îi erau ochii şi cum amintiau pe eroii de altădată! Cât de rău îmbrăcat erà el şi cum totuşi fruntea-i luciá de razele gloriei şi pieptul de strălucirea decoraţiilor! Şi cum iarăş el are cinstea să dea mâna cu colonelul rus şi să primească onorurile unui regiment întreg.

Răsboiul înalţă pe om. „Păreà tot omul mai înalt faţă cu moartea crudă", zice Peneş. Păstorii şi plugarii vor fi iubiţi mai mult, fiindcă în cei dintâi vom vedeà de acì înainte pe grănicerii dela 1877, în cei din urmă pe dorobanţii de atunci. Rar ni se spune că soldatul suferă departe de mama ori de logodnica lui: o simplă amintire trecătoare găsim în *Fraţii Jderi;* în colo peste tot vitejie şi glorie.

Răsboiul este şi o petrecere, un joc. Soldaţii lui Peneş plecaseră atât de voioşi la luptă, încât trecătorii credeau că merg la nuntă. La Calafat jucau hora după fluerul lui Cobuz şi râdeau de bombe. Căderea ghiulelelor e asemănată cu jocul de popici şi cu presărarea grâului prin case la anul nou (piesa *La Turnu-Măgurele*) sau cu aruncarea păpuşoiului la porumbei; iar de bubuitul tunului şi de vâjâitul bombelor ni se vorbeşte totdeauna cu veselie. La Plevna, soldaţii joacă hora *(Hora dela Plevna)* şi vor să fure fata lui Osman, reduta Griviţa *(Hora dela Griviţa).*

Duiliu Zamfirescu este, din contra, precis. Romanul său consacrat răsboiului ne înfăţişează soldaţi, ofiţeri, pe Domnitor, pe cei rămaşi în ţară, etc.; dar atenţiunea şi-a îndreptat-o în deosebi asupra „câtorva familii pământene, cari s'au strecurat prin negura fanariotă şi au adus în răsboiu toată vigoarea boierimii depe vremea marilor noştri Domni“ (pag. 5); din Milescu şi Comăneşteanu, reprezentanţi ai unor asemenea familii, a făcut el eroii principali. Deaceea romanul începe cu pregătirea răsboiului şi se termină după asaltul Griviţei, care provoacă moartea celor două personaje principale; devotamentul acestora fusese pus destul în evidenţă şi romanul se puteà sfârşì. Inăuntrul acţiunii principale, totdeauna bine condusă, deşì nu cu destul avânt, întâlnim detalii interesante de-ale răsboiului; glume între soldaţi, trupe în marş, trecerea Dunării noaptea cu barca pentru spionaj, atac de sentinele; întâlnim personaje bine zugrăvite. stări sufleteşti caracteristice: aşà capitolul consacrat maiorului Şonţu, scena şi duioasă şi puternică din ajunul asaltului dela Griviţa, când maiorul încredinţează locotenentului în rezervă Comăneşteanu pachetul pe care să-l înmâneze surorii sale în cazul când ar cădeà în luptă, aşà mai cu seamă cele două-trei pasaje unde ni se vorbeşte de domnitor.

De sigur unul din defectele operelor literare referitoare la răsboiul independenţei este că nu s'au oprit mai mult asupra celei mai măreţe figuri româneşti depe câmpul Plevnei, nici asupra celei mai miloase inimi, asupra Domnitoarei. Pasul acesta erà greu, dar trebuià făcut: ce ne-au dat Duiliu Zamfirescu şi mai în urmă Silvan în *Pentru neatârnare* e într'adevăr frumos, dar prea puţin. Duiliu Zamfirescu fixează momentul când domnitorul iese din consiliul dela Radeniţa. „Cu

capul sus, cu ochii privind departe" şi chinuit de împrejurarea dureroasă în care se găsià, a primit să atace Plevna, numai ca să nu se spue că n'are încredere în soldaţii săi, deşì ştià bine că atacurile nu vor aduce decât moartea lor. Alt pasaj fixează admiraţia cu care armata noastră privià pe Comandantul ei, ale cărui prevestiri se împliniseră totdeauna şi a cărui mândrie de prinţ german şi de domnitor român o captivase.

Coşbuc a cântat războiul într'un număr însemnat de poezii din *Balade şi Idile* şi mai ales din *Ziarul unui pierde-vară*. El aminteşte pe Alecsandri prin unele scene glumeţe, ca în *Cântecul redutei* ori în *O scrisoare dela Muselim Selo*, şi prin nota patriotică. El vede, caşì Alecsandri, în luptătorii dela 1877 pe vrednicii urmaşi ai strămoşilor noştri viteji; dovadă poezia *La Smârdan* şi mai ales *Fragment epic*. In cea din urmă, acţiunea se petrece pe lumea cealaltă; strămoşii ascultă bârfelile vrăjmaşilor noştri şi suferă că de mult nu s'a mai arătat nici un erou român; dar deodată văd venind o ceată întreagă, luptătorii din războiul Independenţei; vrăjmaşii se risipesc şi ai noştri păşesc mândri în întâmpinarea noilor veniţi.

In *Dorobanţul* întâlnim un biet soldat cu mâna dreaptă ruptă, căsnindu-se să sară în redută, numai să aibă fericirea să moară pe pământul românesc (reduta erà acum a noastră). Cine nu-şi aduce de asemenea aminte de sfârşitul *Rugăciunii din urmă*, unde rănitul roagă pe camaradul ce se întorceà în sat să-i facă cel din urmă bine, să sărute şi pentru el pământul ţării?

Ceeace apare însă mai mult decât aceasta este realitatea dureroasă. Soldatul e veşnic cu gândul la cei de acasă, la mama ori logodnica lui; şi dacă *Costea* spune că s'ar întoarce din nou la

luptă, o face nu ca Peneş al lui Alecsandri de dorul gloriei, ci fiindcă la venire nu mai găseşte în vieaţă pe mamă-sa, singura fiinţă pentru care îşi apărase vieaţa în timpul răsboiului. Ce frumos erà Crăciunul acasă şi ce urît în tabără; mănânci pâine îngheţată, tremuri de frig şi priveşti cum corbii dau roată locului; unde te întorci întâlneşti „ciungi şi ologi"—aşà cevà n'ar fi spus-o Alecsandri. Un soldat moare uitat pe câmpuri, sbătându-se în chinuri grozave; şi luna, care la Alecsandri ar fi încununat cu razele nemuririi pe erou, la Coşbuc devine palidă, din roşie ca focul, de jalea bietului rănit. Un altul nu vrea să-şi părăsească pe fratele său mort şi neputându-l duce cu dânsul încearcă zadarnic să-l apere cu puşca de gloata ameninţătoare a duşmanilor şi cade pentru vecie alăturea de el. Soldaţii „dau cu pumnii şi muşcă cu dinţii", iar câmpul de bătaie nu mai este joc de popici, ci „iad de svârcolire". Coşbuc ne-a mai arătat şi durerea celor de acasă; bătrânul din *Trei doamne...* care-şi aşteptase atâta vreme feciorii şi primise la urmă vestea dureroasă că nici unul nu mai trăeşte este fără îndoială unul din cele mai reuşite figuri create de Coşbuc în poeziile referitoare la răsboiu.

Sadoveanu a fost atras tot de vieaţa soldaţilor, dându-ne mai multe scene din repaos şi vesele. Volumul *Povestiri din răsboiu,* e o continuare a *Povestirilor,* a *Durerilor înăbuşite,* e vieaţa ţărănească pe câmpul luptelor.

C. NEGRUZZI ȘI PROZATORII DE AZI

De càte ori citesc proza pe care ne-o dau câțivà tineri scriitori de ai noștri și de câte ori mai cu seamă întâlnesc pasaje emoționante, de atâtea ori mă întreb de ce oare și frumoasa tradițiune a limbii noastre literare nu e cu sfințenie păstrată, de ce preferă unii graiul orașului sau al satului lor natal în locul limbii întrebuințate de prozatorii de până acum? In cazul acesta n'ar fi mai citite schițele și nuvelele contemporane, n'ar fi mai artistice, mai demne de a sta alături cu producțiunile similare ale lui Negruzzi și Odobescu? Căutând să aflu cauza lucrului, m'am oprit la două răspunsuri: prozatorii noştri tineri nu *pot* să scrie ca predecesorii lor, sau nu *vor* să scrie.

Inchipuiți-vă un nuvelist care cunoaște de puțină vreme pe scriitorii anteriori, sau nu le-a aprofundat limba, n'a fost influențat de ea; când va începe să dea la lumină vreo producțiune de a sa, va scrie așà cum vorbește, așà cum e graiul ținutului în care s'a născut și a crescut, graiu care se deosebește de limba cultivată a poeților și prozatorilor. Chiar dacă ar încercà să se smulgă de sub influența aceasta, i-ar fi cu neputință. Așà a fost de pildă cazul lui Ion Pop Reteganul, inimosul învățător ardelean.

Este mai însemnat cazul acelora cari nu *vor* să urmeze pe predecesorii lor. Şi la noi caşi în alte părţi se găsesc persoane cari susţin dreptul dialectelor faţă de limba literară. In *Vieaţa Nouă*, Ov. Densusianu a vorbit odată (an. I-iu, pag. 40) despre discuţiunile ce urmează încă în Italia cu privire la chestiunea aceasta. O discuţiune identică am avut-o cu un profesor de limbi clasice, discuţiune care a provocat rândurile de faţă. Erà vorba de Sadoveanu. Profesorul în chestiune nu aprobà ceeace supusesem eu despre limba lui Sadoveanu cu ocaziunea recensiunii ce făcusem despre *Crâşma lui Moş Precu* (*Vieaţa Nouă*, an I, n-rul 2). Părerea lui erà:

1. Dacă Sadoveanu întrebuinţează unele expresiuni prea moldoveneşti şi din cari unele ni se par nouă de tot urîte, explicarea s'o căutăm în aceea că pentru d-sa ele redau perfect ideia; dacă ar recurge la alte forme sau cuvinte, ar simţi că a aşternut pe hârtie altcevà decât ce a voit.

2. E bine să se scrie în toate dialectele româneşti şi toate să devie limbi literare.

Ca să nu opun la păreri alte păreri, m'am gândit că ar fi bine să iau cazul unui mare prozator al nostru, al lui C. Negruzzi, cu care s'a întâmplat perfect acelaş lucru caşi cu câţivà prozatori de astăzi. Chestiunea am atins-o în treacăt altădată (în *Desvoltarea limbii literare*, ed. I, pag. 176—177) şi fără s'o pun legătură cu actuala stare de lucruri.

In anul 1823, C. Negruzzi a tradus, ca un simplu exerciţiu şcolăresc, scrierea „Memnon“ a lui Voltaire. In 1823, Negruzzi erà abià de 15 ani; citise prin urmare puţin din literatura neamului său, făcuse puţine exerciţii de stil şi de limbă, fusese puţin influenţat de scriitorii anteriori Aşà fiind impre-

jurările, el trebuià să scrie cum vorbià, trebuià să scrie *moldovenește.*

Graiul moldovenesc are particularitatea că în loc de *ea* accentuat la sfârșitul cuvintelor pronunță *e* accentuat; tot astfel se găsește și în traducerea lui Negruzzi: *acè, avè, bè, cè, durè, mè, prè, vidè* în loc de *aceà*.. etc. Asemenea forme revin mai la fiecare rând și dau limbii lui Negruzzi un caracter ciudat. La caracterul acesta mai contribue și înlocuirea peste tot a lui *e* final neaccentuat cu *i*, fiindcă așà se întâmplă în dialectul moldovenesc. Cuvintele și formele cu *e* final neaccentuat sunt și mai numeroase decât cele dintâi; așà că la Negruzzi găsim pe *i* final și mai des decât pe *è* de mai sus: *lumi, morti, vremi* în loc de *lume*... etc.

Chiar dacă am ținea seamă numai de legile acestea fonetice, am puteà înțelege că și formele gramaticale trebue să se înfățișeze deosebit de ale limbii literare. De exemplu pronumele *mine* e scris la Negruzzi *mini*; vorbele de conjugarea a II-a, a III-a și a IV-a — deci majoritatea – cari în limba literară au la pers. a III-a a indicativului prezent *e*, la Negruzzi au *i*, așa că nu se poate deosebì pers. a III-a de a II-a: *s'apuci, se cuvini, știi, trebui, vedi,* în loc de *s'apuce*.., etc.; adverbele *bine*... etc.. au forma *bini, foarti, poati, undi*; prepozițiile *de*.., etc., au forma *di, di la, pi, pintri.* Tot din această cauză se găsesc la Negruzzi din 1823 forme de tot neliterare, ca *strai minunati, faciri di bini* etc. O formă interesantă, fiindcă s'a perpetuat până astăzi, este *li* în loc de *le*; de exemplu în expresiunea „care *li* lumină“ (foaia 10 verso din manuscriptul Academiei). Tot așà zic unii azi *ni* în loc de *ne.* După cum vom vedeà mai jos, Negruzzi a părăsit asemenea forme ca neliterare; n'ar fi bine să le părăsească și cei ce le mai întrebuin-

țează în vremea noastră? Alte particularități gramaticale sunt *acii (acei)*; *trii (trei)*; *întâmplasă, să margă, îmi pai, să păgubască, să răsipască, sinhisăști;* adverbul *atuncea*, prepoziția *până* prescurtată de multe ori în *păr'* și expresiunea *ci-i aiasta*.

Dacă lăsăm formele gramaticale și considerăm numai cuvintele izolat, găsim și aici forme pe cari mai târziu Negruzzi nu le-a păstrat: *adivăr, a arata, asămănari (asemănare), dismierdăciuni* (la singular), *filonichie, fimei, înțălept*.

Dacă ar fi continuat Negruzzi să scrie așa până la sfârșitul vieții, ar fi rămas cu desăvârșire uitat; l-ar fi citat doar dialectologii, când ar fi venit vorba de graiul moldovenesc. Marele său merit stă tocmai în faptul de a-și fi dat seama la vreme de adevărata îndrumare a limbii, de a se fi cultivat în vederea acelei îndrumări, de a se fi forțat chiar să înlăture particularitățile prea dialectale.

Ce dovadă avem despre aceasta? Scrierile pe cari le-a dat publicității. Acolo nu mai găsim limba din manuscriptul dela 1823. In ce fel a ajuns el să părăsească graiu așa de dialectal cu care fusese crescut în copilărie? In două feluri: întâi citind literatură română multă, cum n'avusese vreme să citească până în 1823; al doilea punându-și ca principiu apropierea de dialectul muntenesc, ca de cel mai bun reprezentant al limbii literare.

Acum optzeci de ani a fost o mică polemică între C. Negruzzi și G. Săulescu, un gramatic al timpului, tocmai cu privire la chestiunea aceasta. Polemica a apărut în *Albina Românească*. Săulescu sprijinià drepturile dialectului moldovenesc față de limba literară și invinuià pe unii scriitori dela Iași că-și „schimonosesc" vorba apropiind-o de cea dela București. Negruzzi a răspuns; răspunsul lui

trebue să constitue norma de conduită a oricărui scriitor de astăzi, şi pasajul de mai jos trebue să-l aibă mereu în faţă mai cu seamă prozatorii tineri:

Eu sînt acel care am scris urmând gramaticei Muntenilor. ... Cuvântul pentru ce am urmat regulelor literaţilor munteni este că ele mi s'au părut potrivite pe timpul limbei, mai înţeles şi mai româneşte de cât ale acestui Domn literator (*Alb. Rom.* 1839, n-rul 59, foileton).

Este evident prin urmare că marele prozator s'a silit anume să urmeze spiritul limbii noastre literare. Să procedeze la fel toţi aceia cari tind să-l egaleze ca talent şi să nu-şi închipue că într'altfel de limbă se pot creà opere româneşti durabile.

Interlocutorului meu, ale cărui păreri m'au provocat să scriu aceste rânduri, îi doresc să se convingă de adevăr şi să-l propage mai departe.

DOUĂ RECENSII

J. B. Hétret. — Al. Gherghel.

I.

Este multă vreme de când scrie Hétrat, acest Francez care a pătruns atât de adânc tainele limbii şi sufletului românesc, şi totuşi abià de câtvà timp a apărut primul său volum de poezii—zic primul, pentrucă din cât a scris nu cred să se găsească în acest volum nici jumătate şi nu văd pentru ce restul poeziilor nu s'ar bucurà şi ele de aceeaşi ateţiune.

Poeziile lui Hétrat s'au impus dela început ca cevà nou, original, având puţine caractere asemănătoare cu ale poeziei contemporane sau anterioare.

Hétrat a scris şi în vremea când anevoie se puteau poeţii sustrage influenţei lui Eminescu, când talente de talia lui Vlahuţă şi Duiliu Zamfirescu au trebuit să adopte nota emineştiană; a scris şi în vremea aceea, şi totuşi a reuşit să-şi păstreze o individualitate aparte. Tocmai deaceea poeziile sale au fost multă vreme aşteptate, ca o completare a poeziei noastre dela 1890 încoace.

Să fie *Aevea* — acesta e titlul volumului — volumul potrivit unei anumite epoci? Ar fi fost el mai bine primit cu zece, cinsprezece ani înainte? Cred

că nu. Autorul lui trăià atât de retras, aveà atât de puţine relaţiuni sociale, urà atât de mult vâlva în jurul persoanei lui, încât n'ar fi avut de partea sa nici una din condiţiunile externe care impun o carte. El se puteà bizuì numai pe valoarea intrinsecă a poeziilor sale, şi din acest punct de vedere bine a făcut că a amânat atâta apariţiunea volumului. Pe la 1890 mult mai puţini ar fi preţuit după merit asemenea poezii: publicul nu erà destul de pregătit să guste o poezie, în care ar fi găsit numai emoţiunea artistică. Pe la 1890 însă ne găsiam în plin progres pe această cale. Arta pătrundeà din ce în ce mai mult, cultivatorii şi admiratorii ei se înmulţiseră; aşà se explică cum Hetrat a putut fi scos în evidenţă şi silit de curent să-şi tipărească volumul.

Câţi s'ar fi simţit mai înainte atraşi de seninătatea clasică ce stăpâneşte întregul volum? Ce însemnătate s'ar fi dat unor poezii ca «In linişte»; «Elada»:

Se plânge bătrâna Eladă
De faima-i apusă pe veci;
Olimpul cu mândra-i pleiadă
Şi templele toate sunt reci;

«Allah Ekber», unul din cele mai frumoase sonete din literatura noastră:

Şi'n umbre rătăcind încearcă 'ntr'una
Pe luciul nestatornicelor unde
Apusu-i nimb să-şi prindă — semiluna;

«Printre valurile pribegiei»; «S'au dus şi cocorii", etc.

Nici a doua caracteristică a volumului, filozofia resemnării, n'ar fi plăcut atunci. Poezii cum sunt „Câmpia tăcerii“:

La fața de ceară a moartei
Mă uit, dar nu ca să plâng;
Văd lacrămi destule
In ochii trudiți de nesomn,
Mă uit ca să prind
O umbră măcar...
Pe tâmplele moartei
De-acum scutită
De tot ce sărmanele inimi sfâșie
Se'ncheagă cuvântul: *tăcere;*

„Glossa" — singura în literatura noastră dela Eminescu încoace—; „Primăvăratecul vânt"; Un'te duci", cer, ca să fie înțelese și simțite, un public mai cult și care să fi trăit mai multă vreme sub impresiunea operelor de artă.

Și tot cu indiferență, dacă nu cu răceală, ar fi fost întâmpinate cele mai mari poezii ale volumului: „Vendetta", compusă din optsprezece sonete, și seria de cinci poezii cuprinse sub titlul general de „Robii Mării". Vendetta e povestea unui bătrân Corsican, care omorîse pe prietenul ce-i răpise iubita și care n'a simțit niciodată remușcare pentru fapta lui.

Robii mării sunt luntrașii și pescarii din golfurile Franței cu vieața lor expusă veșnic la primejdii.

Ce interes ar fi prezentat asemenea subiecte pentru cititorii noștri dela 1890—95?

Astăzi chestiunea se judecă altfel. Toți vedem că poetul a pătruns așa de adânc în vieața luntrașilor și pescarilor francezi, încât a descoperit în ei partea pur omenească și a reușit în acelaș timp s'o scoată pe planul întâiu.

Intr'una din bucăți — „La Saint Privat" — un soldat francez rănit se găsește față în față cu un altul german

Rănit și el... Ce clipă!..., Dar,.., sătui de ură,
Tăcuți și într'un gând, c'o sdreanță ruptă'n două.
Noi rănile, cum am putut, ni le-am legat.

Nu este emoţionant acest triumf al iubirii asupra urii de naţionalitate, triumf datorit nevoii pe cari amândoi soldaţi o simţiau de a fi fost îngrijiţi în suferinţă ?

Deasupra a tot ce e local, se ridică ce este omenesc; deasupra a tot ce este moment, se ridică ce e durabil — acelaş lucru îl observăm şi în poeziile cu subiect specific românesc,

Sunt în volumul d-lui Hétrat trei poezii cari vor contribuì mai mult decât atâtea articole critice la lămurirea discuţiunilor ivite în urmă cu privire la inspirarea poeţilor din vieaţa noastră sătească. Poeziile sunt: „Ţesătoarea“, „Moş Petrea“ şi „Ruga“. Cea dintâi a şi provocat câtevà scrisori către directorul *Viefei Nouă*, revista unde se publicase poezia; scrisori de imputare, cari păreau că găscsc o contradicţie între poezie şi între ideile literare ale revistei.

Subiectele cântate aparţin vieţii ţărăneşti. Primul este o femeie săracă şi bolnavă, care toată vieaţa a ţesut unuia şi altuia, fără să se aleagă la urmă decât cu pânza ce-i trebuià la moarte. Descrierea minuţioasă a locuinţei; cuvintele cu totul caracteristice instrumentului de ţesut — răsboiul—ca „tălpigi“, „natră“; întregi expresiuni populare; te-ar face să crezi că te găseşti în faţa unei poezii cu desăvârşire locale, a cărei emoţiune n'ar reuşì să facă să vibreze decât inimile celor ce cunosc în amănunţimi vieaţa de sat. Totuşi poezia nu se reduce la atât. După citirea ei, minuţiozitatăţile, icoana Născătoarei, răsboiul, cuvintele plângătoare ale ţesătoarei nenorocite rămân pe planul din urmă şi rămânem cu impresiunea adâncă a suferinţei—şi aceasta nu mai este locală.

Acelaş sentiment reiese din „Moş Petrea“, acelaş din „Rugă“. In prima din aceste două bucăţi, su-

biectul îl formează o superestiţie. Moş Petrea crede că cu un topor, sau cu un cleşte, sau cu o nuia, — nuiaua cu care s'a scăpat o broască din gura şarpelui—va puteà oprì grindina ce ameninţă să-i strice cu desăvârşire porumbul, ultima-i nădejde. Deşì superstiţia e ţărănească, deşì descrierea toată ne aminteşte vieaţa de sat, totuş ceeace se desface din poezie este tot suferinţă, o suferinţă de astădată ascunsă, mută: copiii moşneagului fac glume pe tema grindinei, dar el e mereu îngrijat: şi când vede că s'a pierdut orice nădejde şi nu-şi poate oprì lacrămile, se întoarce cu faţa dela băieţi, ca cel puţin să nu-l vadă şi ei.

„Ruga" desăvârşeşte înfăţişarea suferinţei; subiectul e luat din timpul răscoalelor ţărăneşti—ai crede că este şi mai departe de veşnicia la care trebue să tindă opera de artă. Darul de a ridicà valoarea subiectelor prea locale, prea de moment şi de a face să intereseze din punct de vedere al artei îl are Hètrat. Din ce s'a scris la noi, ca poezie, nuvelă sau roman, cu subiect din vieaţa ţărănească, puţine bucăţi vor trăì cât cele trei poezii amintite.

Altă caracteristică a lui Hètrat, care-l ridică în faţa cunoscătorilor, este obiectivismul său pronunţat. Abia dacă de vreo două, trei ori vezi apărând intimităţi de ale poetului,

Nu sunt cântate nici sentimente prea comune, a căror expresie să emoţioneze pe oricine, oricât de puţină cultură ar aveà, ci întotdeaune poeziile caută să te înalţe spre sentimente distinse şi spre cugetări înalte. Din acest punct de vedere, nu cunosc volum de literatură românească în care să se justifice mai pe deplin un fragment din poezia închinată de Duiliu Zamfirescu zeiţei Diana:

A fi rece şi frumoasă...
Simbolul eternei arte.

Şi trebuià să ajungem şi la această înaltă treaptă a poeziei. O personalitate cu o cultură literară atât de întinsă şi de serioasă — Hétrat cunoaşte bine limbile şi literaturile neolatine, pe lângă cea engleză şi e bine orientat în cultura veche clasică— o fire pronunţată de artist, erà chemată să realizeze pasul acesta.

Un singur lucru l-ar fi putut împiedicà: lipsa materialului artistic, lipsa unei limbi care să-i ofere bogăţie de cuvinte, de ritm şi de rimă. Limba aceea a găsit-o poetul, e limba ţării unde şi-a petrecut cea mai mare parte din vieaţă. Este un semn de distincţiune pentru limba românească, când poetul declară — cum a spus-o cu atâta sinceritate de multe ori — că din toate limbile pe cari le cunoaşte nici una nu i-a putut slujì atât de bine ca cea românească. Dar iarăş este adevărat că puţini poeţi au ştiut să găsească în această limbă atâta plasticitate şi pitoresc ca poetul nostru şi nici unul atâta bogăţie, atâta variaţie de ritm, de măsură şi de combinaţiuni de versuri. Iambi, trochei, anapesti, dactili, vers liber, sonet, glossă, rondel, triolet, tot ce a putut permite ca perfecţiune tehnică versificaţia românească este realizat în volumul lui Hétrat.

II.

Deşì la întâiul volum—*Cântece în amurg*—deşì scrie într'o epocă de bogăţie poetică, Gherghel reuşeşte să se impue printr'o notă a sa particulară: dragostea pentru toamnele târzii.

Te-opreşte... cad frunzele toamnei pe cale,
Ah! lasă-mă domic acuma să plâng,
La inima tristă aş vrea să le strâng,
Căci vise pierdute sunt frunzele pale.

(pag. 9).

Din impresiunile de reînviere, pe cari le aduce primăvara; sau din cele de o vieață în plina ei desvoltare, pe cari le aduce vara, n'a răsărit în întregul volum decât o singură poezie *(Te-apropie)*. Poetul simte atunci şi el dorul de vieaţă deşteptat în sufletele obosite. Dar e pentru singura dată. Când mai vorbeşte de primăvară, se simte strein de ea, gândul i se duce tot la ce-i place mai mult, la toamnele târzii:

Primăvară neaşteptată
Peste văi, peste câmpii.
Dar în inima mea numai
Doliul toamnelor târzii.
. . . . „
Căci visam în primăvară
Trist la toamnele târzii,
Când s'aşterne pe cărare
Val de frunze ruginii.

(pag. 53).

Poetul ne-a spus în *Suflet străin* ce dorinţe are. Ar vrea să se găsească mereu în liniştea amurgului pe pustiul cărării, să cânte numai durerea, să nu-l deştepte nimeni din visul şi din pacea gândurilor lui. Lumea nu-i prezintă interes, pentrucă în ea nu găseşte pe aceea care l-ar înţelege —ne spune într'alt loc.— Deaceea-i place toamna. Ea-i dă liniştea trebuitoare, ea-i dă singurătatea şi putinţa de a-şi amintì de ce-a avut mai scump:

Când toamna dorul plânge'n suflet
Duios ca într'un dulce cânt,
Gândesc la o crăiasă mândră
Ce doarme'n cel mai scump mormânt.

(pag. 47).

Poetul e îndrăgostit de apusurile spendide de soare, de culorile care mângâie. Nu-i plac culorile

prea vii, nici exuberanţa de vieaţă. Coroana pe care o cere e din florile risipite de alţii:

Adu-mi o cunună tristă
Din flori plăpânde scuturate!

(pag. 42).

Apusului de soare i-a închinat numeroase din bucăţile volumului: *Apus*, *Apus trist*, *In amurg*, *Apus de toamnă*. Toamna poate el asistà la mărețe apusuri de soare, atunci întâlneşte culorile cele mai dulci.

Mai e îndrăgostit de singurătate şi de pustiu. A reuşit să prindă, ca puţini alţii, poezia ce reiese dintr'un trecut risipit şi uitat. Deseori ne vorbeşte de ruine, şi poezia consacrată întreagă unei ruine *(Palmira)* este dintre cele mai reuşite ale volumului. Toamna e vremea care-i îngădue să simtă impresiunile acestea. Atunci i se pare lui că şi universul şi sufletul său sunt o ruină:

(Sufletul) Erà, ca'n nopți cu lună, o jalnică ruină.

(pag. 62).

Sunt interesante, din acest punct de vedere, şi pastelurile volumului. Intr'un istoric al pastelurilor din literatura română se va consacrà un interesant capitol şi lui Gherghel. Dela Alecsandri, rămas până astăzi reprezentantul cel mai de seamă al acestui gen literar, pastelul a mai fost cultivat cu succes în urmă de Coşbuc, Duiliu Zamfirescu şi Iosif. Cel dintâiu continuă direct pe Alecsandri şi ne redă partea veselă şi sgomotoasă a naturii, cântă mai ales primăvara şi vara; şi când ne vorbeşte de toamnă şi de iarnă, alege din ele tot

mişcarea: codrul cum se luptă cu vântul, sau gălăgia copiilor ce se joacă prin zăpada depe uliţe. Cel de al doilea introduce multă melancolie şi duioşie. Natura e liniştită în pastelurile lui. Un continuator al lui Coşbuc în pastel est St. O Iosif. Un continuator al lui Duliu Zamfirescu este Gherghel. Pastelurile sale, cântând liniştea, ne dau tablouri de umbră, de întuneric: unul zugrăveşte o mănăstire în momentul când soarele apune *(Mănăstirea)*; altul, zilele triste de toamnă cu drumuri pline de frunze uitate şi cu ruine înegrite *(Melancolie)*; un al treilea nişte ruine în reflexul razelor la lună *(Ruine)* etc. Nota de melancolie este mult mai pronunţată în aceste pasteluri decât într'ale lui D. Zamfirescu, iar aceea de umbră constitue o trăsătură originală. Puţini poeţi au găsit la noi atâta poezie în peisajele întunecate. Poetul găseşte în ele şi armonie mai deplină de culori şi jocuri de lumină mai discrete

> purtând scântei de aur şi străluciri de astre
>
> (pag. 61).

şi o muzică fermecătoare:

> Pădurea desfrunzită, în veci misterioasă,
> Pierdută 'n aiurarea din zarea luminoasă
> Vestiă domnia umbrei prin muzică de vise.
>
> (idem).

Poetul este de o simţire delicată, fină. Rar îl vezi răsvrătit — şi atunci accentele indignării nu reuşesc să îmbrace forma artistică *(Vieaţa)*. Este totdeodată şi o fire foarte impresionabilă. Intr'un volum atât de mic a concentrat o bogăţie neo-

bişnuită de imagini. Nu găsești vorbe goale, nici versuri de umplutură. Textul e concentrat, cuvinte puţine şi imagini multe:

> In zarea senină, în stoluri cocori
> Treceau pe cărare de linişte-adâncă
> Departe — Şi'n umbre cădeau peste-o stâncă
> Talazuri aprinse de nori.
>
> (pag. 7).

Imaginile au şi farmecul noutăţii. Soarele la apusul lui este un „monarh sublim murind cu'ntreg poporul" (pag. 29), şi-şi aruncă ultimele raze „ca un gând ce neînţelesul timpului vrea să măsoare" (pag. 63). Tot la apusul soarelui „amurgul cerne aur pe trista depărtare" (pag, 123).

Poetul ştie să pue în serviciul fondului său delicat şi o limbă apropiată şi o variată versificaţie, mergând până la versul liber, atât de greu de realizat *(Cântec de doliu).*

Poetul se găseşte la începutul activităţii. Abià dela apariţunea *Vieţei Nouă* numele său reţine atenţiunea publicului. Aşà se explică de ce asupra volumului său n'am găsit scris mult. Dar greutatea în câştigarea simpatiei publicului nu este totdeauna dovada inferiorităţii unui scriitor. In această privinţă s'ar puteà trage concluziuni interesante dintr'o comparaţie a poetului nostru cu poetul ardelean Octavian Goga. Acesta a fost remarcat dintr'odată, cu ocaziunea acelei poezii pline de patriotism, unde arătà durerea Românilor de dincolo că n'au ce aduce prinos marelui Ştefan, în anul în care România îl sărbătorià cu toată pompa ce i se cuvenià. Ei n'au nimic, căci străinii le-au răpit totul. Apariţiunea volumului său a fost un triumf, căci el mai conţineà şi alte poezii de felul celei de mai sus. Când am

citit şcolarilor câtevâ din ele, au rămas impresionaţi adânc. Ceeace urmăriam eu cu citirea lor, cultivarea patriotismului, se realizà de minune. Ele erau nişte admirabile manifeste naţionaliste, scrise într'o limbă viguroasă şi cu adâncă convingere, manifeste care-şi găsiseră o potrivită epocă de lansare. Dar nu m'aş fi gândit un singur moment să utilizez acelaş volum pentru cultura estetică a şcolarului, cu atât mai puţin a publicului. Pentru aceasta se recurge de obiceiu la acei scriitori ale căror opere nu-şi pierd cu vremea din însemnătate. Nu e acesta cazul lui Goga. Entuziasmul iniţial dispare, ca pentru orice manifest care nu mai este la ordinea zilei, şi poate revenì numai în momentul când dezideratele manifestului redobândesc actualitate. Legate de preocupări trecătoare ale publicului, asemenea scrieri sunt şi ele trecătoare. Nu dintre acestea fac parte *Cântecele în amurg.* Ele cântă doruri şi suferinţe intime, în ele cititorul se regăseşte oricând. Cercul lor de admiratori, mic astăzi, va creşte pe măsură ce într'un fel sau altul vor fi ajunse la cunoştinţa publicului.

VLAHUȚĂ ȘI LIMBA LITERARĂ

Oricine a urmărit mai de aproape limba scriitorilor noștri de astăzi a putut observà că ea nu este aceeaș dela unul la celălalt, că aceleași forme gramaticale se înfățișează deosebit, că aceleași cuvinte au uneori o formă, alteori alta. Nimic mai firesc decât ca o ideie să se găsească exprimată la un popor prin mai mulți termeni: unii Români zic *praf*, alții *pulbere*, alții *colb*; nimic mai firesc lucru iarăși decât ca aceeaș vorbă să se înfățișeze sub mai multe aspecte: unii Români zic *rezemat*, alții *răzimat*, alții *răzămat*. In asemenea caz, e de constatat că literatura întrebuințează numai una din forme, nu pe toate; și anume pe cea preferată și de scriitorii de până atunci, cari sunt într'un fel învățătorii scriitorilor de după ei; și cu cât un poet sau prozator are mai multă cultură națională, cu cât a citit mai cu atențiune pe poeții și prozatorii cari l-au precedat, cu atât se apropie de limba lor și își exprimă în ea gândurile și simțurile lui. Așâ se face că deosebirile între cei ce *scriu* românește sunt mai mici decât între cei ce *vorbesc* românește; un Ardelean, un Bucovinean, un Moldovean vorbesc altfel decât un Muntean, dar în scriere se deosebesc mai puțin. Se întâmplă însă că poetul sau prozatorul a trăit, din copilărie până la vârsta când în-

cepe să compună, numai într'un anume ținut, numai într'un anume sat și n'a venit deci în deaproape contact nici cu elementul intelectual al țării lui, nici cu literatura produsă până în momentul acela. El va întrebuință atunci în mod firesc graiul ținutului ori al satului său cu mai mare succes decât limba literară a timpului, va scrie de pildă *colb* şi *răzămat*, chiar dacă în limba literară s'ar scrie numai *praf* şi *rezemat*, fiindcă așà s'a obişnuit să vorbească din copilărie. Alți scriitori se silesc anume să întrebuințeze provincialisme, pornind dela principiul îmbogățirii limbii literare: dacă e vorba să scriem cu termeni mai mulți și mai feluriți — zic ceștia —, de ce n'am recurge la dialecte? Nu mai departe, acum câțivà ani, autorul „Istoriei lui Mihai Viteazul" — I. Sârbu — susținea în prefața cărții că bănățismele au și ele dreptul la cetățenie în limba literară, ca oricare alte forme provinciale românești. Altă împrejurare care alimentează curentul provincialismelor trebue căutată în predilecțiunea scriitorilor pentru subiecte țărănești. Țăranii sunt mult mai diferențiați ca graiu decât pătura cultă. Un bărbat cult ardelean se apropie mai mult de unul muntean sau moldovean, decât sătenii corespunzători. Și când cinevà își ia subiecte din vieața țărănească, e firesc să se lase furat de provincialisme, ca de limba oamenilor pe cari îi înfățișează.

Să ne gândim acum la alt fel de scriitori, la cei ce cunosc de aproape pe predecesorii lor, citesc multă literatură streină și aleg subiecte din toate straturile vieții românești, nu numai din cel sătesc. Aceştia vor aveà din punct de vedere al limbii altă caracteristică: întrebuințarea neologismelor. Scritorii noștri din secolul al XIX-lea au recurs toți la neologisme; influența lor asupra celor ce-i citesc se va resimți deci și din punctul

acesta de vedere; citirea literaturii streine, în deosebi a celei franceze, nu poate aveà ca rezultat decât tot introducerea neologismelor, după cum tot acolo duce și predilecțiunea pentru alte subiecte decât numai cele sătești. Când ai de înfățișat o acțiune mai mare, situațiuni sufletești mai complicate, în sfârșit o vieață mai intensă și mai variată treb e vrând nevrând să ieși din cadrul graiului popular și să adopți neologismele. Neologismele sunt însă de două feluri: unele cari n'au corespunzător în limbă, altele cari au; în loc de *laș* nu poți găsì alt termen mai rămânesc, în loc de *just* însă poți găsì. In privința acestora din urmă se nasc de cele mai multe ori discuții; fiindcă, după cum se găsesc scriitori cari nu vor cu nici un chip să zică *praf*, ci *colb*, tot așà sunt alții cari țin la *just*, deși cunosc bine pe *drept*. Dacă ne gândim acum la sumedenia de neologisme și de provincialisme românești, putem înțelege de ce limba cutărui scriitor seamănă așà de puțin cu a cutăruia, deși amândoi scriu „românește".

Deosebirile acestea nu se constată numai la cuvinte considerate izolat, ci și la felul cum sunt așezate în propozițiuni și fraze, și la felul cum flexionează; cu alte cuvinte, limba românească literară actuală nu are numai o singură sintaxă, numai o singură morfologie. Aici deosebirile sunt mai mici, e adevărat, dar sunt.

Poate pe unii îi va surprinde afirmațiunea aceasta; poate unii ar crede că cel puțin scriitorii mari de astăzi își au fixată într'un fel sau altul limba; poate alții cred că se observă o îndrumare grabnică spre determinarea definitivă a graiului literar. O contribuțiune pentru lămurirea acestor îndoieli voesc să aduc, studiind limba lui Alexandru Vlahuță, personalitate literară recunos-

cută de toată suflarea românească. Vom studia în primul rând *Nuvelele, Clipe de linişte, In vâltoare* [1]*)*, apoi *Dan* şi *România Pitorească*.

I

Să răsfoim primele trei volume şi să vedem ce întâlnim mai caracteristic. Iată de pildă: ***blăstăstămat, câne, a îmbrăţoşa, împrăştiet, nevoeş, părete, a se primbla, sară, sarbăd, sălbatec, scrijelat, sireac, speriet, stâns, subţiet, urieş***. Formele acestea nu cadrează cu celelalte cuvinte întrebuinţate de autor, fiindcă, deşi sunt cunoscute de oricine, au înfăţişare provincială, nu generală.

Spuneam mai sus că nici gramatica nu este aceeaş la scriitorii noştri. Chiar la Vlahuţă întâlnim forme gramaticale deosebite de cele în genere cunoscute. Intâlnim *pilduri* în loc de „pilde"; pronumele *aista, aestea*; verbele *acopăr* (= acoperă), *sufăr* (=suferă), *iai* (=iei), *să deie, să lese, să ploaie*; adverbele arhaice *de istov, de iznoavă;* prefixul *dis: a discânta, a discoase*. Din toate aceste forme, cele două adverbe sună cu totul nepotrivit pentru timpul nostru, care le-a înlocuit prin „cu totul" şi „din nou"; revenirea la formele primordiale e un anacronism, o încercare neizbutită. Celelalte sunt tot forme locale pierdute în pagini numeroase de gramatică obişnuită; să fie oare vreo speranţă ca ele, aşa de puţine, să triumfe asupra celor multe?

Din punct de vedere sintactic observaţiunile sunt şi mai puţine; doar construcţiunile „nu ţi-e rece" *(Clipe de linişte*, 140) şi „prinse a .." (prinse a plânge, etc.). Ultima construcţiune nu e întrebuin-

[1] *Nuvele*, Buc. 1886; *Clipe de linişte*, Buc. 1899 *In Vâltoare*, ed. II, Buc. 1901.

ţată de toţi scriitorii noştri, ci mai ales de cei populari; şi dacă cineva nu abuzează de ea şi nu ne dă impresiunea că ar căuta-o intenţionat, poate s'o treacă cu mult succes; acesta este mi se pare şi cazul lui Vlahuţă (câteva exemple deasemenea construcţiune vezi în note).

Observaţiunile nu sunt atât de numeroase aici cât în cuvintele de care face uz Vlahuţă. El a căutat să utilizeze tot materialul pe care il oferià limba românească; a scormonit până la adâncimi graiul popular, a primit neologisme, numai ca să aibă cuvinte cât mai multe cari să-i reproducă exact gândul şi simţirea. La aceasta a fost ajutat de faptul că în cele trei volume de nuvele a zugrăvit şi vieaţa de sat caşi pe cea de oraş, şi pe omul simplu caşi pe intelectual, făcându-şi în felul acesta posibilă ascensiunea întregei scări a dicţionarului românesc. S'a întâmplat însă că unele acţiuni povestite se petrecuseră în Moldova sau fuseseră închipuite de autor în acel ţinut; între cuvintele nuvelei s'au strecurat atunci şi unele cam prea locale, puţin obişnuite la alţi scriitori. Constituesc ele un defect? Ar fi rău dacă limba literară le-ar admite? Chestiunea o rezolvă viitorul. Poeţii şi prozatorii pot înălţa valoarea unor vorbe oropsite, pot chiar creià ei înşişi termeni; şi dacă Vlahuţă va aveà asupra urmaşilor atât de puternică influenţă, poate nu vor mai atrage atenţiunea în scrierile sale cuvinte ca următoarele: *a bodogoni; a boscorodi; a căina; chircit; clăpăug; cociorvă; coclauri; colb; harapnic; harmalae; hemesit; hlujeni; hueş: megieş; a mântui*, cu înţelesul din construcţiile „nu se mai poate el *mântui* de datorie", „ca *să se intue* de ea"; *molcom; omăt; a ostoi; ostreţe; oţărit; pală*, în expresiunea „ca *palele* de umbră"; *plescaghiţă; rohatcă; a slomni*, în expresiunea „în umerii obrajilor *slomnia* acea

roşaţă veştedă a ofticoşilor", *şue*, în expresiunea „eu par'că-s *şue* de cap"; *umblăreţ*, dar *vorbareţ*; *vlăguit*, în expresiunea „robi *vlăguiţi*"; *volbură*; *vuet*; *zurgălăi*. Dintre acestea, unele n'au corespunzătoare în graiul literar, altele au; toate au de luptat ca să pătrundă, dar cele din urmă mai cu seamă.

Dacă trecem la neologisme, constatăm că numărul lor a mers crescând dela *Nuvele* la *Clipe de linişte* şi descrescând dela cele din urmă la *In Vâltoare*, din cauză că subiectele unui volum erau mai propice pentru forme nouă decât ale altuia şi din cauză că scriitorul a ţinut intenţionat la finele activităţii literare să nu abuzeze de neologisme.

Iată de ce natură sunt neologismele din primul volum: *distins*; *existenţă*: *melancolie*; *mizerie*; *mobil*; *moment*: *monoton*: *naiv*; *nervos*; *palid*; *profund*; *prudent*; *ridicul*: *santinelă*; *scheletizat*; *serios*; *sfidare*; *sinistru*; *solemn*; *solemnitate*; *tumultuos*.

Al doilea volum de nuvele cuprinde nu numai mai multe neologisme, cum am spus, dar şi mai nepotrivite cu firea graiului nostru. E de mirat chiar cum a putut lăsă Vlahuţă ca forme de curând introduse să copleşească aproape pe cele proprii limbii româneşti: *alterat*; *bizar*; *canalie*; *capabil*; *clar*; *cochet*; *colosal*: *comunicativitate*; *confuz*; *conştiinţă*; *a contraria*; *convingător*; *culpabil*; *curios*; *desperare*: *dezastru*; *dezolat*; *discarnat*, în expresiunea „degetele lungi, *discarnate*"; *efect*; *emoţionat*; *energie*; *enervant*; *estaziat*; *exagerat*; *fanfaronadă*; *fineţă*; *flexibilitate*: *francheţă*; *frivol*; *fundamental*; *hidos*: *iluzie*; *imperial*, în expresiunea „cu aceeaş linişte *imperială*"; *imperiu*, cu înţeles de „putere"; *impertinenţă*: *important*; *imposibil*; *impresie*; *in-*

consolabil; indefinit, în expresiunea „un fior *indefinit*"; *infern; insomnie; ireparabil; ironic; a se jenà; laş*; *literalmente; maladiv; meschin; misterios; mizerabil; naiv; ofensă; a ondulà; oribil; orizont; palid; parfum; pasional; perfid; provocant; prozaic; radios; reflex*, în expresiunea „*reflexul* zăpezii"; *revoltător*, în expresiunea „înghiţia cu o poftă *revoltătoare*"; *senzaţie; siguranţă; sinistru; solemn; spectru; speranţă; splendid; straniu; sublim; superstiţie; suprem; surprins; tandru; timid; torent*, în expresiunea „*torente* de vieaţă"; *vanitate; vaporos*; *vibraţie; voluntar*. Intâlnim expresiuni întregi formate numai cu neologisme: „luă *o expresie de profundă melancolie*" (pag. 38), „*capriţioase improvizaţii*" (pag. 181), „un gemăt *cavernos, oribil*" (pag, 43), „fiorul unei *esplozii* de lumină *surprinzătoare*" (pag. 182); şi pe o singură pagină luată la întâmplare găsim 13 neologisme (pag. 67): *cerebral; compătimire; curiozitate; delicat; dramă; emoţionant; inconştient; intrigă; poezie; roman; sentiment; simpatie; subiect*.

Mult mai puţine neologisme întâlnim în cel de al treilea volum de nuvele; calitativ însă nu sunt departe de cele precedente, fiindcă şi printre ele se găsesc unele prea nepotrivite. O ideie despre toate ne pot da următoarele: *atentiv; delirant; deziluzie; eveniment; glacial*, în expresiunea „aerele astea *glaciale*" (ale unei femei); *imensitate; impacienţă; a se impacienta; instinctiv*; *intensiv*, în expresiunea „aşa de intensiv fericite": *reminiscenţă*. Intâlnim şi aici expresiuni întregi ca: „ce tip afectat" (pag. 145), „melancolie fascinantă" (pag. 137), „un fond de simpatie latentă" (pag. 203). Se vede din exemplele citate că uneori scriitorul a abuzat de termenii noi, că a sacrificat frumoase expresiuni româneşti de dragul celor

streine. Are însă şi o calitate: nu întrebuinţează neologismele în orice bucată, ci numai acolo unde intervine vreo discuţiune abstractă, sau unde acţiunea e strânsă în jurul unor personaje culte. In nuvelele cu subiect popular, lucrul nu se întâmplă. Aşà încât, dacă judecă cineva fiecare bucată din volum în parte, nu poate afirmà că limba e împestriţată, că alături de cele mai pronunţate provincialisme şi expresiuni familiare s'ar întâlni cele mai pronunţate neologisme: găsim într'unele graiul ţărănesc, într'altele pe cel cult. Când consideri însă în genere un întreg volum sau pe toate trei de cari ne ocupăm aici, împestriţarea limbii apare ca cevà de netăgăduit.

Ceeace evidenţiază şi mai mult lucrul acesta sunt expresiunile prea familiare dintr'unele nuvele tocmai din volumul cu prea unele neologisme, şi anume din *Clipe de linişte.* Se găsesc acolo câtevà scene intime din vieaţa sătească. Vlahuţă, ţinând să păstreze cât mai mult culoarea locală, a socotit că şi termenii prea familiari îi pot fi de ajutor: dar în chipul acesta contrastul cu neologismele s'a accentuat şi mai tare. Iată câţivà, precum şi câtevà expresiuni întregi: *acuşi; aia; cioclovină; a ciondăni; dă,* în exemplul „că, *dă*.... sunt un om nevoeş“; *dârdală,* în „slugă la *dârdală*“; *a horbăcăì; îmbârligat,* în „cu coada *'mbârligată*“; *a îmbălmăji* sau *a îmbolmoşi,* în „să te *îmbălmăjească* cu vorba“; *a leorpăì,* în „*leorpăim* flămânzi“; *mucos,* în „*mucosul* ciocoiului“; *sastisit,* în „se opri *sastisit* înaintea fetei“; *a se sborşi,* în „ce te *sborşeşti* aşà“; *a o tulì; ţâră;* „mamă hăi“ (*In Vâltoare,* 83); „să-i ţie hangu“ (*Clipe,* 26); „am luat-o la rapanghel“ (*idem,* 27); „că l-a văzut aghiuţă“ (*idem,* 27). Prea sunt urîte, ar zice cineva; cu asemenea cuvinte nu vom ajunge să realizăm frumosul în literatură. Scrii-

torul a ajuns acì dus de dorinţa de a întrebuință pe o scară cât mai întinsă limba populară; şi dorința aceasta l-a dus uneori prea departe. Dar nu totdeauna; sunt puţine la număr expresiile neliterare din cele trei volume de nuvele. Marea atenţiune dată graiului popular trebuià să-l conducă și la întrebuințarea de forme frumoase. Citim de pildă *a străjuì; vifornițǎ;* „împânzindu-și privirile"; „multe ai mai fost știind și tu"; „au fost cerut un preot".

Tuturor constatărilor de până acum le-am găsit şi explicațiunea satisfăcătoare, am înțeles de ce scriitorul a procedat așà și nu altfel; este însă un procedeu pe care nu-l putem înțelege, la care credem că n'ar fi trebuit să se recurgă. Un autor de talia lui Vlahuță este și va fi multă vreme o pildă de urmat pentru toți scriitorii tineri. Dela el vor învățà aceștia ce să scrie, cum să scrie și cât să scrie; în momente de nesiguranță mai ales, ei vor alergà la maestru, să afle calea dreaptă; vor alergà și când vor aveà vreo nelămurire în privința limbii, să afle dacă anume expresiune poate fi întrebuințată și sub ce formă. Mai ales când pentru limba lor, ridicată în slavă de atâția, glorificată ca cea mai poetică, cea mai dulce, n'au un dicționar pe care să-l deschidă la nevoie, e firesc ca tinerii să se adreseze predecesorilor. Se adresează de pildă vreunul lui Vlahuță și află că el întrebuințează acelaş cuvânt sub mai multe forme. Ce va face? Pe care o va alege? Așà de exemplu găseşte:

uneori	alteori
acu	*acum*
crâșmă și *crâșmar*	*cârciumă* și *cârcimă*
jăfuit	*jefuit*
mâne și *mâni*	*mâine* și *mâini* (adv.)

une ori	alte ori
mâni şi *mânile*	*mâini* şi *mâinile* (subst.)
răpede	*repezi*
a se răpezi	*a se repezi*
răstâmp	*răstimp*
răzămat	*rezemat*
rumăn	*rumen*
rumănă	*rumenă*
samă	*seamă*
sămănat, sămănau	*semănat, nesemănat, seamănă*
vrai	*vrei*

De felul acesta sunt multe cuvinte în limba noastră literară. Triumful unora din ele — fiindcă două sau mai multe feluri pentru acelaş cuvânt nu pot durà multă vreme — va venì numai prin autoritatea scriitorilor; acelea vor triumfà cari vor fi mai des întrebuinţate. Vlahuţă aveà tocmai datoria să se pronunţe pentru unele din ele şi să dea prin aceasta un început de soluţiune unei probleme care se iveşte cu fiecare scriitor tânăr.

Acum avem dreptul să ne întrebăm dacă limba celor trei volume—*Nuvele, Clipe de linişte, In Vâltoare* — poate fi considerată ca adevărata noastră limbă literară, ca modelul pe care să-l urmeze oricine ar vrea să scrie corect şi frumos româneşte. Răspunsul este evident negativ. Aşà cum scrie în cele trei volume, Vlahuţă vine în conflict cu scriitorii contemporani sieşi, cu regulele stabilite ale gramaticii româneşti. Din răsfoirea cu atenţiune a acelor scrieri rămâi cu impresiunea că autorul nu-şi fixase un anume drum cu privire la limbă, că nu ţineà cu orice chip la anume forme şi construcţiuni şi că lăsà

altora sau vremii sarcina de a pune mai multă stabilitate în graiul literar românesc. A avut părerea aceasta şi mai târziu Vlahuţă? Vom vedea.

Exemplele citate se găsesc:
blăstămat In Vâltoare, 41; *câne, idem,* 21, 61 *şi Nuvele,* 129, 131; *a îmbrăţoşa, In Vâltoare,* 22; *împrăştiet, Clipe,* 57; *nevoeş, idem,* 65; *părete, idem,* 25, 86, *Nuvele,* 123, 127 şi *In Vâltoare,* 9, 88; *a se primbla, In Vâltoare,* 21; *sară, Nuvele,* 148, 192, 193, 194, 205; *sarbăd, Clipe,* 75; *sălbatec, Clipe,* 82, 88; *scrijelat, Nuvele,* 124; *sireac, Clipe* 92, 116; *speriet, Nuvele,* 131; *stâns, Clipe,* 78, 100; *subţiet, Nuvele,* 124; *urieş, idem,* 179, *Clipe,* 68 182.—*pilduri, In Vâltoare,* 56; *răle, Nuvele,* 122; *răci, Clipe,* 73, *Nuvele,* 139; *aista, Nuvele,* 130; *aestea, Clipe,* 58; *mânânc, Clipe,* 96; *acopăr, idem,* 100; *sufăr, In Vâltoare,* 121; *iai, Clipe,* 76, 91, 98; *să se cletene, Nuvele,* 138; *să deie, Clipe,* 31, 72, *Nuvele,* 194; *să lese, Clipe,* 74, *In Vâltoare,* 51, 135; *să ploaie, Nuvele,* 132; *de istov, Nuvele,* 122; *de iznoavă, Clipe,* 64; *a discântă, Clipe,* 27; *a discoase, Clipe,* 27.— Exemple de construcţiunea „prinse a...": „a prins a plânge" (*Clipe,* 79), „am prins a mă boci" (*Clipe,* 94) „prinde-a vorbi" (*Clipe,* 30), „prinse a-i furnica prin trupu-i" (*Nuvele* 148), „prinse a mi se căina" (*Nuvele,* 124), „a prins a-mi spune" (*Nuvele,* 126), „prinse a i se limpezi" (*Nuvele,* 141). — Lexicul: *a bodogoni, Clipe,* 57, 63, 98; *a boscorodi, idem,* 28; *a căina,* 30, 179 şi *In Vâltoare,* 64; *chircit, Clipe,* 56; *clăpăug, idem,* 27, 69, *cociorva; Nuvele,* 131; *coclauri, Clipe,* 26; *colb, In Vâltoare,* 60. *Clipe,* 113; *harapnic, idem,* 81; *harmalae, idem,* 84, 89, *In Vâltoare,* 89; *hemesit, Clipe,* 81; *hlujeni Nuvele,* 122; *hueş, idem,* 134; *megieş, Clipe,* 62; *a se mântui, Clipe,* 63; *Nuvele,* 142; *molcom, idem,* 144; *omăt, Clipe,* 40; *a ostoi, Clipe,* 64; *ostreţe, In Vâltoare,* 72; *oţărit, Nuvele,* 127; *pală. Nuvele,* 127; *plescaghiţă, Clipe,* 43; *rohatcă, In Vâltoare,* 59; *a slomni, Nuvele,* 150; *şue, In Vâltoare,* 20; *umblăreţ, Nuvele,* 123; *vorbăreţ, idem,* 125; *vlăguit, Clipe,* 24; *volbură, In Vâltoare,* 7; *vuet, Nuvele,* 200; *zurgalăi, In Vâltoare,* 7 — Neologismele din *Nuvele: distins,* 158; *existenţa,* 144; *melancolie,* 150, 158; *mizerie,* 142; *mobil,* 197; *moment,* 204; *monoton,* 138; *naiv,* 138; *nervos,* 163; *palid,* 194; *profund,* 148; *prudent,* 189; *ridicul,* 200; *santinelă,* 193, 197, 206; *scheletizat,* 125; *serios,* 192; *sfidare,* 203; *sinistru,* 149; *solemn,* 204; *solemnitate,* 160, 200; *tumultuos,* 200.—Neologismele din *Clipe de linişte: alterat,* 41; *bizar,*

180; *canalie,* 93 ,97; *capabil,* 143; *clar,* 37; *cochet,* 72; *colosal,* 179; *comunicativitate,* 188; *confuz,* 41; *conștiință,* 72; *a contraria,* 31; *convingător,* 37; *culpabil,* 85; *curios,* 38; *desperare,* 87; *dezastru,* 107; *dezolat,* 72, 108; *discarnat,* 88; *efect,* 45; *emoționant,* 47; *energie,* 73, 175; *enervant,* 72; *estaziat,* 196; *exagerat,* 179; *fanfaronadă,* 76; *fineță,* 47; *flexibilitate,* 48; *franchețâ,* 23; *frivol,* 72; *fundamental,* 186; *hidos,* 42, 84, 158; *iluzie,* 38; *imperial,* 32; *imperiu,* 189; *impertinență,* 108; *important,* 179; *imposibil,* 48; *ireparabil,* 107; *impresie,* 33, 38, 41; *inconsolabil,* 30, 32; *indefinit,* 32; *intern,* 81; *insomnie,* 179; *ironic,* 108; *a se jena,* 46, 79, 92, 104; *laș,* 77,85; *literalmente,* 70; *maladiv,* 183; *meschin,* 36; *misterios,* 37, 47; *mizerabil,* 93; *naiv,* 36; *ofensă,* 139; *a ondula,* 31; *oribil,* 37; 104; *orizont,* 80; *palid,* 31, 35, 47, 73, 74, 92, 148; *parfum,* 80; *pasionat,* 57; *perfid,* 189; *provocant,* 160; *prozaic,* 36; *radios,* 49; *reflex,* 42; *revoltător,* 36; *senzație,* 37; *siguranță,* 76, 78; *sinistru,* 62, 87; *solemn,* 49; *spectru,* 72, 183; *speranță,* 73; *splendid,* 196; *straniu,* 46; *sublim,* 93; *superstiție,* 37; *suprem,* 87; *surprins,* 46; *tandru,* 90; *timid,* 104; *torent,* 33; *vanitate,* 72; *vaporos,* 36; *vibrație,* 83; *voluntar,* 73. — Neologismele citate din *In Vâltoare: atentiv,* 16; *delirant,* 195; *deziluzie,* 145; *eveniment,* 61; *glacial,* 26; *imensitate,* 153; *impaciență,* 26; *a se impacienta,* 218; *instinctiv,* 155; *intensiv,* 119; *reminiscență,* 67. — Termenii familiari: *acuși, Clipe,* 37; *aia, idem,* 93 94; *cioclovină, idem,* 28; *a ciondăni, idem,* 24; *dă, idem,* 65, 66; *dârdală, In Vâltoare,* 86; *a horbăcăi, Clipe,* 28; *imbârligat, idem,* 55; *a îmbolmăji, idem,* 64; *a îmbolmoși, idem,* 90; *a leorpăi, idem,* 131; *mucos, idem,* 27; *sastisit, idem,* 53; *a se sborși, idem,* 51; *a o tuli, idem,* 57; *țâră, idem,* 66. — Expresiile populare frumoase se găsesc rând pe rând în: *Nuvele,* 179; *Clipe,* 40; *In Vâltoare,* 63; *Clipe,* 116; *în Vâltoare,* 65; *Clipe,* 55.—Cuvintele cu două sau mai multe forme: *acu, Clipe,* 27, 46, 48, 55, 58, 86, 96, 97; *acum, idem,* 64, 91, 158, 164; *crâșmă, idem,* 24, 25; *crâșmar, idem,* 133; *cârciumă, idem* 51; *cârcimă, idem,* 60, 86, 148, *Nuvele,* 132; *jăfuit, Clipe,* 45; *In Vâltoare,* 64; *jefuit, In Vâltoare,* 65; *mâne, Clipe,* 113; *mâni, idem,* 59; *mâine, idem,* 51; *mâini, idem,* 64, 167; *mâni* (subst.) *idem,* 77; *mânile, idem,* 47; *mâini, idem,* 64; *mâinile, idem,* 65, 100; *răpede, idem,* 76, 80, 91, *In Vâltoare,* 75; *repezi, Clipe,* 77; *a se răpezi, In Vâltoare,* 42; *a se repezi, idem,* 79; *răstâmp, Clipe,* 158; *răstimp, idem,* 41; *Nuvele,* 191, 206; *răzămat, Clipe,* 38, 39, 58, 95; *rezemat,* 54; *rumăn, In Vâltoare,* 6, 112, 131; *rumen, idem,* 49; *rumănă, Clipe,* 26, 56, 71; *rumenă,*

idem, 74, *In Vâltoare*, 89; *samă*, *Clipe*, 27; *seamă*, *idem*, 41, 49. 51, 92, 101, 102; *sămănat*, *In Vâltoare*, 58: *sămănau*, *idem*, 33, *semănat*, *Clipe*, 119, 173; *neasemănat*, *Nuvele*, 442; *seamănă*, *In Vâltoare*, 56; *vrai*, *Clipe*, 110; *vrei*, *idem*, 127.

II

Constatasem în cele trei volume de nuvele mai multe feluri de limbă, după natura subiectului tratat în fiece bucată: constatasem o limbă sătească și una orășenească. Dela început trebue să spunem că în „Dan" nu vom mai puteà face o constatare similară. Subiectul este aici unul și acelaș dela început până la sfârșit și luat din vieața de oraș: un tânăr licențiat, profesor câtvà timp la un institut de fete, ia în căsătorie tocmai pe una din fostele lui eleve; dar din cauza nepotrivirii de caracter dintre el și soție duce un traiu din ce în ce mai chinuitor, până înnebunește; celelalte personaje ale romanului sunt tot din pătura cultă: un deputat, un ofițer, câtevà doamne.

Urmând acelaș sistem de până acum și cercetând gramatica romanului, constatăm puține abateri dela formele general adoptate la scriitorii noștri. Găsim pluralul *sgâriete*; articolul „al" sub forma *a* și la feminin plural: „*a* cui îs caprele astea băețaș?" (pag. 77); forma pronominală *altăceva*; câtevà forme verbale moldovenești: *înfățoșează*, *însanmă*, *razimă* [1], *sufăr* (suferă), *să lese* (deși zice *să dea* în loc de „să dee"), prepozițiunea *cătră*.

1) Cum limba noastră literară nu este încă fixată în amănunțimile ei, firește atât cât se poate fixà o limbă, e posibil ca unele din aceste forme să rămâe, dacă scriitorii noștri vor persistà în întrebuințarea lor; așà cred că se va întâmpla cu *razimă* în loc de „reazimă".

Din punct de vedere sintactic, întâlnim propoziţiuni finale începând cu *spre a.....*, construcţie părăsită astăzi de aproape toţi scriitorii: „Dan îşi duse palma la gură *spre a-şi* ascunde un căscat" (pag. 95); întâlnim de asemenea abuz de expresiunea „una din acelea", ca în exemplul „tustrei erau veseli, în *una din acele* stări de ebrietate sufletească, când râsul...." (pag. 76).

Frazele sunt mai totdeauna lungi şi totdeauna curgătoare, niciodată rupte și rar cu propoziţiuni incidentale (câtevà exemple pe pag. 25, 31, 50, 52). De multe ori dispuse simetric. Un frumos exemplu de simetrie se poate găsì la pag. 93; un altul este următorul:

Prahova, verzue, păstrând încă sălbătăcia și răcoarea munţilor din care-a ieșit, aci par'că se lenevește, se 'ntinde molatic, ca braţul ostenit al unei cadâne frumoase, aci spumegând se repede cu furie și strigă par'că de frica stâncilor ieșite din pământ, ca niște mâni schiloade ce voi s'o cuprindă (pag. 51).

Legătura dintre fraze este de cele mai multe ori făcută cu conjuncţiunea *şi:* prea deasa întrebuințare a acestei conjuncţiuni este încă o notă caracteristică în sintaxa romanului. Exemple caracteristice se găsesc pe pag. 35, 45, 47, 49, 52, 54, 79, 94. Incă două sunt următoarele:

Apoi în primăvară, într'o Duminică, el citia un roman de Dickens. Smărăndița avea o rochie nouă, *ș'a* venit veselă lângă el, i-a închis cartea *și* i-a arătat un inel frumos de aur, dar nu voia să-i spue cine i l-a dat, *și*-au plecat amândoi la primblare (pag. 20).

Al doilea exemplu este unul din cele mai reușite pasaje ale romanului, ca stil și ca analiză sufletească:

Se gândia la Dumnezeu — adesea îl vedea: un popă frumos cu barba albă, stând liniștit într'un jilț mare de aur, așa cum văzuse pe David în vechia psaltire a mă-sei și'mprejurul lui sfinți mulți, cu chipuri de copii. Și se gândia așa: Dumnezeu vede pe tata bolnav și pe mama cât îi de necăjită. El poate toate și știe toate. El știe ce gândesc eu acum. *Și* cum stă așa, odată chiamă un înger *și* 'i spune: du-te pe pământ la casa aceea, unde zace bolnav tatăl băiatului care se gândește acum la mine, și fă-l sănătos. Na și punga asta cu galbeni, s'o pui sub pernă, unde doarme băiatul, să fie a lui și banii să nu se mai isprăvească din pungă, oricât va cheltui... Ce mai motiv de fantezii nesfârșite. *Și* 'n mintea lui încălzită, surescitată de basme, începe să se desfășure, în tablouri vii, scene atingătoare, al căror erou era el, copilul binefăcător, trimesul lui Dumnezeu, mângâierea și sprijinul tuturor nenorociților. Se gândià cum are să se scoale dimineața, s'are să vadă pe tată-său sănătos umblând prin casă, și pe mă-sa veselă, și pe surori vesele, și el n'are să le spună nimic. *Și* după ce se va îmbrăca, are să-și ia punga de sub-pernă, binișor, să nu-l vadă nimeni. *S*'are să se duc'atunci cuminte la mă-sa, s'are să-i spue așa: — „Uite, mamă — și inconștient buzele lui se mișcau de căldură și tăria gândului — acu s'a făcut tata bine... haidem cu toții în târg, să ne cumpărăm haine frumoase, și să cumpărăm smochine, s'o cutie mare de halva... și deseară să mergem la teatru. Iar biata mă-sa are să se uite cu ochii mari la el s'are să-i zică: „Fă-ți cruce, dragul mamei, se vede că nu ești în toată firea". *S*'atunci el — odată să bage mâna 'n buzunar și, scoțând punga cu galbeni, să 'nceapă a număra, câte unul, câte unul, și să dea întâi mă-sei, apoi lui tată-său, pe urmă la surori, și să le dea mulți, mulți, până n'or mai încăpea grămezile pe masă... s'auzià desluşit întrebările lor, vedea atitudinile, gesturile, surpriza și bucuria depe figurile lor. Ce fericit adormia, — s'adoua zi se deștepta în aceeaș priveliște dureroasă a vieții lor, din cale-afară chinuită. De ce nu i se întâmplase niciodată, în atâta amar de vreme, nimic din câte visase, nimic din câte evocase, cu toată setea, cu tot focul gândurilor lui, în nopțile copilăriei! Ce neam de oameni fără noroc!

Și, îmbrăcându-se, începu să observe cu atenție odaia, în care numai de câteva zile se mutase (pag. 24—26).

Lexicul romanului este foarte împestrițat: predomină însă neologismele.

Putem înregistra:

1. Expresiuni familiare: *balaoacheş*, *bleaşcă*, în „eră udă *bleaşcă*".

2. Expresiuni populare: „boţ de brânză"; *a dibui*; „hartan de mămăligă"; *a înfulica* („*înfulicau* cu foame"); *a năpădi*; *noimă*; *ponorît*; *sfârşală*; *silnic*; *talangă*; *tăpşan*.

3. Expresiuni dialectale: *buhab*, ca în expresiunea „*buhab* la faţă"; *cepeleag*, ca în „vorbia pripit şi *cepeleag*"; *a chirfosi*, ca în „după ce le *chirfosia* aşa pe toate"; *a codălghi*, ca în „la franţuzeşte o cam *cadălghia*"; *a cutriera*; *ghiordum*, ca în „şi regulat, până să 'nceapă *ghiordumul*"; *grier*; *hemesit*; *leşuit*, ca în „stomacul leşuit"; *mesiţă* (măsuţă); *moş*, cu înţeles de „unchiu"; *preţăluire*; *primblare*; *răblărit*, ca în „hainele cele mai *răblărite*"; *răce*, *răpede*; *a râde*, cu sens activ: „ş'atâta *l-au râs*"; *rumân*; *sarbăd*; *sastisit*; *sbârciog*, ca în „cu nasul *sbârciog*"; *spânatec*; *stâns*; *a strâca*; *stropşit*; *zuliar*.

4. Expresiuni poetice, puţine la număr: *rarişte*, *revărsat de ziuă*, *zare*.

5. Neologisme.

Acestea, după cum am spus, constituesc din punct de vedere al limbii nota distinctivă a romanului. Cercetarea lor amănunţită poate fi folositoare, însă nu numai din punctul acesta de vedere, ci pentru importanta chestiune a introducerii neologismelor în limbă. Discuţiuni au fost la noi în tot timpul secolului al XIX-lea şi deseori se întâlnesc în istoria limbii noastre literare apărători şi detractori ai neologismelor; dar mai bine venite pentru asemnea discuţiuni cred că sunt faptele, şi anume studiul operelor cari au întrebuinţai prea multe neologisme, ori de loc şi al celor carau păstrat oarecare măsură în această privinţă. Romanul de faţă este dintre cele dintâi. Scritorii

vor putea învăţa din el dacă trebue sau nu să abuzeze de neologisme.

Iată de ce natură sunt neologismele din „Dan": *acapararea*; *afectat; agasat; aprehensiune*, ca în cuvintele „ca *aprehensiunea* morţii": *alarmant; amical; amoros; a se antrena; apetisant*, ca în cuvintele „braţe... *apetisante*"; *asomant; contaminat; contemplativ; a se dedubla; deplasat; discret; discreţie; divin; ebrietate; efort*, niciodată „sforţare"; *emoţionant; enervant; enervat*; *estatic*, ca în expresiunea „admiraţie... *estatică*"; *exasperant*; *exsasperanţă*; *extaziat*; *ezitare*; *factice*; *fantastic*; *fardat*; *fascinat, fascinator*; *feroce*; *fluiditate*; *franc*, ca în cuvintele „această întrebare *francă*"; *francheţă*; *frenezie*; *frescheţă*; *frivol*; *grimasă*; *hipnotic*; *immaculat; immaterial*, ca în expresiunea „sărutare *immaterială*"; *a impacienta*; *impacientat*; *impacienţă*; *impecabil*; *impenetrabil*, ca în cuvintele „o atmosferă... *impenetrabilă*"; *impertinent*, ca în „ce râs *impertinent*"; *imperturbabil*; *impestat*, ca în „un aer *impestat*"; *impetuos*; *a se impregna*; *invulnerabil*; *inalterabil*, ca în „iubire *inalterabilă*"; *infinit*, ca în „un farmec *infinit*"; *infructuos*; *insinuant*; *interminabil*; *intuiţie*, ca în „*intuiţie precoce*"; *inutilitate*; *iremediabil*; *ireparabil*; *irezistibil*; *jenat* (e întrebuinţat între altele şi când se vorbeşte de un ţigan, pag. 131); *juvenil*; *laş*; *laşitate*; *livid*; *lubric*, ca în „privirile *lubrice*"; *mobil*; *monstruozitate*; *moralmente*; *a se multiplica*, ca în „figurile lor (ale fetelor) *se multiplicau*"; *a obseda*; *obsedant*; *obsedat*; *obsesiune*; *a ofensa*; *oroare* şi pentru „groază" şi pentru „grozăvenie„; *palpabil*; *rebel*; *repercutat*; *rezemnare*; *a savura*; *sentenţios*; *senzaţic*; *sombru*; *surescitat*; *straniu*; *surpriză*; *timid*; *turment*;

venalitate; *vertiginos*; *vexat*, ca în „iubire *vexată*”; *voluptate*.

O ideie şi mai precisă de locul pe care neologismele îl ocupă în „Dan“ ne-o poate da pasajul de mai jos privitor la urmărirea unei stări sufleteşti:

El, pe catedră, explică o lecţie de psicologie. Ea, cu coatele pe bancă, se uită ţintă'n ochii lui, ş'ascultă. Din când în când privirea ei inteligentă par'că s'aprinde de căldura frazelor lui, faţa i se luminează; o vede gesticulând cu ochii ei limpezi şi vioi propriile lui gânduri, şi setea ei de a-l asculta îl animează, dă minţii şi glasului lui o elasticitate ş'o vibrare particulară. El însuşi se miră de lumina asta neobicinuită ce i se face în cap; cu o emanaţiune de putere uimitoare ea îi trimete, din ochii ei fascinători, o asuitate de simţuri, o dilatare inexplicabilă a minţii, una din acele aprinderi şi clasificări repezi a tuturor gândurilor, pe care se zice c'o dă prima beţie de eter. E scăpărarea a două suflete emoţionate, misterioasa întâlnire a două raze de simpatie, forţa nouă pe care o descarcă în totdeauna căderea pe acelaş ritm şi perfecta armonizare de vibraţii a două unde de energie, de vieaţă (pag. 103).

Din 66 de cuvinte întrebuinţate, 36 sunt vechi şi 30 neologisme; scăzând din cele din urmă cei 6 termeni tehnici, rămân încă 24 de termeni noi, cari formează un contingent prea mare faţă de cei 36 vechi. Este ne ndoios că pasajul ar fi impresionat mult mai puternic, dacă în locul atâtor neologisme, cari vorbesc mai puţin sufletului nostru, s'ar fi pus termeni bine cunoscuţi: ca unii pe cari i-am auzit şi i-am citit de mai multe ori, ei ar fi deşteptat în noi imagini mai limpezi.

In alte împrejurări, neologismele produc un efect şi mai urît; este anume cazul când ele sunt întrebuinţate ca epitete pe lângă cuvinte din altă categorie decât a neologismelor: „viţă devastată“,

(155), „reverberaţii de groază“ (155), „părea o furie macabră“ (164), „o căutătură glacială“ (173), „glacială tristeţă“ (314), „o muncă pacientă“ (319) şi efectul devine cu atât mai urît, cu cât cuvintele pe lângă cari neologismele se alipesc sunt mai populare ori mai familiare: „c'o migăleală penibilă“ (124), „pungaş detestabil“ (175), „lichele enervante“ (243), „o scârbă imensă“ (243), „atâtea mutre insuportabile“ (62), „burtă fenomenală“ (72).

6. Termeni întrebuinţaţi sub două şi chiar trei forme:

acum	şi	*acu*
frumuseţe, frumuseţea	„	*frumuseţă, frumuseţa*
perete	„	*părete*
a ridica	„	*a râdica*
semăn	„	*sămănat*
a stinge	„	*a stânge*
vorbăreţ	„	*vorbareţ, vorbareţă* şi *vorbariţ*
zadarnic	„	*zădarnic*

7. Intre cele două forme ale cuvintelor ca „tinereţă“ ori „tinereţe“, autorul preferă pe cea dintâi, cu excepţiunea de sub no. 6: *blândeţă, blândeţa, tinereţă, tinereţa, tristeţă.* Intre „seamă“ şi „samă“ este admisă cea dintâi.

Cu privire la expresiunile particulare, la împerecherile de cuvinte, avem de observat în primul rând *dăunăzi* (pag. 185), „s'a dat *la* brazdă“ (pag. 31); în al doilea rând, numeroase cazuri de imitaţie a limbii franceze: „suficient afectat“ (pag. 13), „(figură) pe care gândurile îşi pusese deja *marca* lor de distincţie“ (pag. 28), „făcea o penibilă siestă“ (pag. 66), „cu o intensitate exaspe-

rantă“ (pag. 96), „munca'i făcea oroare“ (pag. 98), „i-au marcat deja un loc printre tinerii de talent“ (pag. 101), „printr'un fel de conştiinţă retrospectivă“ (pag, 102), „inestricabil echilibru“ (pag. 103), „sfârşi prin a crede“ (pag. 115), „cu acea exasperantă vervă“ (pag. 115), „o emoţiune stupidă“ (pag. 192), „o sterilitate exasperantă“ (pag 193), „de o misterioasă voluptate“ (pag. 205), „această melancolie penetrantă“ (pag. 254), „ca o emanaţiune de simpatie“ (pag. 254), „în aer erà o tăcere fatală“ (pag. 260), „ca o debordare de frumuseţă“ (pag. 296).

Ca încheiere, putem spune că aşteptările cu cari începeam rândurile de faţă ne-au fost înşelate. Deşi personajele romanului sunt toate personaje culte, deşi eroul principal e un tânăr profesor de limba română, deşi autorul erà chiar pe atunci o personalitate literară de seamă, opera nu s'a ridicat din punct de vedere al limbii acolo unde ar fi trebuit să se ridice. Din punct de vedere lexical şi al expresiunilor particulare, e de constatat că înrâurirea limbii franceze este atât de mare, încât face aproape să dispară caracterul românesc al operei: am văzut mai sus cum cele mai neaşteptate neologisme şi cele mai neromâneşti expresii îşi fac loc în limba romanului şi cum prin marea lor cantitate o împestriţează prea mult. In schimb, din punct de vedere morfologic şi sintactic, Vlahuţă a întărit pe de o parte convingerea că formele gramaticale trebue lăsate aşà cum s'au statornicit de scriitorii consacraţi ai secolului al XIX-lea, că inovaţiunile în morfologia limbii aduc numai rău şi nici un bine, iar pe de alta a dat exemplul unei sintaxe clare, simetrice şi elegante.

Morfologia: *sgâriete,* pag. 100; *altă-ceva,* pag. 53; *înfăţoşază,* pag. 228, *însamnă,* pag. 244, *razimă,* pag. 183.

225, 296, *sufăr,* pag. 21, *să lese,* pag. 66 (*să dea,* pag. 105); *cătră,* pag. 119.

Lexicul:

Expresii familiare: *balaoacheș,* pag. 65; *bleașcă,* pag. 246.

Expresii populare: „boț de brânză”, pag. 88; *a dibui,* pag. 79 și 125; „hartan de mămăligă”, pag. 88; *a înfulica,* pag. 88; *a năpădi,* pag. 318; *noimă,* pag. 172; *ponorît,* pag. 80; *sfârșală,* pag. 164; *silnic,* pag. 173; *talangă,* pag. 245; *tăpșan,* pag. 75 și 244.

Expresiuni dialectale: *buhab,* pag. 30; *cepeleag,* pag. 19; *a chirfosi,* pag. 58; *a codălghi,* pag. 43; *a cutriera,* pag. 184; *ghiordum,* pag. 266; *grier,* pag. 311; *hemesit,* pag. 287; *lesuit,* pag. 319; *mesiță,* pag. 138, 144, 199, 211 și 247; *moș,* pag. 21; *prețăluire,* pag. 3; *primblare,* pag. 8, 20, 95, 141, 153 și 172; *răblărit,* pag. 180; *răce,* pag. 122; *răpede,* pag. 80; *a râde,* cu sens activ, pag. 31; *rumăn,* pag. 7 și 93; *sarbăd,* pag. 329; *sastisit,* pag. 57 și 278; *sbârciog,* pag. 38; *spânatic,* pag. 40; *stâns,* pag. 240; *a strâca,* pag. 89; *stropșit,* pag. 330; *zuliar,* pag. 23.

Expresiuni poetice: *rariște,* pag. 70; *revărsat de ziuă,* pag. 182; *zare,* pag. 74, 79, 155.

Neologisme: *acaparare,* 269; *afectat,* 95; *agasat,* 59; *aprehensiune,* 138; *alarmant,* 245; *amical,* 46; *amoros,* 129; *a se antrena,* 256; *apetisant,* 280; *asomant,* 64; *atentiv,* 122 și 311; *aventură,* 7; *captivant,* 227; *companion,* 65; *contaminat,* 254; *contemplativ,* 45 și 290; *a se dedubla,* 104; *deplasat,* 65; *discret,* 78; *discreție,* 107; *divin,* 46; *ebrietate,* 76; *efort,* 17, 185 și 192; *emoționant,* 5 și 14; *enervant,* 12; *enervat,* 181 și 193; *estatic,* 125; *exasperant,* 242; *exasperantă,* 181; *extaziat,* 64; *ezitare,* 15; *factice,* 308; *fantastic,* 51 și 201; *fardat,* 7; *fascinant,* 120; *fascinat,* 141; *fascinator,* 200; *feroce,* 191; *fluiditate,* 124; *franc,* 111; *franchetă,* 16, 39 și 208; *frenezie,* 126 și 318; *freschetă,* 219 și 273; *frivol,* 121; *grimasă,* 82; *hipnotic,* 14; *immaculat,* 329; *immaterial,* 301; *a impacienta,* 44 și 286; *impacientat,* 246 și 264; *impacientă,* 274; *impecabil,* 71; *impenetrabil,* 236; *impertinent,* 58; *imperturbabil,* 333; *impestat,* 238; *impetuos,* 14; *a se impregna,* 138; *invulnerabil,* 8; *inalterabil,* 122; *infinit,* 200; *infructuos,* 98; *insinuant,* 268; *interminabil,* 151; *intuiție,* 21; *inutilitate,* 172; *iremediabil* 318; *ireparabil,* 69 și 270; *irezistibil,* 41, 61 și 111; *jenat,* 15, 78, 107 și 177; *juvenil,* 37; *laș,* 68; *lașitate,* 193; *livid,* 292; *lubric,* 288; *mobil,* 49; *monstruozitate,* 154; *moralmente,* 181; *a se multiplica,* 94; *a obseda,* 12 și 190; *obsedant,* 94, 201 și 216; *obsedat,* 128; *obsesiune,* 79, 109, 183 și 208; *a ofensa,* 223; *oroare,* 153, 157, 204, 208, 223,

260 şi 287; *palpabil*, 207; *rebel*, 102; *repercutat*, 52; *rezemnare*, 254 şi 259; *a savura*, 217; *sentenţios*, 140; *senzaţie*, 50 şi 202; *sombru*, 136; *surescitat*, 25; *straniu*, 201; *surpriză*, 26; *timid*, 75; *turment*, 194 şi 208; *venalitate*, 9 şi 268; *vertiginos*, 71; *vexat*, 234; *voluptate*, 41.

Termeni întrebuinţaţi sub două sau chiar trei forme: *acum*, 25; *acu*, 24, 25, 78, 165; *frumuseţe*, 330; *frumuseţea*, 257; *frumuseţă*, 114, 210 221 şi 279; *frumuseţa*, 280 şi 296; *perete*, 309; *părete*, 27, 52, 69, 123, 136, 198 şi 202; *a ridica*, 53, 58, 74, 76, 77, 79, 80, 84 şi 235; *a râdica*, 32, 61, 62, 64, 85, 146, 162, 164, 206, 208, şi 252; *semăn*, 151; *sămănat*, 102; *a stinge*, 173, 188; *a stânge*, 98, 101, 121, 145, 146, 158; *vorbăreţ*, 214; *vorbareţ*, 13; *vorbareţă*, 249; *vorbariţ*, 45; *zadarnic*, 191; *zădarnic*, 105.—*blândeţă*, 305, *blândeţa*, 275; *tinereţă*, 57 şi 301; *tinereţa*, 162; *tristeţă*, 170, 193 şi 233; *sfeamă*, 242.

III

Diferenţa dintre limba romanului „Dan" şi dintre a operei descriptive „România Pitorească" este surprinzător de mare, deşi nici zece ani de apariţie nu le despart. Dar aceşti nici zece ani sunt în istoria limbii noastre literare sfârşitul unei epoci vechi şi începutul uneia nouă, în special cu privire la sintaxă şi la neologisme. Până în vremea apariţiei lui „Dan", stăpâniau construcţiile pompoase, lungi. Toată atenţia scriitorului erà la aşezarea simetrică a propoziţiunilor în frază şi a frazelor în perioade. Mai puţină grijă pentru alegerea cuvintelor. Neologismele stăpâniau, şi cuvântul prin el însuşi n'aveâ vreo valoare estetică, ci numai prin întreaga propoziţiune din care făceà parte.

Depe la 1890 încoace am avut o nouă renaştere a istoriei şi filologiei noastre. Caşi renaşterile anterioare de asemenea natură — a şcoalei latiniste întâi, a lui Kogălniceanu şi Bălcescu pe urmă, a lui Hasdeu şi Odobescu în al treilea rând — renaşterea aceasta s'a resimţit şi în literatură, unde a redeşteptat interesul pentru limba veche şi pen-

tru cea populară. Vlahuță a fost unul dintre cei cari au primit cu mai multă căldură noua revărsare de simpatie peste trecut și peste clasa țărănească. Activitatea lui literară se și îndrumează pe altă cale, cu începere cam dene la 1900

Din noua îndrumare face parte și „România Pitorească". Ea se distinge prin două trăsături fundamentale: iubirea de trecutul românesc și de clasa țărănească. Dacă ar fi apărut pe vremea lui „Dan", aceste trăsături n'ar fi lipsit, dar nu s'ar fi prezentat în forma de astăzi. Am fi avut patriotism înflăcărat, abstract pentru trecutul țării noastre, patriotismul lui Bălcescu de pildă. Am fi avut admirație pentru țăranii noștri, o admirație preconcepută și nejustificată prin pilde, prin cazuri concrete. In „România Pitorească" vezi un interes deosebit pentru cele mai mici manifestări de vieață rustică, pentru obiceiuri și obiecte. In călătoria sa de jur împrejurul țării, ca să culeagă impresii pentru noua scriere, autorul nu s'a oprit la impresiile vizuale. A întrebat pretutindeni, a descusut mai ales pe țărani, ca să afle dela ei cum zic la cutare fel de pământ, la cutare ridicătură de pământ, la un anume obiect de îmbrăcăminte sau de podoabă. A mers cu pluta — a întrebat atunci de părțile plutei. A vizitat o mănăstire de maici—a întrebat de numele florilor din fața chiliei sau de numirea vreunui lucru întâlnit pentru întâia dată. Și cum el a străbătut câmpia dealurile și munții, nu e de mirat dacă „România Pitorească" e străbătută pe fiecare pagină de numiri populare. Iată de ce în locul interminabilei liste de neologisme pe care am dat-o la studiul romanului „Dan", vom da aici o listă de numiri rustice:

boștură [1]: „gândul că ne-am putea rătăci, c'am putea rămânea fără lumină în *boștura* aceasta

[1]) Citațiile sunt făcute după ed. din 1902.

umedă şi fioroasă....“ (e vorba de peştera Polovraci, pag. 117);
branişte: „dăm pe la mănăstirea Râşca, pusă subt o sprinceană de *branişte*, la marginea şesului“ (pag. 239);
brusturi: „pe lanuri zoresc muncitorii desculţi, cu frunze de *brusturi* pe cap“ (pag. 85);
buziş, pag. 119;
clocotiş: „cătăm spre răsărit, peste *clocotişul* plaiurilor, la munţii cei plini de comori“ (pag. 191), pag. 217;
coclauri: „iar fata s'a pus pe un râs, de-au clocotit văile şi codrii până'n *coclaurile* Vrancei“, (pag. 205);
comanac, pag. 189;
curmătură, pag. 119, 175, 192;
dâlmă: „(casele) retrase mai toate pe *dâlme*, de frica răvărsărilor“ (pag. 260);
dâmb, pag. 216;
desvăliş: „tăiem în lung înaltul *desvăliş* depe Podul Calului“, (pag. 199);
drănicer: „Sălătruc, sat de cherestigii şi de *drăniceri...*“ (pag. 141);
drâste, pag. 211 (v. *pivă*);
dumbravnic, pag. 189;
gânj, pag. 242 (v. *pociumb*);
gheb, pag. 212, 245;
gorgan, pag. 15, 512;
greben: „Şoseaua se urcă în cotituri mari, tărăgănate, peste *grebenii* stâncoşi ai Scărişoarei“ (pag. 152), „De aici încep să se ridice *grebenii* munţilor“ (pag. 203);
grohotiş: „Din jos de Călineşti o lungă dâră de *grohotiş*, năruit din coastele Pietrosului, împinge Bistriţa, strâmtând-o, înghesuind-o în malul din stânga“ (pag. 245);

hățaș: „o luăm pe *hățașe* la stânga" (pag. 201);
hârtop, pag. 189;
holdă, pag. 25, 136î 139, 141;
huciag, pag. 186;
imaș, pag. 83, 119, 231;
inişte, pag. 28;
islaz, pag. 188, 292;
jnepen: „Din *jnepenii* culcați de vânturi se'naltă pretutindeni stânci uriaşe" (pag. 224);
lan, pag. 25, 85, 149;
leațuri: „trecem pe lâng'un herăstrău părăsit, peste grămezi de *leațuri* şi de scânduri înegrite de ploi" (pag. 167), „fânețe 'ngrădite cu *leațuri*" (pag. 203);
lozii: „desişuri de trestie şi de *lozii*" (pag. 263);
măgură, pag. 28, 31;
meleag, pag. 83, 205, 214;
nahlapi: „s'asvârle Bistrița vijelios, bătându-și *nahlapii* de stânci" (pag. 126), „cumpăneşte pluta 'n dunga *nahlapilor*" (pag. 243), 166, 256;
obrații: „departe 'n zări se desluşesc.... întinsele *obrații* ale chiojdului din Bâsca, sat mare de moșneni cuprinşi" (pag. 192);
opcină, pag. 236;
ostrețe, pag. 148;
pajişte, pag. 167, 185, 205, 206, 247, 264;
peş: „pluta izbeşte 'ntr'un *peş* dunga suvoiului" (pag. 251);
pive: „numai drâstele şi *pivele* toacă pe pârâu" (pag. 211);
pociumb: „dă-i drumu! comandă Moş Vasile dela cârmă, şi Toader desprinzând gânjul din *pociumb*, sprinten s'aruncă pe plută" (pag 242);
poghiaz: „care-a chemat pe Dragoş descălecătorul din *poghiazurile* Maramureşului" (pag. 238);
raghilă: „(Ceahlăul) scărmănând norii în *raghila* de stânci înfipte pe fruntea-i pleșuvă" (pag. 257);

rădiu: „Dâmbovița se minunează de strălucirea și mândreța 'n care se desfac malurile ei, ascunse până mai deunăzi sub ***rădiuri*** de sălcii" (pag. 276);
răzor, pag. 74, 167, 181;
rovină, pag. 214, 230;
sigă, pag. 201;
smârcuri, pag. 26;
spintecatura, pag. 188, 191, 203, 211, 219, 224, 247;
steiu: „izvorînd din depărtatele *steiuri* ale Părângului" (pag. 135), 117, 218;
stepen: „printre ele privirile coboară pe *stepene* de cari în depărtările văilor" (pag. 172) „*stepenele* munților" (pag. 191);
strugă: „se rupe o *strugă* din negura de cetini: prin ea se văd în fund, măreț încondeiate pe albastrul cerului, Pietrele Doamnei, încinse de soare" (pag. 249);
suhat, pag. 36;
șeiac, pag. 189;
tarla, pag. 20, 21;
tarniță: „trecem printre jnepeni lunga *tarniță* ce 'ndoaie culmea dela Toacă până 'n măgura Lespezilor" (pag. 224), 105;
tălăngi, pag. 21, 208;
tăpșan, pag. 74, 88, 103, 129, 152, 162, 174, 176, 181, 189, 204 206, 212, 218, 222, 230, 231, 244, 258, 262;
tihărae: „urcăm din greu pe *tihăraele* umbrite ale Cireșului, maluri de sigă sparte de puhoaie" (pag. 201);
trâmbă: „căsuțe albe, rari încep să se ivească pe *trâmba* de fâneață ușor înclinată pe spatele rotund al muntelui" (pag. 203), „*trâmba* de oțel a Bistriței" (pag. 252);
ţanc: „Caraimanul cu *ţancuri* ascuțite" (pag. 172), 16;

țăncuș: „Prutul face un *țăncuș* adânc în pământul nostru“ (pag. 268-9);
viroagă: „și presară bălți și *viroage*“ (pag. 262), 44, 268;
vârtop, pag. 217.

Aceeaș observațiune cu privire la calificative. O deosebită înclinare pentru calificative populare, ce se întâlnesc rar sau de loc în limba literară de până acum:

brăcuit: „prin păduri *brăcuite*“ (pag. 214), 225;
colburos, pag. 215;
hrintuit: „pe drumuri *hrintuite*, în căruțele de poștă de acum patruzeci de ani“ (pag. 274);
învălurat: „după vreo trei ceasuri de umblet tot pe locuri *învălurate* și pe subt frânturi de dealuri descoperite“ (pag. 203):
învârstat, pag. 111, 136, 238;
pitit, pag. 236;
priporos, pag, 75;
rășluit: „știe el (soldatul) bine că dincolo (de Prut) e o bucată *rășluită* din trupul Moldovei“ (pag. 261);
scrijălat, pag. 45, 244, 268;
scrupos: „acelaș pământ *scrupos*, uscat, plesnit în toate părțile“ (pag. 204);
stropșit, pag. 240;
tărcat: „în fund munții își rotunjesc gheburile *tărcate* de soare“ (pag. 212);
teșos: „cărarea-i *teșoasă*“ (pag. 212).

Putem enumerà de asemenea și o serie de acțiuni numite cu expresii populare:

clăbuci (a), pag. 61, 105;
doli (a): „*dolim* la stânga“ (pag. 251);
grăpșina (a se): „caii mărunți și inimoși *se grapșină* pe scări de bolovani“ (pag. 223);
hartui (a): „(pluta) *hartuindu-se* ca o sanie“ (pag. 245);

hârşcâi (a se): „grinzile.... *se hârşcâe* pe colţii stâncilor, şi stăm“ (pag. 248);

irosi (a se), pag. 18;

miji (a), pag. 193;

părădui (a se), pag. 116;

pruji (a): „îşi întoarce Moş Vasile faţa-i luminată.. şi *prujind* a râs...“ (pag. 252);

slomni (a), pag. 107;

vânzoli (a), pag. 11, 271;

zimţui (a): „sute de piscuri răsar de pretutindeni, se desfac unele din altele, *zimţuind* zarea până'n albastrul depărtărilor“ (pag. 207).

Toate cuvintele citate constituesc o îmbogăţire a limbii literare. Ele nu sunt întrebuinţate din manierism. Autorul a recurs la ele, pentrucă n'a avut la îndemână altete mai curente. Cuvintele corespund la obiecte, la stări, la însuşiri nouă şi se vor impune odată cu acestea.

Limba „României Pitoresti“ se mai distinge şi printr'altă notă caracteristică. Un cuvânt impresionează frumos nu numai când împreună cu altele formează propoziţiuni şi fraze, nici numai prin înţelesul lui, ci şi prin partea lui fizică, prin sunetele lui. Există o estetică a cuvântului, pe care puţini au cunoscut-o şi mai puţini au utilizat-o. —Eminescu, de pildă—. Vlahuţă este din aceştia din urmă, deşi numai în două din scrierile sale, „România Pitorească“ şi „Din trecutul nostru“. El a dat o excesivă atenţiune unor asemenea cuvinte, le-a căutat cât mai armonioase şi le-a întrebuinţat cât mai des. Aproape nu e pagină în care să nu apară câte două-trei.

băteliște, pag. 221;

bântui (a), pag. 21, 139, 157;

crainic, pag. 52;

foşni (a), pag. 63, 91;

freamăt, pag, 32, 151, 242;

fremăta (a), pag. 142;
graniță, pag. 151;
jertfă, pap. 22, 23;
năruit, pag. 11, 135, 158, 245;
păragină, pag 17;
prăpăd, pag. 118;
prăvălit, pag. 12;
prefirat, pag. 103;
pristol, pag. 22;
răsfrângere, pag. 42;
răslețit, pag. 192;
răvărsare: „*răvărsarea* celor două dealuri" (pag. 264);
răvărsat: „se'ntinde pe coastele *răvărsate* spre miazăzi" (pag. 263);
rariște: pag. 55, 114, 116, 212, 224, 226, 247;
răzori (a s): „depe culmea Tătarului, unde *se răzoresc* hotarele noastre cu ale Ardealului" (pag. 191), „ogoarele se *răzoresc*"; pag. 263;
a roi (a), pag. 37.
stăvilar, pag. 30;
stol, pag. 16;
strajă, pag. 12, 15, 30, 130, 134, 151, 161, 172, 196, 258, 262;
tainiță, pag. 118, 168, 214, 219, 229, 2 33;
vajnic, pag. 142;
vântura (a), pag. 38, 50, 53;
vijelie, pag. 22, 214;
vrajă, pag. 15, 40 59, 82:
vrăjire, pag. 144;
vrăjit, pag. 192, 272;
zare, pag. 136, 151, 156, 173, 284, 190, 192, 200, 207, 208, 211, 216, 230, 238, 252, 255;
zariște, Pag. 4, 15, 48, 204, 222;
zări (a se), pag. 192;
zloată: „(Românu!) cu pieptul desvelit în *zloata* iș în bătălie" (pag. 278).

Intâmplător am recunoscut în „România Pitorească" un pasaj din „In Vâltoare", de care ne-am ocupat la începutul acestui studiu. Se vede numaidecât preocuparea autorului de a părăsi drumul de atunci şi de a introduce expresii mai populare sau mai poetice:

Deodată aud primul sunet, clar, puternic, muzical — mă uit jos, în uşa bisericii; văd o *maică* bătrână, *scurtă*, în mâna stângă *ţinea în cumpănă* toaca de lemn la înălţimea umărului, în dreapta ţinea un *ciocan mic* tot de lemn. A lovit odată, şi stă, pare că aşteaptă să adoarmă răsunetul *primei* bătăi, apoi *pleacă* încet pe lângă zidul bisericii, la început câteva lovituri tari, *distanţate*, — *treptat* intervalul dintre ele se micşorează, până ce nu mai auzi decât o ploaie de sunete mărunte, dulci, cadenţate, unite, — pare că se duc departe, se topesc, şi iar vin aproape, iar se despart, mai rari, mai puternice, — ecouri lungi auesc prin coridoare, prin sălile boltite ale chiliilor, şi *toată* mănăstirea răsună ca o vioară;
(In Vâltoare, ed. II, Buc. 1901, pag. 217-218).

De-odat'aud ca un semnal, un sunet clar, puternic, muzical: mă uit jos — în uşa bisericii văd *o măicuţă* bătrână, *scundă*, în mâna-i stângă *cumpăneşte* toaca uşoară la înălţimea umărului, în dreapta ţine un *ciocănaş* de lemn, — a lovit odată şi stă, pare că aşteaptă s'adoarmă răsunetul celei *dintâi* bătăi, apoi *păşeşte* încet pe lângă zidul bisericii, bătând în toacă, la început câteva lovituri tari, *hotărîte*, *răzleţe*, apoi treptat *depărtarea* dintre ele se micşorează, până ce nu mai auzi decât o ploae de sunete mărunte, dulci, cadenţate, ca şoapta pripită a unei rugăciuni, şi par'că se duc, se topesc, şi iar vin aproape, iar se despart, tot mai rari, tot mai puternice,— ecouri lungi auesc prin coridoare, prin sălile boltite ale chiliilor, *întreaga* mânăstire răsună ca o vioară.
(România Pitorească, ed. II, Buc. 1902, pag. 237).

Să nu ne închipuim însă că neologismele au dispărut în „România Pitorească". Autorul a înţeles că a elimină toate neologismele ar fi o încercare neizbutită întâi, şi al doilea un motiv de inferioritate a operei: încercare neizbutită, fiindcă

multe neologisme s'au introdus în secolul al XIX-lea din necesitate, caşi altele prin secolul XVII-lea, şi că au prins rădăcini adânci, caşi acelea; motiv de inferioritate a operei, fiindcă dacă unele neologisme îşi au expresii exact corespunzătoare în limbă, sunt altele fără cari autorul nu şi-ar mai fi putut exprimà toate ideile, nici toată bogăţia şi varietatea de simţiri de cari fusese cuprins în faţa măreţiilor României, nici diferitele nuanţe din înfăţişarea ei, nuanţe cari scapă omului simplu şi n'au deci termeni de exprimare în limbă.

Iată de ce natură sunt neologismele din „România Pitorească":

admiraţie, pag. 27;
aplauze, pag. 20;
balcon, pag. 26;
baloturi, pag. 45;
bazen, pag 51;
canalizat, pag. 35;
cascadă, pag. 217;
civilizaţie, pag. 40;
dantelă: „uriaşa împletitură de fier (Podul Carol I-iu) pe care aleargă sguduitoarele trenuri pare că pluteşte în aer, uşoară ca o *dantelă*" pag. 40;
destin, pag. 21;
divin, pag. 279;
dom: „fantastic se ridică 'n faţa noastră, ca un *dom* urias, Pionul" pag. 222);
drapel, pag. 20;
electric, pag. 179;
eroic, pag. 30;
etern, pag. 42
fantastic, pag. 222, 231, 244, 258;
gang: „pe *gangul* unei văgăuni" (pag. 247);
glorios, pag. 280;
invazie, pag. 18;

legendar: „cine ştie ce fiinţe *legendare* adormite de mii de ani în linişte acestor pustietăţi" (pag. 125);
libertate, pag. 20;
ondulàţie: „întinderi nemărginite de holde şi de fâneţe, legănate'n *ondulaţii* dulci, largi odihnitoare" (pag. 262);
ospitalitate, pag. 121;
palid, pag. 266;
parc, pag. 218, 219;
platou, pag. 27;
reveni (a), pag. 278;
recunoştinţă, pag. 27;
reţea, pag. 275;
seninătate „*seninătatea* biruitorului" (pag. 268);
sentinelă, pag. 29;
siguranţă, pag. 21;
simbol, pag. 21, 22;
simplitate, pag. 266;
solemn, pag. 19, 37;
speranţă, pag. 278;
tragic: „şi-au dat o moarte aşa de măreaţă şi da *tragică* în flăcările Sarmisigetusei" pag. 271);
triumf: „arc de *triumf*" (podul Carol I-iu, pag. 40);
trofeu: „Mihai se 'ntoarce 'ncărcat de *trofeie*" pag. 34);
tunel, pag. 176;
vast, pag. 37;
vegetaţie, pag. 54.

Cu un material linguistic atât de disparat la prima vedere. Vlahuţă ne-a dat în „România Pitorească" unul din cele mai omogene modeluri de limbă literară. Să nu uităm că şi neologismele şi termenii prea populari, chiar şi cei prea comuni,

îşi înalţă sau îşi scoboară valoarea după pasajul, fraza sau propoziţiunea în care sunt puşi, după rolul pe care-l îndeplinesc acolo. Aşa încât aceiaşi termeni micşorează frumuseţea unei scrieri, pe când măresc pe a alteia. Aci talentul poetului sau al prozatorului este singur stăpân. Vom da câtevà pasaje caracteristice în privinţa aceasta. Nu vom sublinià nici un cuvànt, ca cititorul să poată singur vedeà dacă se observă în citire vreun termen neobişnuit, neologism, termen prea popular sau prea familiar, arhaism, etc., deşi sunt:

„De-alungul acestui măreţ torent, care spintecă Europa în două, au curs puhoaiele de barbari, oardele sălbatice ale pustietăţilor dela miază-noapte şi dela răsărit — popoare vechi s'au risipit, iar altel au odrăslit şi s'au ridicat pe sfărâmăturile lor—şi crai din toate părţile lumii şi-au năpustit pe-aici oştile în răsboaie, din străşnicia cărora s'au deslegat şi lămurit cele mai mari evenimete în istoria omenirii" (pag. 36).

De remarcat cum se pierd diferenţele de vechime şi de frumuseţe dintre expresii ca *torent, evenimente, barbari* de o parte; *puhoaiele, au odrăslit, şi-au năpustit* de alte.

„Dar iată că din spre Dunăre se'nalţă deodată, ca un freamăt reînvietor, cântecele de biruinţă ale Românilor; stindarde ciuruite de gloanţe flutură'n vânt şi-aceleaşi braţe vânjoase, cari au semănat moartea în câmpiile Bulgariei, vin acum să împrăştie vieaţă, putere şi lumină în câmpiile şi oraşele Dobrogei" (pag. 68—69).

De o parte *reînvietor, stindard*; de alta *biruinţă*, de alta *ciuruit, vânjos.*

„Suntem aievea (în salină) pe alte tărâmuri, în unul din acele palate de cristal cu cari ne minunau basmele copilăriei. In uriaşele galerii dschise la o adâncime de aproape de o sută de metri, sub lu-

mina vie a lămpilor electrice. spărgători ce viermuesc pe lângă păreţii înalţi şi strălucitori ai bolţilor par nişte pitici cari se joacă" (pag. 187).

De o parte *cristal, galerii, electric*; de alta *tărâm, viermuesc.*

„(In Iaşi) se 'nalţă case mari, bătrâneşti, a căror vechime şi strămoşească simplitate iţi duc gândurile departe, în lumea care a strălucit odinioară, la vieaţa povestită prin cronici. Par'că te aştepţi să vezi ieşind pe balcoanele 'mbrăcate 'n iederă, chipuri de voevozi cu barbă albă; domniţe palide, visătoare, în rochi lungi de mătasă, şi logofeţi, şi vornici, cârmuitorii ţării de pe vremuri" (pag. 265—266).

De o parte *simplitate, balcon, palid*; de alta *strămoşesc, cârmuitor.*

In definitiv superioritatea „României Pitoreşti" ca limba literară, asupra restului scrierilor este vădită. Autorul nu găsise drumul cel bun în privinţa limbii nici în nuvele nici în roman, nici în poezii; aceasta din cauza concepţiei literare a vremii depe la 1880—1890. Dela această din urmă dată pare a fi început să se vadă mai limpede chestiunea materialului linguistic de exprimare a sentimentelor şi a ideilor: „România Pitorească" e una din cele mai vorbitoare pilde.

Cu privire la estetica cuvintelor, Rémy de Gourmont spune acestea la începutul scrierii sale *Esthétique de la langue française* (Paris, 1905): „On ne s'est guère intéressé jusqu'ici aux mots du dictionnaire que pour en écrire l'histoire, sans prendre garde a leur beauté propre, de forme, de sonorité, d'écriture. C'est qu'on a cru sans doute que, dégagés de l'image ou de l'idée qu'ils contiennent, les mots n'existeraient plus qu'à l'état d'articulations vaines . . . L'esthétique du mot, telle que j'essaierai de la formuler pour la première fois, aura d'abord ce point de contact avec la phonétique qu'elle ne s'occupera que par surcroît du sens verbal, tout à fait insignifiant dans une

question de beauté physique: la signification d'un mot, ni l'intelligence d'une femme n'ajoutent rien, ni n'enlèvent rien à la pureté de leur forme" (pag. 13—14).—Scrierea *Din trecutul nostru* a lui Vlahuță a apărut în 1908. De scrierea aceasta nu ne-am ocupat în mod special, deoarece cuprinde limba „României Pitorești".

Studiul acesta despre limba scrierilor lui Vlahuță ne-ar puteà lămurì asupra însemnătății cercetările de istorie a limbii literare. Se studiează astăzi limba mai mult în monumente vechi și în dialecte. De altă parte se studiează literatura mai mult în fondul ei. Intre aceste două ramuri de cercetări ar fi loc pentru o alta, care s'ar ocupà numai de limba literaturii. Deșì e o banalitate să spui că materialul poeziei și al prozei este limba, după cum al muzicii este sunetul și al picturii culorile, totuși de acest material ne ocupăm prea puțin. Ne-am oprit la câtevà clișeie cu cari încheiem cercetările literare: limba scriitorului sau a operei este „curată", „ușoară", „curgătoare", „naturală" și nu știm mai niciodată în ce se deosebește limba lui Eminescu de a lui Alecsandri, a lui Odobescu de a lui Hasdeu etc,

Limba unei opere trebue bine disecată, fiindcă fiecare întorsătură de exprimare, fiecare cuvânt aproape stă în legătură strânsă cu cugetările ori cu simțirile autorului. Ele chiar sunt acele cugetări și acele simțiri. A le pătrunde prin urmare însemnează a pătrunde în sufletul scriitorului, tocmai scopul urmărit de orice studiu literar.

Pe de altă parte, evoluția unei literaturi nu se poate recunoaște decât prin stabilirea treptelor pe cari limba ei le-a urcat. Nu e mijloc mai bun de a simțí cât de greu se realizează progresul într'o literatură, decât urmărind de aproape progresul limbii literare. Asiști la decenii întregi de sforțări zadarnice, distrugătoare uneori pentru scrii-

tor. Simţi că anume prozator sau poet n'a izbutit tocmai fiindcă şi-a sfărâmat energia de graniţele strâmte ale limbii literare şi fiindcă n'a avut posisibilitatea să le lărgească el însuşi. Altă dată bagi deseamă că scritorul, deschizând un drum nou, l-a deschis greşit, că o bucată de vreme a mers aşà şi chiar că a atras şi pe alţii. Atunci auzi deodată „halt" şi drumul cel nou se părăseşte. A fost păcat de timpul pierdut pe el. Uneori, deşi pe drumul cel bun, dar scriitorii merg aşà de încet, încât par a sta pe loc, până vine unul care câştigă tot ce s'a pierdut până atunci. Staţionare, drum greşit, svâcniri, mers liniştit—iată atâtea indicaţii date istoricului literar de cercetătorul limbii literare.

MOTIVELE LITERATURII POPULARE ÎN LITERATURA CULTĂ

Chestiunea de care avem să ne ocupăm este foarte cunoscută. E așà de obișnuit lucru să se ocupe cinevà de chestiunea literaturii populare în genere și de legătura dintre ea și literatura cultă în special, încât poate multora li s'ar păreà că chestiunea aceasta a apărut odată cu literatura românească. Ei bine țin să atrag dela început atențiunea că această chestiune nu este așà de veche, ci datează abià de vreo 70—90 de ani, depe la 1840 încoace.

Până la 1840, nu numai că nu se întrebà nimeni ce legătură poate fi între literatura populară și literatură cultă, dar nu se întrebà în genere nimeni nici ce poate fi literatura populară. Aceasta nu însemnează că literatura populară nu există; a existat și există de câtevà secole, dar interesul pentru ea începe abià dela 1840 încoace. Și iată în ce împrejurări s'a pus atunci chestiunea:

La baza multor acte este, dacă nu răutatea omenească, dar cel puțin lupta între doi oameni, între două grupuri. O luptă de asemenea natură a scos în evidență și chestiunea literaturii populare.

Pe la 1840 se găsesc la Iași câțivà scriitori tineri cu cultură serioasă germană și franceză, tineri energici, încrezători în forțele lor. Aceștia

încep o luptă literară în contra reprezentanților de atunci ai literaturii românești.

Nu erau oameni neînsemnați cei în contra cărora tinerii dela Iași începeau lupta. In Muntenia erà Eliade Rădulescu și în Transilvania erà un întreg curent, reprezentat prin „Gazeta Transilvaniei" și printr'un om cu multă cultură și cu autoritate literară: G. Bariț.

Ca armă de luptă se întrebuințează și poezia populară, de care până atunci nu se vorbise nici într'o parte, nici în cealaltă.

Să ținem seamă că nu vorbim de legătura în genere dintre vieața oamenilor dela țară și literatură cultă; ne interesează numai literatura populară, și literatura populară este din toate manifestările stratului țărănesc partea cea mai artistică. Ce a putut să dea ca cugetare și ca simțire poporul de jos a dat în literatura, în poezia lui populară.

Vom vorbì de legătura dintre literatura populară și cea cultă și din punct de vedere al formei și din punct de vedere al fondului și vom căutà să arătăm cine a urmărit mai mult fondul literaturii populare și cine a urmărit mai mult forma.

Curentul dela 1840, reprezentat de Kogălniceanu, Negruzzi, Russo și Alecsandri, aduceà o notă nouă, nu numai în literatură, dar și în vieața publică. In literatură, desgropà frumuseți poetice, în vieața publică întărià patriotismul.

Să publice cinevà poezii populare de felul Mioriței și a celorlalte, când literatura cultă nu însemnà aproape nimic, vă puteți închipuì ce răsunet, ce revoluție a produs în spiritul românesc.

Nimic mai natural deci decât ca acel curent să crească, să pătrundă din Moldova în Transilvania și în Muntenia și să se continue chiar până în

zilele noastre. Şi nu numai că s'a continuat până în zilele noastre, dar a şi crescut, mai ales până pe la 1880. Intre cei prin cari curentul s'a impus sunt în special Hasdeu şi Al. Odobescu — Hasdeu cu întreaga lui şcoală, Tocilescu, G. Dem. Teodorescu etc.

Aceştia, şi în deosebi Hasdeu, au fost aşà de entuziasmaţi de poezia populară, încât au căutat să aplice în studiul ei un întreg sistem atât de pretenţios, încât când citeşti un studiu al lui Hasdeu, simţi că literatura populară dispare şi rămâne studiul lui, interesant ca cugetare şi admirabil ca entuziasm. Dar Odobescu a fost acela care a reprezentat, cât a trăit, avântul exagerat pentru această literatură. Aşà fiind, nu e nenatural ca majoritatea scriitorilor noştri de până acum, prozatori sau poeţi, când au încercat să-şi concretizeze în opere literare gândurile şi simţirea, să fi utilizat conştient sau inconştient motivele poeziei populare.

Ca să reiasă şi mai limpede felul cum s'au utilizat motivele literaturii populare, vom împărţi pe scriitori în mai multe categorii.

I

In prima categorie intră cei cari a urmărit forma literaturii populare şi mai ales a poeziei populare. Au fost unii aşà de vrăjiţi de această literatură, încât în poeziile lor au imitat de aproape stil, limbă, ritm, rimă: au paştişat versurile populare. Să ne reamintim de pildă „Doina" lui Alecsandri, poezia cu care se deschide primul lui volum de versuri „Doine şi Lăcrămioare":

Doină, doiniță!
De-aș avea o mândruliță
Cu flori albe prin cosiță
Cu flori roșii pe guriță;

Face-m'aș privighetoare
Și-aș cântà noaptea 'n răcoare
Doina dulce ca o floare!

Doină, doiniță!
De-aș aveà o pușculiță
Și trei glonți în punguliță
Și-o surioară de bărdiță;

(V. Alecsandri, *Poezii lirice*, București, *Neamul Românesc*, pag. 11).

Nimic mai natural. Alecsandri a căutat în aceastǎ grupă de poezii anume să imite poezia populară. Poezia populară a impresionat întâi prin forma ei curgătoare, prin ritmul ei curgător, prin rima ei aproape uniformă. Exteriorul, în mod firesc, a atras întâi atenția. Deaceea și primele imitații în literatura cultă au fost imitații de formă.

Chiar Eminescu la începutul activității lui, la 1870, n'a rămas neînfluențat de acest curent general și, în tocmai ca Alecsandri, imită forma poeziei populare. Poezia „De-aș avea..." este aproape un „pastiche" al celei de mai sus. Iată de pildă strofa din urmă:

De-aș avea o porumbiță
Cu chip alb de copiliță,
Copiliță blândișoară
Ca o zi de primăvară;
Cât îți ține ziulița,
I-aș cânta doina, doinița,
I-aș cânta-o 'ncetișor,
Șoptind șoapte de amor;

(*Poezii*, Minerva, 1908, pag. 24).

E o poezie publicată întâi în *Familia* din anul 1866 şi dovedeşte cât de răspândit erà curentul de admiraţie a literaturii populare.

In 1905, şi ca un îndepărtat ecou al vremilor dela 1840, St. O. Iosif şi în acelaş timp Haralamb Lecca procedează în acelaş fel. In volumul „Credinţe", unul din cele din urmă pe cari le-a publicat, Iosif are o baladă din popor intitulată „Gruia"[1].

Ca fond, poezia este o imitaţie populară — are chiar ca subtitlu „baladă din popor" — dar nu se apropie de fondul cunoscut al poeziilor cu acelaş sau aproape acelaş titlu din colecţiile noastre de versuri populare. Gruia ne este înfăţişat dormind la umbra unui nuc uriaş şi legat de Turci în timpul somnului cu sfori groase. Dar e destul să se deştepte, ca sforile să se rupă. In afară de partea aceasta care n'are de loc caracterul baladelor noastre populare şi ar reaminti mai mult poveşti străine despre vreun uriaş în ţara Piticilor, restul motivelor şi desfăşurarea acţiunii sunt populare. Forma este şi ea populară: versuri scurte, ritm trohaic, expresii populare:

Saltă Gruia şi — hai-hui!
Sus pe cal s'aruncă,
Clocotă pe urma lui
Şapte văi şi-o luncă.

Turcii-şi pierd giubelele
Şi papucii 'n cale[2]

Balada este cu mult inferioară producţiunilor populare de acelaş fel.

Haralamb Lecca are o legendă în titulată „Bujor", în care explică cum a apărut pe lume cunoscută floare, bujorul. Şi aci avem un motiv popular,

[1] *Credinţe*, poezii, Bucureşti, 1905.
[2] pag. 92 şi 93.

dar rău imitat, cași cel precedent. Compozițiunea nu se ridică până la frumusețea legendelor populare, când ne-am fi așteptat să o întreacă[1].

In această ordine de idei, vine rândul să ne ocupăm de poveștile lui Creangă. Frumoase povești, frumoase au fost pentru povești și vremile depe la 1870—80! Atâta interes s'a pus pe atunci pentru literatura populară, încât lista colecțiunilor de folklor sau a sprijinitorilor lui cuprinde pe cei mai cu autoritate scriitori de acum 50—60 de ani: Odobescu, Hasdeu, Alecsandri, Maiorescu, Creangă Ispirescu etc. Am arătat cu altă ocaziune[2] căror împrejurări datorește Creangă interesul și cultul lui pentru producțiunile populare și cum împrejurările acelea l-au influențat într'atâta, încât l-au făcut să părăsească stilul și limba cu care îl obișnuiseră școala, cărțile și ziarele timpului, ca să devie un neîntrecut reprezentant al limbii și al stilului popular.

Concepția dominantă erà respectarea cât mai riguroasă nu numai a fondului popular, dar și a formei până în ultimele ei amănunte, fie în cazul când se colecționà, fiie în cazul când se scrià după modelul popular. Acesta erà și întâiul criteriu de judecare a publicațiunilor de soiul acesta și adesea singurul. Creangă nu puteà deci înțelege altfel lucrul, și poveștile lui au fost scrise cu acest principiu călăuzitor: să reproducă exact pe cele auzite la șezători sau în casă dela vreo bunică cu darul povestirii. Recunoști numaidecât în paginile lui Creangă basmul popular corespunzător. Recunoști de asemenea și silința ce și-a dat-o de a nu se trădà—vom vedeà imediat până unde a reușit.

[1] *Sexta*, București, 1901, pag. 15.
[2] pag. 112—115 din volumul de față.

Poveştiile lui Creangă sunt pline de zicători populare [1]:

mi-i nu cumva ... să dai şi tu cinstea pe ruşine (pag. 285)
umbli după cai morţi să le iei potcoavele (pag. 285),
să te ferească D-zeu când prinde mămăliga coajă (pag. 297).
capul de-ar fi sănătos, că belele curg gârlă (pag. 304)
capra sare masa, iada sare casa (pag. 326).

de glume populare:

tăceţi, gura vă meargă; că nu-i bună pacea şi mi-e dragă gâlceava (pag. 154).

Il ştiu eu cât e de primitor şi de darnic la spatele altora. Numai de nu i-ar muri mulţi înainte; să trăească trei zile cu cea de alaltăieri (pag. 326).

Basmele populare mai sunt caracterizate şi prin unele expresii rimate. Faptul e des reprodus şi la Creangă:

când ar şti omul ce-ar păţi, dinainte s'ar păzi (pag. 167).

pe-acolo m'a purtat dorul, de mi-am frânt piciorul (pag. 208).

merg cale lungă să le-ajungă (pag. 295).

taie de unde-i vrea şi cât îi place, tu te uiţi şi n'ai ce face (pag. 325).

Şi hai de-acum să dormim, mai acuş să ne trezim, într'un gând să ne unim, pe Harap Alb să-l slujim şi tot prieteni să fim; căci cu vrajbă şi urgie raiul n'o să dobândim (pag. 330).

Basmele populare mai cuprind şi versuri. Acelaş lucru la Creangă. Exemple sunt numeroase:

Poftim pungă la masă,
Dacă ţi-ai adus de-acasă
(pag. 314)

Fă-mă mamă cu noroc
Şi măcar m'aruncă 'n foc
(pag. 315)

[1] Toate citaţiile sunt din I. Creangă, *Opere complete*, ed. II-a, Bucureşti, Minerva, 1906 (ed. I-a este neutilizabilă).

Unele din aceste versuri presărate prin poveștile lui Creangă se datoresc lui Creangă însuși:

Câte 'n lună și 'n stele,
De-ți venià să fugi de ele;
Sau să râzi ca un nebun,
Credeți-mă ce vă spun.
(pag. 324).

O dovadă decisivă ne dă în această privință textul basmului „Făt frumos fiul iepei". Acesta a fost publicat după moartea lui Creangă. Pe mamanuscris se vedeau îndreptările autorului. *Convorbirile Literare,* cari au publicat basmul (an. XXXII, 1898, pag. 209), au avut buna inspirație să releve în note diferențele de redactare. Repreducem aici pe cele mai însemnate — de altfel nu sunt numeroase acele îndreptări, se întâlnesc numai la început.—In coloana din stânga dăm redacțiunea primă; în cea de a doua, redacțiunea ultimă:

văzându-se *că nu-i destul de voinic*	văzând el *că s'a încurcat în slăbăciune* (pag. 29)
umblând el încoace și încolea	*borhăind* el încoace și în colea (pag. 210)
a cărui apă *era foarte* tulbure	a cărui apă *venia grozav de* tulbure (pag. 210)
aer	*văzduh* (pag. 215)
după multe *greutăți*	după multă *trudă* (pag. 216)
Mamă, înviază *te rog* și pe Sfarmă piatră.	Mamă, înviază *încai* și pe Sfarmă piatră (pag. 217)

Aceasta probează că stilul obișnuit al lui Creangă nu erà cel popular, ci stilul cărturăresc, învățat

în seminar şi din publicaţiunile timpului, stil caracterizat în primul rând prin excesul neologismelor, fie latine, fie franceze. Stilul poveştilor, aşà cum îl avem astăzi în forma lui definitivă, este opera sârguinţei lui Creangă. E un stil lucrat şi prelucrat. După cum Odobescu a reuşit să ajungă la stilul arhaic, aşà a reuşit Creangă să ajungă la cel popular.

Dar oricât de mult a ţinut Creangă să nu trădeze originea, formaţiunea şi aspectul popular al poveştilor lui, oricât de bine cunoştea el vieaţa de ţară, o identificare desăvârşită nu ne-a dat: întâi, pentrucă aceasta nu e cu putinţă în genere; al doilea, pentrucă Creangă a fost un scriitor de talent, care nu lasă nemodificat materialul ce-l are la îndemână. Creangă a modificat şi a desvoltat. In special a fost îndemnat să introducă multe descrieri, lucru care lipseşte în basme. Povestitorii de basme n'au talentul scriitorilor de a înfăţişà desfăşurarea acţiunii într'un cadru potrivit. Basmul se reduce numai la nararea faptelor. Numai această narare se ţine minte şi se transmite dela unul la altul. In schimb, scriitorul nu se poate mulţumì cu atâta, el întregeşte, adaugă descrieri de persoane şi mai ales de locuri. Desvoltările lui Creangă sunt făcute şi în sens popular:

Poate că acesta-i vestitul Ochilă, frate cu Orbilă, văr primar cu Chiorâlă, nepot de soră lui Pândilă, din sat dela Chitilă, peste drum de Nimerilă, ori din târg dela Săcaţi, megieş cu Căutaţi şi de urmă nu-i mai daţi (pag. 321);

dar majoritatea trădează imediat un gust superior gustului popular. Un exemplu:

In „Harap Alb“, cel mai frumos dintre basmele lui Creangă, se descrie într'un loc (pag. 326—329) veselia, glumele şi sbenguirile eroului şi ale to-

varășilor lui (Buzilă, Gerilă, Flămânzilă, Setilă, Ochilă, Pasări-lăți-lungilă), când se găsiau noaptea în casa de aramă înfierbântată cu douăzeci și patru de stânjeni de lemne. Gerilă făceà gură că numai pentru ceilalți a răcit cu suflarea lui geroasă casa, căci pentru el erà tocmai bună. Ceilalți îi spun să tacă, dar el nu vrea; și de necaz suflă din nou și răcește pereții. Buzilă îl dă dracului. Așà cevà în basmele populare nu se întâlnește. Acolo nu se pomenește nimic despre cum au petrecut eroii noaptea. Este un adaus al lui Creangă. Adausul seamănă de minune cu o altă descriere din „Amintirile" aceluiaș scriitor, unde e vorba de petreceri similare la Fălticeni și ai căror eroi erau Creangă, moș Bodrângă (pag 65); Gâtlan, care „se certa prin somn cu uriașul Goliat", de mult ce învăță la istoria sfântă (pag. 67); mustăciosul Davidică din Fărcașa (pag. 67), Mirăuță din Grumăzești (pag. 68). Și aceștia, cași eroii din „Harap Alb", nu se lăsau să doarmă liniștiți (pag. 86—87).

In alt loc se completează cu elemente personale descrierea lui Statu-palmă, foarte sumară în basmele populare:

Nu trece multă vreme la mijloc și numai iată ce vede el o pocitură intrând pe ușă: la stat, de o palmă și cu barba de un cot; cu capul cât nuca, cu ochii cât fulgerile, cu mânile cât fusele, cu picioarele cât drugul și cu șezutul cât o față de arie (pag. 358).

Se descriu și locurile pe unde trece eroul sau eroina:

Și tot așa mergând ei încă un an de zile (fata de împărat condusă de ciocârlan), cu mare greutate și sdruncin au trecut peste nenumărate țări și mări, și prin codri și pustietăți așa de îngrozitoare, în care fojgăiau balauri, aspide veninoase, vasiliscul cel cu ochi fermecători, vidre câte

cu douăzeci şi patru de capete şi altă mulţime nenumărată de gângânii şi jigănii inspăimântătoare, cari stăteau cu gurile căscate, numai şi numai să-i înghită; despre a căror lăcomie, viclenie şi răutate nu-i cu putinţă să povestească limba omenească (pag. 209).

E un fapt cunoscut că poveştile lui Creangă sunt opera lui personală, întocmită însă din elemente populare. Aşà: „Soacra cu trei nurori", „Dănilă Prepeleac", „Povestea porcului", „Povestea lui Stan Păţitul", „Ivan Turbincă", „Povestea unui om leneş", „Povestea lui Harap Alb". Mai puţin sunt cele cari urmează de aproape textul popular: „ „Capra cu trei iezi", „Fata babei şi fata moşneagului", „Făt frumos fiul iepei".

„Danilă Prepeleac" e un fel de Păcală. Elementele cari constitue această poveste se cunosc din numeroasele păţanii ale acestui erou comic. „Harap alb" este şi el o înnădire de alte basme populare şi de episoade de ale acestora. Unele poveşti înfăţişează totuşi o unitate bine constituită. Elementele cari o compun sunt îmbinate cu succes. Aşà sunt cele mai multe. Cea mai frumoasă însă păcătueşte din punctul acesta de vedere. Intr'adevăr în „Povestea lui Harap Alb" se recunosc uşor, pe lângă episoade din diferite basme populare, şi două întregi. Unul povesteşte aducerea sălăţilor din grădina ursului şi a cerbului cel minunat. Ar mai fi trebuit o a treia încercare şi Făt-Frumos, în cazul nostru Harap alb, ar fi dat dovada puterii sale. Al doilea basm este al fetei împăratului roşu. Legătura dintre aceste două basme e nefirească, se recunoaşte uşor, şi iată de ce:

Harap Alb sfârşise cu bine cele două încercări. Impăratul Verde dă un ospăţ în cinstea nepotului său — Spânul, stăpânul lui Harap Alb. — Un asemenea act nu se întâlneşte în basmele populare.

Acolo ospețele apar la sfârșitul povestirii. Fetele împăratului Verde stărue de Spân să îngădue și lui Harap alb să fie față la oaspăț. Pe când mâncau și se veseliau, o pasăre măiastră bate în geam și le zice:

Mâncați, beți și vă veseliți, dar de fata împăratului Roș nici nu gândiți (pag. 313).

Atunci Spânul dă ordin lui Harap Alb să plece în căutarea ei. Și astfel basmul fetei Impăratului Roșu intră și el în „Povestea lui Harap Alb". In basmele populare așà cevà nu se întâmplă. Acolo numai persoanele cari iau parte la acțiune hotărăsc ce să facă și ce nu. Ele nu uită niciodată ce au să facă și n'au nevoie să li se amintească de altcinevà. Se simte îndată marea diferență dintre mersul natural al „Povestei lui Harap Alb" în toate celelalte părți ale ei și între transiția silită de aici.

Uneori Creangă nu și mai aduce bine aminte toate amănuntele și prezintă lucrurile schimbat. El înfățișază pe Făt-Frumos cerându-i-se să aleagă sămânța de mac de boabele de nisip (pag. 335). Așà cevà s'a întâmplat în basmele populare numai unei fete (de Impărat sau a babei), fiindcă acolo acțiunea seamănă totdeauna cu vieața de toate zilele a țăranului. Ocupațiunea de a alege boabe nu poate deci să revină unui flăcău.

In basme, eroul ori eroina sunt supuși în mod neschimbat la trei încercări, dar de acelaș gen. Dacă de pildă e vorba ca eroul să fie băgat în vreo casă înfierbântată, apoi va fi băgat pe rând în trei case: una de fier, alta de aramă, alta de argint, sau așà cevà. Dacă eroina e pusă să aleagă boabe, trebue să facă lucrul acesta de trei ori; odată boabe de meiu, altă dată de mac și a treia

oară de in. Dacă e pus să caute pe fata năzdrăvană a mamei pădurii, deasemenea o caută de trei ori, ea ascuzându-se când într'un cârd de corbi, când într'un roiu de albine, când în fundul mării între pești. Creangă amestecă toate acestea din dorul lui de a utiliză elementele populare cât mai multe. Eroii lui sunt băgați întâi în casa de aramă, apoi puși să aleagă boabe, apoi să caute pe fata năzdrăvană a împăratului.

In basmele populare, Făt-Frumos e ajutat ori de oameni (Sfărâmă pietre, Strâmbă lemne), ori de insecte, pești și păsări. Creangă amestecă și aceste elemente în „Harap Alb", din aceeaș considerațiune. Eroul lui este ajutat și de oameni și de insecte.

In ba-me nu se povestesc două acțiuni paralele, ca să fie povestitorul nevoit să se oprească cu una și să vadă unde a rămas cu cealaltă. Creangă nu puteà respectà această procedare, dat fiind că introdusese personaje și acțiuni din atâtea basme populare:

Dar ia să vedem ce se mai petrece la masă după ducerea lui Harap Alb? (pag. 316).

Când Spânul dă o palmă lui Harap Alb, fetele Impăratului Verde intervin și se începe o discuție dacă e bine sau nu să bați (pag. 296). Asemenea discuțiuni nu sunt populare.

Intr'un rând, Harap Alb își pierde curajul:

Spânul vrea să-mi răpue capul cu orice preț. Și de-aș muri mai de grabă să scăp odată de sbucium; decât așa vieață, mai bine moarte de o mie de ori (pag. 306).

In basmele populare, Făt-frumos nu chiamă niciodată moartea.

Dacă am cercetà, din punctul acesta de vedere, și forma poveștilor lui Creangă, vom constatà acelaș lucru. Și aici din când în când autorul își trădează greutățile pe cari le-a întâmpinat, ca să se apropie cât mai mult pe graiul popular. Iată de pildă cunoscuta construcție a infinitivului în locul subjonctivului:

puse să-i ascuță limba și dinții *pentru a-și subția glasul* (pag. 161).

satul... hotărî să-l spînzure *pentru a nu mai da pildă* la lenevire și altora (pag. 275).

Iată de asemenea întrebuințarea lui *a semăna* pentru „a părea" datorită influenței franceze și care apare des la Bălcescu și la Odobescu:

un om care *sămănă* a fi bolnav (pag. 275).

O construcție orășenească:

Numai fii ce-i fi, *asta nu mă privește* (pag. 242).

Pe ici pe colo își fac loc și construcții de efect:

Acum cred că mă cunoști și de urît și de frumos, și de bătrân și de tânăr, și de slab și de puternic.

zice lui Făt-frumos calul (pag. 288). Iar fata împăratului Roș erà

boboc de trandafir din luna lui Mai, scăldat în roua dimineții, desmierdat de cele dintâi raze ale soarlui, legănat de adierea vântului și neatins de ochii fluturilor (pag. 344).

In „Povestea Porcului", vorbind de babă și de moșneag, zice despre ei:

bătrânii aceștia erau albi ca iarna și posomorîți ca vremea cea rea (pag. 194).

Dar toate acestea sunt abateri dela principiul luat de Creangă drept călăuză. Ilustrul povestitor a ținut să redea basmele populare în haina lor originală și a izbutit.

Au mai izbutit în două ocaziuni Eminescu și St. O. Iosif. Eminescu în „Satira III-a“ cu scrisoarea pe care unul dintre fiii falnicului domn o trimite dragei sale dela Argeș mai departe. Lupta dintre Mircea și Baiazid se sfârșise. Armata românească, biruitoare, aveà acum dreptul la odihnă. Mai departe, poetul trebuià să batjocorească prezentul și în deosebi generațiunea tânără, punând lipsa ei de patriotism în fața patriotismului lui Mircea. Și fiindcă voià să scoată în relief și imoralitatea acestei generații, poetul strecoară la finele acelei spendide descrieri de luptă o scenă idilică, dar nu în versurile de până atunci ale satirei, ci în versuri populare:

De din vale de Rovine
Grăim, doamnă, către tine
Nu din gură, ci din carte.
Că ne ești așa departe.
Te-am ruga ,mări, ruga
Să-mi trimiți prin cineva
Ce-i mai mândru 'n valea ta:
Codrul cu poienele,
Ochii cu sprâncenele;
Să-mi trimiți prin cineva
Ce-i mai mândru pe la noi:
Oastea mea cu flamurile,
Codrul și cu ramurile,
Coiful nalt cu penele
Ochii cu sprâncenele.
Și să știi că-s sănătos,
Că... mulțumind lui Hristos.
Te sărut, doamnă, frumos.

Poezii, Minerva, 1908 pag. 266.

Efectul este dintre cele mai reușite. Partea întâi a „Satirei a III-a“, așà de înălțătoare, culminează aici, ca să se scoboare apoi cu nămolul de patimi ale părții a doua. Versul și stilul popular se potrivesc de minune, ca să exprime simțirea unui fiu de domn din vechime.

St. O. Iosif a voit să se țină aproape de versul popular în toată scrierea sa „Din zile mari“, în care cântă pe Ștefan cel Mare, și-a izbutit. El ne dă și un „pastiche“ după Miorița, reușit și ca vers și ca procedeu de a-l introduce în operă. După lupta dela Podul-Inalt, are loc o petrecere la curtea domnească din Hârlău. Acolo un rapsod „zice“ la masă balada acelei lupte. Un fragment din baladă e următorul:

Turcii călăreți
Alergând orbeți,
Cum au auzit,
S'au și repezit:
Dar de după pod
Ștefan Voevod
Pe neașteptate
Le-a sărit în spate.

Turcii dau de crâng
Șirele se frâng,
Repede se 'ntoarnă,
Caii se răstoarnă
Și mereu se 'ndeasă
Prin negura deasă,
Prin smârcuri și sloată
Se ucid în gloată,
Pe pod se răpăd
Loviți de prăpăd,
Se izbesc în dos
De malul râpos:

Podu-i frânt în două,
Săgețile-i plouă,
Coase și topoare
Cad fulgerătoare!

Şi lovit de-o rază,
Ce i-e dat să vază
Paşa Soliman?
Vede pe Ştefan,
Cum venia, curat
Ca un leu turbat
Cu coama în vânt
Dus de Duhul sfânt
Cu oştenii săi —
Ceata lui de lei!

Spulberă şi taie
Paloşu-i văpaie....
Unde trece El
Groază-i şi măcel
(pag. 142—144).

II

In categoria a II-a să punem scriitorii cari au utilizat motive populare pentru propagandă naţională sau socială. Până la Maiorescu, literatura română urmăriă numai în planul al doilea realizarea emoţiei estetice. In planul întâi eră numai propaganda, fie naţională, fie socială. Se urmăriă să se deştepte prin literatură sentimentul naţional pe deoparte, iubirea de ţărani pe de alta. Tendinţe de acestea s'au urmărit şi după apariţiunea criticilor lui Maiorescu, se urmăresc şi astăzi, dar alături de ele se urmăreşte şi realizarea frumosului pe întâiul plan. Până pe la 1870 însă, asemenea lucru eră necunoscut. Deaceea mulţi din admiratorii poeziei populare de până atunci au căutat şi în ea motive de propagandă. Un caz, Alexandru Russo în *Cântarea României*. Este acolo un verset plângător, bine imitat după tonul jalnic al unor doine:

Doina şi iar doina! cântecul meu e versul de moarte al poporului la şezătoarea priveghiului... pământul îi e de

lipsă... şi aerul îl îneacă.... văzut-am flăcăii scuturându-şi pletele... şi fruntea lor a se încreţi fără de vreme.... Trist e cântecul în sărbătorile satului: „birul e greu, podvoada e grea!..” Poporul e stâlpul ţării.... fiecare părticică de pământ e văpsită de sângele lui... etc. (versetul 50)..

Pasajul acesta impresionează nu prin vreun motiv artistic bine redat, ci prin sentimentul acela de revoltă al ţării supuse—propagandă naţională — şi al muncitorilor fără pământ — propagandă socială—.

Acelaş caz cu *Doina* lui O. Carp. mai aproape de timpurile noastre. Strofa finală, atât de des citată:

Nu-i plânsul unei inimi numai
Şi-al unei clipe trecătoare,
Ci neamul, nostru întreg îşi plânge
Durerile de care moare

trăeşte, caşi întreaga poezie, numai prin partea ei socială.

Acelaş lucru cu multe din poeziile lui Alecsandri cu motive populare, ca „Ştefan Vodă şi Codrul“ etc. Numai partea lor de naţionalism le mai susţine. Dar „Doina“ lui Eminescu? Toată ura contra streinului, risipită prin atâtea poezii populare, a fost strânsă aici de poet şi dată în culori şi mai accentuate.

III

Mult mai mare interes prezintă însă scriitorii cari, în cadru popular, şi-au exprimat propriile lor simţiri şi cugetări, ridicându-se deasupra motivelor populare. Şi Alecsandri procedează uneori aşă. „Legenda ciocârliei“ şi „Legenea rândunicii“ au ca substrat un fond popular cunoscut, dar nu

aceasta constitue partea lor durabilă, ci lirismul pe care poetul l-a introdus acolo.

Iată de asemenea pe Odobescu. Acesta a fost și el un entuziast admirator al literaturii populare. A scris pagini de o rară frumusețe în sprijinul acestei literaturi și a încurajat mult pe cei ce se ocupau de ea. Ca un continuator direct al lui Russo și Alecsandri, n'a făcut decât să ducă mai departe lupta pentru definitiva punere în lumină a însemnătății literaturii populare. Când scrie splendidul lui *Psevdochinegheticos* cu atâtea și atâtea motive artistice, nici nu se putea să nu-l străbată pe ici pe colea cu filoane de literatură populară. A mers chiar și mai departe și a construit el însuși un basm, ca încheiere a întregei opere, basmul feciorului de împărat cel cu noroc la vânat. Construcțiunea are toate aparențele unui basm popular. Un fiu de împărăteasă care crește într'o zi cât alții într'un an, care pleacă în lume după isprăvi mărețe, care dobândește ajutorul păsărilor și animalelor sălbatice. Până și procedeul de a cità versuri în cursul povestirii este întrebuințat. De asemenea procedeul expresiilor rimate:

și trecând pe Scărișoară, unde-i lesne cui scoboară (*Scrieri*, III, 178).

sub copita pintenogului, pietrele scăpărau, apele clocotiau, pulberea'n sus se 'nălța, cu norii s'amesteca, și apoi în jos iar cădea, vâlceaua inegura și pe voinic mi-l ascundea... (*idem*, 179).

peste stânci, peste verdeață, peste gol și iarbă creață (*idem*, 179).

că omul la vânătoare, fie pe ger și ninsoare, fie pe năduf de soare, nici nu prinde veste ca ce timp mai este, nici nu vrea să știe cum are să-i fie, nici nu bagă'n seamă la muncă de-l chiamă, nici că ia aminte de orice cuvinte, ci vesel omoară vremea care sboară, fără griji traește, pe pământ domnește, și e la vânat cași împărat (*idem*, 197).

munții răsunară, apele se turburară, brazii se scutu-rară, codrii se treziră, frunzele șoptiră, stelele clipiră și în loc se opriră *(idem* 202).

Dar atât. Nimic de acì încolo nu ne mai face să credem că ne găsim în fața unui basm. In primul rând, chiar eroul. El n'are nimic din energia, inițiativa și forța unui erou. Se distinge mai mult prin însușiri feminine: frumusețe, drăgălășie, blândețe. Lipsește de asemenea acțiunea. Eroul nu se luptă cu nimeni, nu dobândește nimic prin vitejia lui. Numai se plimbă triumfător prin codri cu calul său, numai își arată săgeata și arcul și totul se pleacă dinaintea lui. Din această cauză, întregul basm e mai mult descriere decât narațiune. Și descrierea la rândul ei slujește numai drept cadru al unei aventuri sentimentale. Totul e lirism. Până și din versurile citate, multe din ele sunt erotice; tot erotice sunt și adaptările pe cari le face din Catul, Villon și Lamartine. In definitiv ne găsim în fața unui frumos cântec de iubire dat sub formă de basm.

Cazul este identic cu al basmului lui Eminescu „Făt-frumos din lacrimă“. Luând ca pretext două basme populare, legate cam forțat, Eminescu ne-a dat un cântec de iubire și mai frumos decât al lui Odobescu și l-a pus într'un cadru și mai poetic decât al aceluia. Se observă bine cum poetul se mulțumește mai mult să rezume acțiunea basmului și chiar să taie părți din ea, numai ca să insiste asupra descrierilor și asupra manifestărilor de dragoste ale eroilor. Ni se descrie împăratul bătrân, împărăteasa lui tânără; drumul pe care l străbăteà Făt-frumos, copilul lor, ca să ajungă la împăratul vecin; palatul acestui împărat:

O luntre aurită veghea pe undele limpezi ale lacului, lângă poartă; și'n aerul cel curat al sălii tremurau din

palat cântece mândre și senine. Făt-frumos se sui în luntre și vâslind ajunse până la scările de marmură ale palatului. Pătruns acolo, el văzu în bolțile scărilor candelabre cu sute de brațe, și în fiecare braț ardea câte o stea de foc... Pătrunse în sală. Sala era înaltă, susținută de stâlpi și de arcuri, toate de aur, iar în mijlocul ei stetea o mândră masă, acoperită cu alb, talgerele toate săpate din câte un singur mărgăritar mare — iar boierii ce ședeau la masă în haine aurite, pe scaun de catifea roșie erau frumoși ca zilele tinereții și voioși ca horele. Dar mai ales unul din ei cu fruntea într'un cerc de aur, bătut cu diamante, și cu hainele strălucite era frumos ca luna unei nopți de vară. Dar mai mândru era Făt-Frumos. (Colecțiunea *Sfetea*, no. 1, pag. 13).

Tot atât de frumos e descrisă și prima eroină a basmului, fata mamei pădurii:

Haina ei albă și lungă părea un nor de raze și umbre, iar părul ei de aur era împletit în cozi lăsate pe spate pe când o cunună de mărgăritărele era așezată pe fruntea ei netedă. Luminată de razele lunii, ea părea muiată într'un aer de aur. Degetele ei ca din ceară albă torceau dintr'o furcă de aur și dintr'un fuior de o lână ca argintul torcea un fir de o mătase albă, subțire, strălucită, ce semăna mai mult a o vie rază de lună, ce cutreeră aerul, decât a fir de tort (*idem*, pag. 15—16).

Și descrierile nu se opresc aici. Mai întâlnim pitorescul drumului făcut de Făt-frumos și fata mamei pădurii; popasul lor; a două călătorie a lui Făt-frumos (spre palatele Genarului); grădina în care se închisese Ileana Cosânzeana, așteptând întoarcerea lui din această a doua călătorie etc.

Imagini poetice de o rară frumusețe, scene duioase de iubire desăvârșesc nota distinctivă a aparentului basm al lui Eminescu.

Pornind dela literatura populară, Eminescu ne-a mai dat două opere durabile, de astă dată poezii: „Călin" și „Luceafărul". Poetul a subîntitulat pe „Călin" cu denumirea „file din poveste". Sche-

letul poeziei este într'adevăr un basm amestecat cu superstiţia populară a „Sburătorului“: un împărat care îşi goneşte fata din cauza legăturilor ei cu un fiu de împărat şi care după aceea o caută zadarnic. Cu toate acestea firul povestirii apare cu anevoinţă, din cauza părţii personale mult mai bogate decât în „Făt-frumos din lacrimă“. Avem aici o descriere a locuinţei fetei de împărat şi o alta a fetei însăşi, mai frumoasă ca acolo, o descriere neîntrecută a codrului şi a celor două nunţi: nunta lui Călin cu fata de împărat şi a fluturelului cu vioreaua; iar în cadrul acesta atât de poetic, scene de iubire de o dulce melancolie şi de o mare intensitate..

In „Luceafărul", partea populară se reduce şi mai mult. O uităm aproape cu totul din cauza concepţiei înalte pe care poetul o înfăţişează acolo cu atâta poezie, concepţia superiorităţii intelectu le. Tema a fost desvoitată şi de Alfred de Vigny în „Moïse“. Şi Moise şi Luceafărul cer lui D-zeu să-i facă muritori, să le îngădue şi lor fericirea pământească. Pentru eroul lui Vigny, nemurirea e o greutate. Deşi reprezintă pe D-zeu însuşi, deşi conduce un întreg popor, deşi îngerii îl admiră şi-l invidiează, el nu e fericit:

Vos anges sont jaloux et m'admirent entre eux
Et cependant, Seigneur, je ne suis pas heureux.

(*Oeuvres complètes de Alfred de Vigny. Poèsies*, Paris, Delagrave, pag. 7).

Spre el nimeni nu îndrăzniă să-şi ridice ochii de el tremurau toţi. Toată vieaţa nu i-a fost dat să deştepte în nimeni un sentiment mai duios. Nemulţumit, cere pentru ultima dată o mulţumire pământească, să-i fie îngăduit să moară ca toţi oamenii:

Laissez-moi m'endormir du sommeil de la terre.

Şi nici atâta nu i se îngădue.

„Luceafărul“ lui Eminescu este la întâia vedere un basm:

A fost odată ca'n poveşti
A fost ca niciodată . . .

Intâlnim intervenţia puterilor supranaturale, apropierea dintre fiinţe foarte îndepărtate şi ca distanţă şi ca traiu. Dar nu prin acestea trăeşte poezia lui Eminescu, ci prin concepţiunea înaltă cântată aici. Caşi în „Moise” a lui Vigny, e vorba de depărtarea, de izolarea în care e nevoit să rămână totdeauna omul superior faţă de lumea înconjurătoare. Când a încercat Luceafărul să-şi lase lumea lui de sus, ca să trăească în mijloc l oamenilor, cedând rugăminţilor fetei de împărat, a văzut că lucrul e cu neputinţă şi s'a întors în lumea lui de până atunci, singura care-l înţelegeà şi unde se puteà simţì fericit.

După Eminescu, Coşbuc a luat câtevà motive din literatura populară, dar iarăşi ca o ocaziune: nu însă ocaziune de a poetizà concepţii, ci de a desvoltà lirism personal. Aşà în „Crăiasa zânelor” şi în „Brâul Cosânzenei“ avem două poezii lirice în genul idilic al autorului, înfăţişate însă sub aspectul unor legende: într'una, cum a izbutit un fiu de Impărat să pătrundă în lăcaşul zânelor; în cealaltă, transformarea brâului de aur al Ilenei Cosânzene în curcubeu. Caşi în poeziile propriu zis lirice ale lui Coşbuc, întâlnim şi aici cadrul rustic îmbrăcând aceeaş iubire aprinsă şi pe alocuri sensuală.

In poezie, Eminescu rămâne neintrecut ca dar de a utilizà motivele literaturii populare. Acelaş

loc se cuvine în proză lui Delavrancea, acestui îndrăgostit de poveștile populare:

O poveşti, poveşti... lumea toată este o poveste, căci ce-a fost odată ca niciodată o fi fost ca şi astăzi, şi ce este astăzi va fi odată ca niciodată.
Câte focuri, câte lumânări şi câte văpăiţi n'ai ars, poveste, şi toate s'au stins, şi multe se vor aprinde, ca să se stingă iarăş, numai tu, poveste, nu te vei stinge decât cu cel din urmă om... şi numai ăla va şti bine că lumea asta a fost o lungă şi aceeaş poveste (*Intre vis și vieață*, ed. 1903, pag. 6).

La Creangă, Odobescu și Eminescuu recunoști îndată basmele populare din cari s'au inspirat; la Delavrancea nu. El ia elemente din toate basmele și trece chiar și în literatura altor popoare. Unele povești sunt orientale (*Nu e geaba cafea)*, altele italiene (*Fanta-Cella)*. Tot interesul lui stă în a izbuti să povestească cu farmec. Parte din povești sunt cu tendință morală: *Norocul dracului*, povestea mustrării de cuget; altele în felul mitologiei antice: *Palatul de cleștar*, explicația răspândirii pe pământ a patimilor și a prostiei; altele, simboluri: *Neghiniță*, conștiința omenească; altele, fantastice (*Departe, departe)*. Unele amintesc procedeul lui Odobescu (*Fanta Cella)*, dar majoritatea sunt adevărate povești, țintind la realizarea acelei stări sufletești particulare celui ce se lasă furat de basme: o desăvârșită uitare de sine și o transplantare în lumea minunilor, a florilor, a țărmurilor unde orice este cu putință. Imaginație și imaginație, fantezie și fantezie...
Decorul este și la el foarte bogat. De obiceiu poveștile încep cu o descriere:

... sub castanii din via părăsită. Mai mulţi copilaşi, în cămăşi albe mă înconjuraseră. Stam pe pământul cald, cu mâinile sub cap, privind adâncul cerului albastru, şi povestiam.

O fetiță îmi sorbia cuvintele, dând într'o parte și alta pletele negre ce-i acoperiau ochii ei mari și verzi...
Departe ,departe, era odată un palat de marmură lângă un lac adânc, limpede și liniștit; și în lac tremura răsturnat palatul și grădina lui cu naramzi și portocali.
Și nici o lebădă nu se lăsa pe lac, nici o privighetoare nu cânta în portocali. Nimic nu se auzia în curte, nimic în palat. Ușile nu se deschideau. Porțile curții totdeauna încuiete. Vântul nu bătea aici, oprit de cine știe cine departe de aceste locuri de veșnică odihnă.

Așà începe *Departe, departe.* O deosebită atenție se dă și descrierii personajelor. Fetele de Impărat n'au fost niciodată mai frumoase ca în poveștile lui D. Iavrancea:

Când lunca nu era pustie și soarele răsăria de două ori, fără să apue vreodată, Fanta-Cella alerga sglobie pe creștetul golfului, mânând caprele din iarba răscoaptă a muchilor în pajiștele grase deia umbra albăstrue a dafinilor. Și nu era lămâie mai galbenă și mai parfumată ca părul ei despletit, nici cicoare mai albastră și mai învoaltă ca ochii ei limpezi și blânzi (*idem,* pag. 165—166).

*
* *

Ar mai fi de recomandat utilizarea motivelor populare și din punct de vedere al formei. In special, ritmul poeziei populare ar da poeziilor culte mai multă variație. In poezia populară, accentul ritmic se poate mutà dela silaba întâia (finala) până la a patra, o variațiune foarte bogată și care se poate cu succes utilizà în vederea efectului estetic. Eminescu a utilizat în câtevà rânduri accentul acesta pe a patra silabă și a produs efecte surprinzătoare:

Dintre sute de catarge
Care lasă malurile
Câte oare le vor sparge
Vânturile, valurile?

Dintre păsări călătoare
Ce străbat pământurile
Câte o să le 'nnece oare
Valurile, vânturile?
(Poezii postume)

Tot așà a reușit cu ritmul pe antepenultima:

Crengile-mi rupându-le
Apele-astupându-le
Troienind cărările
Și gonind cântările.
Iar noi locului ne ținem,
Cum am fost, așà rămânem:

Marea și cu râurile,
Luna și cu soarele
Codrul cu izvoarele.
(Poezii, Minerva, 1908, pag. 326—327).

De asemenea, unele din versurile cele mai frumoase ale lui Alecsandri în *Sentinelă română* au tot accentul acesta popular:

Din vârful Carpaților
Din desimea brazilor
(Poezii lirice, București,
Neamul românesc, 1909, pag. 219).

Ca fundul pământului
Ca taina mormântului
(idem, pag. 229).

Problema utilizării elementelor din literatura populară pentru literatura cultă s'a rezolvat după concepția vremilor și după talentul scriitorilor; dar opere de valoare s'au produs numai atunci când s'a avut în vedere efectul estetic.

ALEXANDRU LAHOVARI CA ORATOR

Numeroase lacune se constată în cercetările de istorie literară românească. O lacună regretabilă și destul de greu de împlinit este studiul elocvenței. Elocvența a adus un frumos contingent de scriitori în literatura noastră. Alături de nuvelă și de poezia lirică, ea constitue chiar nota distinctivă a jumătății a II-a a secolului al XIX-lea. Mare bogăție de simțiri și cugetări, mare varietate de procedeuri stilistice, o perfecționare vădită a limbii literare, iată cu ce a contribuit elocvența la progresul prozei românești.

Intr'o vreme se vorbià în studiile de istorie literară de mitropolitul Grigorie Țamblac, care în veacul XV-lea s'ar fi distins prin cuvântări religioase. Unii autori susțineau că acele cuvântări ar fi fost rostite în limba românească, din moment ce se ziceà de unii scriitori vechi că lumea veniă în număr mare și ascultà cu smerenie cuvântările. Argumentul este slab fără îndoială. Puteà foarte bine lumea să vie în număr mare și să asculte cu smerenie și totuși să nu înțeleagă. Sunt și astăzi, în secolul al XX-lea, destui oameni, foarte credincioși, bigoți chiar, cari ascultă întregul serviciu religios fără să înțeleagă. Ei înțeleg numai cu inima, nu și cu mintea. Și apoi cel ce vorbià erà un mitropolit, capul bisericii, și nu

un mitropolit cunoscut, ci venit de curând dela Sudul Dunării. Dar în afară de această argumentare, nici nu e de vorbit că în veacul al XV-lea ar fi fost chip să se ţie discursuri în limba românească. Limba noastră apare în scrieri abià cu 100 de ani în urmă, în veacul al XVI-lea, şi atunci este un amestec de limbă slavă şi română — deşi există ca limbă vorbită din veacul al XI-lea — o limbă săracă în cuvinte, greoaie în sintaxă. Cum ar fi fost posibil să rostească cinevà discursuri în limba aceasta?

Cu un veac mai târziu, se vorbeşte de un discurs al lui Luca Cârjă, trimesul Moldovei la regele Poloniei — sub minoratul lui Ştefăniţă Vodă — ca să închine ţara puternicului vecin. Discursul acela a fost scris şi pronunţat în limba polonă. Hasdeu l-a tradus apoi în timpul nostru în româneşte şi de atunci întâlneşti acest discurs prin cărţi ca model de discurs românesc din veacul al XVI-lea. Citim pe Hasdeu şi ne închipuim că citim pe Luca Cârjă.

De apariţiunea genului oratoric în literatura noastră nu se poate vorbì mai de vreme de veacul al XVIII-lea. Ea se datoreşte bisericii. Bisericii îi datorim primele scrieri religioase româneşti, tot ei primele încercări de istoriografie, tot ei primele discursuri. Biserica a reprezentat până aproape de secolul al XIX-lea nu numai credinţa, dar şi cultura. Singurele şcoale ale vremii, singurele cărţi, singurii ştiutori de carte se găsiau în mânăstiri. Cel dintâiu orator de care se poate vorbì la noi este mitropolitul Antim Ivireanu, mitropolit al Ţării Româneşti sub Constantin Brâncoveanu, unul dintre domnii români cei mai iubitori de credinţă şi de cultură. Nu sunt multe epocile în cari cultura noastră veche a strălucit mai ademenitor. Intre ele se înnumără şi epoca

lui Brâncoveanu. Atunci a fost adus din Constantinopol un priceput meşter în sculptura lemnului, Andrei din Iviria, şi instalat la mânăstirea Snagov, călugărit sub numele de Antim, înaintat la rangurile de egumen al mânăstirii, de episcop al Râmnicului şi în sfârşit de mitropolit al Ungro-Vlahiei. Crescut în mijlocul călugărilor noştri şi al culturii depe atunci, el a ajuns să reprezinte cu succes spiritul românesc al vremii. Cât a păstorit ca mitropolit al ţării, a stat în capul activităţii culturale, a pus să se tipărească cărţi de credinţă în româneşte şi în greceşte; a trimes lucrători tipografi în Iviria, în Caucazia—de unde erá — ca să tipărească şi în limba georgiană cărţi sfinte; a tradus, a scris el însuşi, şi—ce este mai de valoare, ce încoronează opera lui—a rostit predici religioase în mitropolia din Bucureşti. Predicile lui se întemeiază pe materialul biblic. Nu sunt în genere decât desvoltări de fraze evangelice. Totuşi se resimte ici şi colea partea personală şi chiar grija de a emoţioná, de a produce efecte oratorice. Două din predicile lui sunt interesante din punctul acesta de vedere: cea dela 29 Iunie şi cea dela Florii. Intâia este toată o comparaţie între soare şi lună deoparte, între sfinţii Petru şi Pavel de alta:

Atâta sunt de mari vredniciile ale slăviţilor apostoli Petru şi Pavel, cari se prăznuesc astăzi, cât nu este cu putinţă limba omenească a le grăi; atâtea sunt de multe învăţăturile lor cele vrednice de minune, cât întrec la număr nisipul mării şi stelele cerului; atâta sunt de minunate vitejiile lor, cât nu e să le priceapă toată limba pământească şi să nu se minuneze mintea omenească. Atâtea sunt de slăvite faptele lor, cât covârşesc toată mintea spre lauda lor şi spre cinstea pomenirii lor. Deci nu mă pricep ce voiu să fac astăzi, ca să împlinesc lauda prăznuirii lor. Să vorbesc? Dar ce cuvânt vrednic va putea să aducă mintea mea cea proastă şi neştiinţa învăţăturii

mele, ca să pot mări, după cum se cade, vredniciile lor cele mari? Să tac iar? Mă tem că mă voiu osândi ca un nemulţumitor şi ca acela ce ascunde facerile mari de bine... Şi pentru ca să biruesc drept aceea nepriceperea minţii mele, îi voiu asemăna cu cei doi luminători mari, adică cu soarele şi cu luna... Dumnezeu, făcându-se om, au pus alţi doi luminători pentru întărirea şi întemeierea bisericii: pe cel mai mare, adică pe Petru, pentru ca să fie întru stăpânirea zilei, a dumnezeeştei cunoştinţe întru Evrei; iar pre cel mai mic, adică pe Pavel, întru stăpânirea întemeiatei nopţi a închinării la idoli... (Antim Ivireanu, *Didahiile*, Bucureşti, 1888, pag. 56—57).

La sfârşitul veacului a XVIII-lea începe mişcarea laică. Biserica rămâne mai departe ca păstrătoare a credinţei şi a culturii religioase şi alături de ea, adesea de oameni pregătiţi tot de ea, se începe o mişcare mai accentuată, mai sgomotoasă, mai la lumina zilei pentru afirmarea culturii noastre. Dar această mişcare nu puteà îmbrăcà altă haină decât cea permisă de autorităţi: autorităţile austriace în Transilvania şi Bucovina, cele ruseşti în Moldova şi Ţara Românească. Deaceea istoria, filologia, poezia atrag spre ele cele mai luminate minţi româneşti, după cum mai 'nainte le atrăsese activitatea religioasă şi istorică.

Se puteà vorbì în acele timpuri de elocvenţă? Abià apăreau câtevà ziare şi reviste, controlate şi răscontrolate şi acelea. Mai ales de când cu revoluţia din 1848, Ruşii şi Austriacii se speriaseră şi măriseră mijloacele de control. In asemenea atmosferă s'a desvoltat fabula, ca una ce puteà ascunde intenţiile autorului. Trebuià să vină libertatea de expunere, ca elocvenţa să iasă din biserică şi să fie îmbrăţişată de spiritele mari ale vremii. Libertatea a venit după tractatul din 1856 dela Paris, care a prevăzut divanurile ad-hoc.

Divanurile ad-hoc au fost nu numai punctul de plecare al modernizării noastre politice, ci şi nişte

admirabile pepiniere de talente oratorice. Acolo discuţiunea erà liberă, că doar prin discuţiune se puteà ajunge la exprimarea principalelor dorinţi ale ţărilor şi pentru discuţiune erau făcute. Spiritul românesc, manifestat până acum aşà de sărăcăcios prin elocvenţă, izbucneşte deodată; şi rămâi surprins când vezi diferenţa dintre predicile religioase şi discursurile politice de acum, dintre Antim Ivireanu de o parte, Barbu Katargiu şi Mihai Kogălniceanu de alta. Acum încetează fabula; filologia şi istoria merg mai încet; istoria pierde pentru totdeauna pe Kogălniceanu, critica pierde pe Barbu Katargiu—fiindcă prin critică s'a manifestat întâi acest mare orator,—par'că este o răsbunare a elocvenţei de vremea pierdută. In spre elocvenţă sunt atrase toate spiritele.

După divanurile ad-hoc, evenimentele politice se precipită din ce în ce cu Unirea Principatelor, cu Camere de făcut legi, cu Constituanta din 1866, cu pregătirile pentru răsboiu, cu discuţiunea independenţei, atâtea şi atâtea împrejurări în cari elocvenţa se impuneà.

De aici a rezultat şi îndrumarea elocvenţei: ea n'a putut fi decât politică. Şi poate că tocmai aceasta a contribuit ca cercetările literare să nu se ocupe şi de oratori. Cum să vorbeşti de ei, când discursurile lor sunt consacrate în special politicii?

Dar sunt discursuri politice şi discursuri politice. Dacă sunt unele în cari subiectul îl formează chestiunile personale, atacurile şi insultele, scoborîrea în vieaţa privată sau trecută a omului, ca să se găsească slăbiciuni cu orice chip, inventarea pe de a'ntregul a unor asemenea slăbiciuni; sunt în schimb altele, în cari chestiunile generale trec pe planul întâiu, în cari se constată relele evidente ale ţării şi se propun remedii, în cari se discută

principii, în cari străbate un fluid atât de sănătos și de înălțător, în cari limba și stilul stau alături de cele mai reușite producții literare. Trebue oare să mai stăm la îndoială dacă asemenea discursuri pot fi trecute sau nu în istoria literară a țării?

Așà sunt discursurile lui Barbu Katargiu și ale lui Mihail Kogălniceanu. Amândoi, cu o cultură solidă, oameni de caracter, cu vederi largi, au dat în discursurile lor modele neîntrecute și au susținut convingeri nestrămutate. Barbu Katargiu mai aristocrat, mai elegant, mai cumpătat în expresiuni și în ton, a stat totdeauna în calea avânturilor necugetate și a declamației deșarte. A trăit cu o generație grăbită de a realizà binele dintr'o lovitură și a știut s'o modereze și s'o aducă la realitate:

Ceeace voiți, o cam știm — le zice el. — Voiți să ajungeți, voiți să vă suiți; nimeni nu vă oprește ... Nu vă oprim, d-lor, de a vă sui pe scara slujbelor; niciodată n'ați fost opriți nici d-vostră, nici părinții d-voastră. Vă rugăm însă să călcați mai încet, din treaptă 'n treaptă: nu voiți a sări din capul de jos al scării tocmai la cel de sus și de acolo deodată sus pe streașină; fiind pasul cam mare, ne e frică să nu cădeți și, ceeace ar fi mai rău, să cădeți peste noi ce vă privim cu atâta plăcere; și să fiți bine încredințați că de vă vom vedea făcând mai bine decât noi, decât bătrânii noștri, noi vom fi cei dintâi ce vă vom admira, mulțumi, îmbrățișa. Credeți-ne, avem trebuință de oameni capabili în țara noastră și nimeni din noi nu este așa de nesocotit, încât să ceară a avea monopolul tuturor capacităților. *(Discursurile lui Barbu Katargiu* editate de Ang. Demetriescu, București, 1886, pag. 180).

Kogălniceanu erà democrat, impetuos, adesea violent, recurgând la cele mai îndrăznețe figuri de stil și la multele lui cunoștințe istorice. E foarte

cunoscută peroraţiunea discursului său în chestiunea agrară:

O, nu dràmuiţi brasda de pământ trebuitoare hranei ţăranilor! Gândiţi la durerile, la patimile, la lipsurile trecutului lor. Gândiţi la originea averilor d-voastră. Gândiţi că cea mai mare parte din ele o datoriţi muncii şi sudorilor lor. Inchipuiţi-vă că părinţii lor s'au luptat alături cu părinţii noştri pentru salvarea ţării şi a altarului. Gândiţi că mâine poate ora pericolului poate iarăşi suna; că fără dânşii nu veţi putea apăra nici patria, nici averile, nici drepturile voastre, şi că, odată ţara căzută, nu veţi fi decât slugile străinilor, când astăzi sunteţi în capul României, în capul unei ţări libere şi autonome. Aduceţi-vă aminte că atunci când era ocupaţiune străină în ţară, mulţi din noi treceam hotarul, iar ţăranii rămâneau şi ne păziau moşiile şi averile... Aduceţi-vă aminte că ei şi cu însăşi femeile lor adesea au fost reduşi la stare de vite şi înjugaţi la carele muscăleşti şi că oasele a mii de ţărani români până astăzi încă înălbesc câmpiile Dobrogei şi ale Bulgariei.

O, fie-vă dar milă de dânşii, fie-vă milă de ţara noastră! (M. Kogălniceanu, *Imbunătăţirea soartei ţăranilor*, două discursuri, cu o prefaţă de P. Grădişteanu, în Bibl. p. toţi, no. 415—416, pag. 110—111).

Aceleiaşi epoci îi aparţine un al treilea orator de seamă, Vasile Boerescu. El a rămas celebru în deosebi prin momentul solemn în care şi-a pronunţat câtevà din discursurile sale şi prin talentul improvizării. Erà în adunarea electivă din Bucureşti la 24 Ianuarie 1859. Adunarea aveà ca prezident pe mitropolitul ţării, ca vice-prezidenţi pe Barbu Katargiu şi pe C. Cantacuzino. Inainte de şedinţa publică, se ţine o şedinţă secretă, cu scopul ca deputaţii să se înţeleagă între ei asupra persoanei pe care o vor votà. Dacă voiau unirea, trebuià neapărat să voteze pe Alexandru Cuza, care dela 5 Ianuarie erà domnul Moldovei. Orice altă persoană s'ar fi ales, cât de distinsă, cât de meritorie, unirea nu s'ar fi realizat. Totuşi mulţi deputaţi ezitau, şi unirea erà primejduită. Atunci

s'a ridicat Vasile Boerescu și a rostit aceà înflăcărată improvizație începută așà de abrupt:

Pentru ce suntem împărțiți în două câmpuri? Pentru ce ne numim noi și voi? Ori nu avem toți aceeaș patrie? Ori nu suntem toți fiii aceleiași mame? (V. Boerescu, *Discursuri politice*, București, 1910, vol. I, pag. 3—4).

Succesul a fost dobândit și deputații hotărăsc alegerea lui Cuza. Ședința publică se deschise și 64 de deputați votară toți pe domnul Moldovei. Atunci Boerescu rostește al doilea discurs, celebru și acesta:

Astăzi Unirea se realizează prin puterile morale, prin armele spirituale. Grație vouă, mandatari ai națiunii, cari știurăți într'un moment a vă învinge toate pasiunile, a călca peste toate interesele egoiste, a înăbuși orice uri și a depărta orice simpatii și antipatii personale, spre a depune pe altarul patriei, pur și virgin, acest principiu al reconcilierii generale și al puterii naționale! Grație naltelor puteri garante, cari ne arătară drumul prosperității și al mărimii noastre, prin recunoașterea și garantarea drepturilor noastre naționale și a vechilor noastre tractate, pe cari părinții noștri le apărară cu sângele lor și cari stăteau ascunse si amortite sub vălul uitării și al violării (*idem*, pag. 67).

Barbu Catargiu, Mihail Kogălniceanu și Vasile Boerescu ar reprezentà întâia epocă a oratoriei politice.

Din epoca a II-a ar face parte Alexandru Lahovari.

Cari sunt calitățile cari impun pe orator?

In primul rând e fizicul. Și se cunoaște înfățișarea bărbătească și severă a lui Al. L., talia lui impunătoare, ținuta lui mândră, ochii lui mari și plini de energie.

In al doilea rând, „acțiunea" discursurilor. In privința aceasta să nu uităm că un orator după moarte se găsește micșorat în fața cercetătorului. Partea esențială a discursului este în totdeauna „acțiunea" lui: gesturile, ținuta oratorului, timbrul vocii, ritmul frazelor. Dar toate acestea dispar odată cu persoana oratorului și ne găsim în față numai cu discursurile scrise. Se face adesea comparație între un tenor celebru, un orator celebru și un poet celebru. Oricât de ilustru ar fi un tenor în vieață, ce rămâne după el? Vocea lui, singura care-l impuneà, dispare odată cu el. Ce rămâne după un poet? Tot sufletul lui și l-a pus în poezii; și când moare, nu poate luà nimic din această exteriorizare a sufletului. Intre aceștia doi stă oratorul. El lasă numai jumătate și adesea mai puțin de jumătate din opera lui: numai ce este scris, fără însuflețirea pe care numai el știà s'o dea acestui scris. Când vrem să vorbim dar despre partea aceasta a lui Lahovari, trebue să recurgem la reminiscențele celor ce l-au cunoscut și cari — în treacăt fie zis — păcat că n'au consacrat acestei impunătoare figuri mai multe pagini. Caragiale îl caracterizează cu aceste cuvinte :

Discursurile lui începeau simplu și adesea chiar greoiu; expunerea lui era rece; argumentarea redusă la câteva propoziții lente și apăsate; dar, la un moment, cu o imagine cutezătoare, oratorul se ridica deodată la o colosală înățime; apoi îndată încă o imagine și încă o ridicare, și, din imagine, în imagine, orizontul se lărgia potrivit unei vertiginoase înălțimi. Și așa, cu drept cuvânt, i s'a aplicat și lui vechea comparație pentru un orator într'adevăr mare: discursul lui seamănă cu sborul unui vultur, care se deslipește așa de stângaciu și de neputincios depe pământ, ca peste câteva momente să plutească așa de mândru și maestos sub bolta albastră, departe, sus, deasupra piscurilor (Al. Lahovari. *Moartea și Inmormântarea*, pag. 77—78).

Când discută contradictoriu, eră de o energie fără seamăn:

nu combatea, ci fulgera; nu critica, ci înfiera (I. L. Caragiale în *idem*, pag. 76).

Când eră întrerupt, răspundeă violent:

pe lângă talentul lui de orator, avea și minunatul dar al replicei scânteietoare... Era ca o bobină electrică încărcată: cum o atingeai, te răsturna cu un trăsnet (*idem*, pag. 78).

Un coreligionar politic și mare admirator al lui înfățișează în chipul următor această energie:

Ca acei reprezentanți ai divinităților antice, miniștri ai poliției inferne, trimiși spre a pedepsi înfrângerea legilor morale și a regulelor fundamentale ale lucrurilor, el apare înarmat cu biciul de foc trăsnind pe cei răi cu plesnetul verbului sfâșietor. Par'că forțele cosmice s'au deslănțuit pe pământ, așa de fioros vâjie elocința sa, scăpărând fulgere atât de dese, încât nu mai lasă întuneric între ele. (N. Filipescu în *Al. Lahovari, Discursuri politice*, pag. LIII).

In al treilea rând, autoritatea personală. Trebue să impui publicului prin numele tău, ca să-l convingi și să-l pui în mișcare. Această autoritate decurge în primul rând din cultura pe care o are oratorul și pe care discursurile lui o dovedesc. Lahovari făcuse studii strălucite la liceul Louis le Grand din Paris, trecuse cu falâ facultatea de drept din acelaș oraș. Discursurile lui sunt pline de reminiscențe literare, istorice și de economie politică. Intâlnești citații din Lamartine, Alfred de Musset, C. Negruzzi, (*Disc. pol.*, pag. 103). Eminescu (*idem*, pag. 98), întâlnești pilde din istoria Franței, a Angliei și a noastră, (*idem*, pag. 81). Discursurile lui sunt un curs de economie politică

şi de finanţe. E interesant să constatăm că de câte ori vorbià în întruniri publice, el îşi rezervà rolul de a probà cu acte, ţifre şi citaţii afirmările oratorilor precedenţi.

Autoritatea lui L. decurge şi din chipul cum şi-a îndeplinit îndatoririle publice. Fusese ministru de externe şi se găsise într'o delicată situaţie. Românii de peste munţi erau cu grămada daţi în judecată şi condamnaţi. Iată ce spune el însuşi de această epocă:

Inţelegeţi bine că pentru un ministru, doritor ca pe deoparte să nu lovească, să nu înjosească, să nu întristeze simţimântul naţional al celor cari luptau pentru limba şi naţionalitatea lor şi în acelaş timp să păstreze relaţiuni amicale şi regulate cu un mare stat vecin, sarcina a fost destul de grea; veţi judeca singuri dacă am reuşit să o îndeplinesc cu onoare şi cu demnitate *(Disc. pol.*, pag. 171).

Iar în altă parte comunică cu mândrie:

Sunt fericit că cel din urmă act al meu la ministerul de externe a fost graţierea Românilor, obţinută dela împăratul Austro-Ungariei, a Românilor pe cari minciunile (altora) îi duseseră la puşcărie, *(idem*, (pag. 160).

Când i s'a adus Regelui Carol la cunoştinţă moartea lui A. L. a exprimat:

Doi miniştri de externe a avut ţara: Kogălniceanu şi Alexandru Lahovari *(Al. Lahovari, Moartea şi Inmormântarea.* Bucureşti, 1899, pag. 72).

Autoritatea oratorului în faţa publicului se explică şi prin caracterul lui. Când în 1897, Al. Marghiloman aduce la cunoştinţa Adunării deputaţilor moartea lui L., ministrul de externe de atunci, Ferichide, cere suspendarea şedinţei în semn de doliu cu aceste cuvinte:

Noi toti adversarii lui am avut totdeauna cea mai mare consideratiune pentru meritul, cel mai mare respect pentru caracterul lui *(Al. Lahovari, Moartea și Inmormântarea*, pag. 3).

Și la mormânt, Al. Marghiloman spuneà următoarele în discursul său:

Lahovari era prietinul cerbicos, pe care trebuià să-l cucerești, care prin el însuși cerceta și se convingea; dar când punea mâna lui în a ta, puteai să te rezemi pe dânsul. Concursul lui devenia cu atât mai cald, cu cât pasul erà mai greu *(Al. Lahovari, Moartea și Inmormântarea*, pag. 203).

Tot astfel și Caragiale:

Un caracter de senator antic din glorioșii timpi ai republicii romane, rectitudine nemlădioasă, intransigență față cu opinia vulgară, patriotism îndărătnic, respingând orice umbră de paradă personală *(idem* pag. 79).

Statornicia convingerilor lui L. este de asemenea cunoscută.

Intr'o întrunire publică spunea:

Sunt 21 de ani de când am intrat în vieața politică și de 21 de ani am rămas ce am fost în prima zi *(Disc. pol.*, pag. 124).

Lucrul acesta a fost adevărat și pentru cea din urmă zi a vieții lui, după 31 de ani de vieață politică.

Dar să ne întrebăm: este oare un merit pentru cinevà să nu-și schimbe părerile atâta vreme? Sunt oameni, îi vedem adesea printre cunoștințele noastre, cari nu cedează niciodată în discuție, cari țin morțiș la ce au apucat, la ce știu ei. Ii numim adesea încăpățânați, incapabili de a se convinge de ce le spui, incapabili de a schimbà

din convingerile lor cel puţin părţile acelea în mod evident greşite. Sunt alţii însă cari văd mai departe decât de azi pe mâine, mai departe de un an, doi, mai departe decât o vieaţă de om. Principiile lor sunt ale viitorului, trebue o generaţie sau chiar mai multe ca să le aplice în întregime. Oamenii aceştia au viziunea zilelor de mâine, cum noi n'o avem. Ei îţi spun ce se va întâmplà în cutare împrejurare, ce consecinţi îndepărtate va avea cutare act. Principiile lor sunt reguli durabile de conduită, sunt produsul unei culturi sistematice şi adânci, al unei experienţe bogate. Când un asemenea om ajunge să-şi desăvârşească convingerea într'o anume direcţiune, e nestrămutat. Nimic nu-l schimbă. Cei dimprejurul lui, cari nu văd nici atât de departe, nici atât de luminos, pot rămâneà uimiţi de atâta nestrămutare de convingere, fiindcă nu-l înţeleg în momentul acela. Vine însă curând vremea să se arate cât de bine a înţeles lucrurile omul superior şi mulţi din cei ce l-au hulit îşi apleacă pocăiţi fruntea. Din rândul oamenilor superiori a făcut parte şi Al. L. Un an abià după ce a intrat în vieaţa politică, a exprimat idei ce cădeau deacurmezişul concepţiilor comune. Imprejurul lui lumea s'a mişcat. Cine e acesta şi de ce iese din făgaşul nostru al tuturora? In convingerile acelea din 1869 a rămas până a murit; dar a rămas nu pentrucă ar fi fost refractar la schimbări, ci pentrucă acele convingeri erau cu mult deasupra vremii —nici astăzi n'au devenit patrimoniul păturii culte româneşti. Iată un pasaj la începutul activităţii lui politice. Ministru de interne erà Kogălniceanu; Camera erà prezidată de V. Alecsandri, în calitate de vice-prezident; în comisiunea pentru răspuns la mesaj erà Eliade Rădulescu şi raportorul comisiei Al. L. Acesta, abià de 29 de ani, pronunţă următoarele cuvinte:

Ce ne lipseşte nouă acum? Vorbele mari, vorbe sforăitoare nu ne-au lipsit niciodată. Ceeace ne-a lipsit este că n'am proporţionat vorbele cu faptele, mijloacele cu aspiraţiunile. Nu voesc, d-lor, să fac astăzi înaintea d-voastră o imputare oamenilor cari au uzat atât de mult de vorbe mari, poate că şi în inima lor au fost aceleaşi aspiraţiuni cari le avem toţi... dar ceeace este pozitiv, ceeace ştim cu toţii este că d-lor n'au potrivit mijloacele cu putinţa, fiindcă s'ar fi convins de mult, că între a voi şi a putea... este imensitate, ca cerul de pământ. Da, d-lor, cuvinte frumoase, elocinţa, dorinţa fără limite niciodată n'a lipsit poporului român; dar i-au lipsit ceeace vedem cu ochii, porturi, canaluri, îmbunătăţiri materiale, mijloace de comunicaţiune. Iată ceeace lipseşte acestui bun popor, iată de ce el este doritor. Ideile noastre sunt foarte înaintate, o recunosc; dar trebue să ne convingem că starea materială a ţării nu este în raport cu aceste idei. Spiritul românesc este frumos, lăudabil; dar, pentru D-zeu, trebue să mai stăm, trebue să facem halte puţin pe calea gândirii; voim să ne repauzăm puţin, ca să poată industria, finanţele, administraţia, justiţia noastră să prindă, să ajungă şi ele acele visuri frumoase cari aleargă, aleargă necontenit înainte şi cari sunt cu totul disproporţionate cu starea ţării. Voim, d-lor, un timp de odihnă în sfera ideilor; şi voim timp de mers înainte în sfera faptelor (*Desbaterile Camerei*, şed. dela 19 Mai 1869).

Ce vreţi să fi schimbat L. din aceste convingeri dela 1869 în anul 1897! Dar ce ar fi de schimbat astăzi chiar?

S'a vorbit şi de mândria lui. Intr'adevăr a fost mândru. Şi dacă a reuşit să se impue şi cu această calitate, e o dovadă că a fost un suflet superior. Cei mai mulţi oameni mândri riscă să cadă în îngâmfare şi să devie antipatici. El eră conştient de această mândrie şi nu se sfiă să şi-o recunoască. Răspunzând unei interpelări care susţineà că la căsătoria A. S. Regale Principelui Ferdinand n'am fi fost cu demnitate reprezentaţi, el zice:

Acum nu am la mine *menu*-urile şi listele spre a vă arăta cu cine am stat alături şi lângă cine se găsia domnul Lascar Catargi şi lângă cine mă găsiam eu. Nu vi le mai spun

acestea, fiindcă eu le-am cam uitat și al doilea dacă le-aș spune, d-l ... m'ar putea acuza de un fel de micime și de vanitate, care e departe de caracterul și de obiceiurile mele: am poate mari defecte, dar vanitatea grosolană a acelora cari aleargă după podoabe și locuri de onoare, nu am avut-o niciodată; am prea multă mândrie, ca să am această deșertăciune *(Desb. Cam.,* șed. din 24 Fevr. 1893).

Altă dată vorbește de vanitatea de a aveà un portofoliu ministerial:

Noi (nu) stăm aci pentru ridicula gloriolă de a avea un portofoliu sub braț, căci acest portofoliu a fost așa de înjosit, încât trebue să te ștergi pe mâini câte odată, ca să-l ridici *(Desb. Cam.,* șed. din 30 Aprilie 1893).

Incât pentru noi, când vom simți că națiunea nu ne mai vrea, ori că încrederea M. S. Regelui pentru noi s'a slăbit, nu vom aștepta congediul definitiv și brutal; noi suntem oameni cari înțelegem și cuvintele zise pe jumătate, (oameni) cari se duc, dar cari nu se dau afară *(Desb. Cam.,* ședința din 30 Aprilie 1893).

In legătură cu aceasta, să amintim un fapt:

Un frumos duel parlamentar a avut loc în chestiunea națională în Adunarea Deputaților din 1894. Auzim zilnic de patriotism și de patrioți. Copii cari încă nu și-au sfârșit studiile, oameni cari, incapabili de a-și găsì o justificare a vieții, sceptici de or ce, fiindcă niciodată n'au reușit în nimic din lene sau din ignoranță, se leagă de numele țării și se oferă să i-l ferească de înjosire. Patriotism? Să citiți desbaterile de atunci și să învățați cât de multă pregătire îi trebue cuivà, ca să vorbească în numele țării. Vorbește în numele tău, dacă poți, vorbește în numele familiei tale sau al prietenilor, dacă te autoriză, dar în numele patriei nu. Nu, decât atunci când te vei simțì stăpân pe o cultură aleasă, când vei aveà la trecutul tău câtevà jertfe pentru patria ta, când te vei bizuì

pe tine destul, ca în momente serioase să poţi face faţă primejdiei. De altfel patriotismul celor nesinceri a avut totdeauna de rezultat scoborîrea acestui nobil sentiment, El s'a 'nălţat numai prin vorbele şi prin faptele oamenilor mari.

Iată cum simte Lahovari pentru ţara lui:

Nu vrem ca chestiunile streine, chestiuni atât de delicate, atât de compromiţătoare, atât de greu de tratat chiar între diplomaţi, să iasă din cabinetul ministrului afacerilor străine, pentru a se discuta în piaţa Teatrului sau în faţa Universităţii.
Nu vrem ca sabia română, pe mânerul căreia stă mâna înţeleaptă şi vitează a Regelui Carol, să fie trasă de un politician oarecare, de un copil descreerat sau poate de un spion şi de un agent provocator în mijlocul unei mulţimi ameţite şi inconştiente.
Atât şi nimic mai mult.
Sabia României nu va fi trasă decât la ceasul cuvenit şi de cel care a ştiut să o poarte cu atâta demnitate şi care a ilustrat-o în alte lupte, a căror memorie glorioasă va face pururea să bată inima românească (*Desb. Cam.*, Şedinţa din 2 Dec. 1894).

Această mândrie n'a făcut în-ă onoare numai lui, numai familiei şi prietenilor lui, a făcut onoare şi ţării noastre. Ce se cere în primul rând unui ministru de externe, aceluia care reprezintă ţara faţă de celelalte ţări, decât demnitate şi mândrie? Deaceea L. a fost pus alături de Kogălniceanu ca ministru de externe, deaceea i s'a zis cu o minunată expresiune: „ministrul mândriei naţionale" (N. Filipescu în *Al. Lahovari*, *Disc. pol.*, pag. LIV).

Să trecem acum la concepţiile lui Al. L., aşà cum reies din discursuri, ca să înţelegem şi mai bine admiraţia contemporanilor pentru ei şi să profetizăm o şi mai mare admiraţie a viitorimii.

La 1866, când a apărut el în arena politică, spiritul public românesc erà reprezentat prin două curente mai accentuate: curentul entuziaştilor fără condiţie, al optimiştilor, al celor cari reduceau propăşirea naţiunii la chestiuni de formă. Fie în literatură, fie în politică, curentul acesta aveà reprezentanţi numeroşi. Alt curent, mai puţin accentuat, mai puţin simpatic publicului, erà mai sceptic, cereà cunoştinţa aprofundată a chestiunilor, cereà mai puţină grabă în pronunţarea soluţiunilor. Oamenii din primul curent apăreau acestui al doilea curent ca superficiali, declamatori. Din acest al doilea curent făceà parte Al. L., apropiindu-se de rolul lui Maiorescu în critică şi de al lui Eminescu în poezie[1]. Nu m'aş fi gândit, înainte de studiul acesta, la apropieri simţitoare între Eminescu şi L. Ele există însă:

Un punct de asemănare dintre Eminescu şi Al. L. este că amândoi puneau mai mult temeiu pe vieaţa sufletească a unei naţiuni, decât pe cea materială. Sunt conducători ai popoarelor, fie regi sau împăraţi, fie oameni politici, fie scriitori, cari luptă pentru îmbunătăţirea stării materiale a locuitorilor. Ţăranii să aibă pământ de lucrat sau mijloace moderne de agricultură sau bănci de împrumut. Meseriaşii să aibă case de ajutor şi de împrumut, legi cari să-i ferească de a muncì peste măsură, tarife vamale cari să-i apere de concurenţa străină. Funcţionarii să aibă leafă îndestulătoare, localuri higienice în cari să lucreze, case de ajutor, avantaje în cumpărarea hranei etc. Intr'un cuvânt, înlesneşte-i omului vieaţa: să aibă cu ce trăì şi cu ce-şi creşte copiii, şi e destul.

[1] Vezi şi discursul lui N. Filipescu în *Al. Lahovari. Disc. Disc. pol.* pag. 1.

Sunt alţii cari consideră toate acestea ca nişte rezultate ale sufletului omului, ale inteligenţei lui, ale puterii lui de muncă, ale cinstei, economiei lui. Toată grija e deci îndrumată în această direcţiune: a perfecţiunii sufletului omenesc. Fă-l pe om să iubească mai mult munca, desvoltă-i inteligenţa şi cunoştinţele prin şcoli, deprinde-l de mic cu exactitatea, cu stăruinţa, cu încrederea în triumful moralităţii şi toate celelalte — vieaţă bună, bogăţie, locuinţă sănătoasă— vin dela sine, şi le face omul singur, n'ai nevoie să i le dai.

Şi Eminescu şi L. erau de această din urmă părere. Scrierile politice şi sociale ale lui Eminescu sunt străbătute dela un capăt la altul de îndemnuri către o îmbunătăţire a stării noastre morale, înaintea celei materiale. Iată ce zice el într'un loc:

Misiunea oamenilor ce vor din adâncul inimii lor binele ţării e creşterea morală a generaţiunii tinere şi a generaţiunii ce va veni (M. Eminescu, *Scrieri politice şi literare*, Buc. 1905, pag. XXI).

Aceeaş concepţie o aveà Lahovari. I. L. Caragiale scrie în privinţa aceasta:

Pe câtă vreme atâţi bărbaţi politici, bine înzestraţi şi bine inspiraţi, au în vedere ridicarea stării materiale şi intelectuale a poporului, la Alex. Lahovari preocuparea de căpetenie era cu totul alta. Scăderea nivelului moral, pierderea credinţei şi marilor avânturi alături cu ridicarea stării materiale şi intelectuale, iată ce-l preocupa şi-l revolta (*Al. Lahovari, Moartea şi Inmormântarea*, Buc. 1899, pag. 76).

Iar unul din oratorii cari au vorbit cu ocaziunea inaugurării statuii lui Lahovari, N. Filipescu, zice aproape acelaş lucru:

Puterea morală e izvorul inspiraţiunilor sale. (Al. Lahovari, *Disc. politice*, Buc. 1905, pag. XLIX).

Un caracteristic pasaj în privința aceasta. Vorbește el într'un discurs de relele pe cari le poate face un guvern. Sunt rele materiale și morale. Cele materiale, ca de pildă prea grele impozite sau prea mari datorii, se îndreptează reducând impozitele sau silindu-te să realizezi economii:

Dar vai! ceeace nu se poate vindeca, ceeace nu se poate îndrepta, este când corupția a pătruns măduva unei națiuni și când materialismul a înfipt cuțitul lui în inima unui popor. Când numele de patrie nu mai servă decât pentru a învestmânta poftele rele, instinctele joase și perverse; când lăcomia, setea de bani și de onoruri au înlocuit toate instinctele nobile, toate avânturile frumoase; când incapacitatea învinge meritul, și sfruntarea, imoralitatea înving onestitatea și probitatea; ce se întâmplă atunci? Incetul cu încetul, exemplele rele se coboară de sus. Sufletul națiunii se turbură, bunul ei simț se întunecă și cuvintele cele mai sacre își pierd însemnătatea lor, căci nu agitația sfântă a ideilor poate vreodată pierde un popor, ci ațâțarea poftelor necurmate, neastâmpărul patimilor vinovate.

Cu încetul se face o lucrare violentă în niște capete strâmte și perverse. Un om, un mizerabil, în sfânta lui morală, își pune întrebări teribile:

„Eu care sunt ignorant, pervers, imoral, ca alții, de ce să n'ajung tot așa de departe ca cutare sau cutare, cari nu fac mai mult decât mine? De ce sărăcia! De ce obscuritatea?" Și atunci, în întunecimea moralei și în umbra nopții, lucește cuțitul unui asasin[1] (Al. Lahovari, *Disc. politice*, București, 1905 pag. 15).

Eminescu spune că toate formele administrative și judiciare introduse la țară au adus rău locuitorilor:

Apoi prin sute de mii de coli de hârtie au corupt definitiv bunul simț atât de caracteristic al Românului, făcând din oameni cuminți și așezați, oameni cari nu mai pot înțelege nimic din câte-i încunjură, nici legi, nici limbă, nici obiceiuri (M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, vol. I, București, 1905, pag. 224),

[1] Aluziune la atentatul lui Pietraru în contra lui I. C. Brătianu (nota editorului).

Al. L. spune acelaş lucru:

Oricât de mari ar fi, d-lor, libertăţile unui popor, ori cât de largi şi de mărețe, nu ajunge, dacă în pieptul lui nu se află acea forţă de vieaţă, acea putere sufletească care face să vieze acele libertăţi şi să iasă după moarta hârtie, ca să coboare în domeniul realităţii (*Disc. pol.*, pag. 31).

Şi în altă parte:

Trebue să fie cineva naiv... ca să-şi închipuească că libertatea electorală se poate decreta. Această libertate izvorăşte din moravuri, din educaţia politică şi din conştiinţa individuală, iar nu din legi şi mai ales din circulări — chiar când sunt sincere (*idem*, pag. 162).

Sunt oameni cari cred că legea are prin ea însăşi o mare putere de influenţare; odată legea făcută şi pusă în practică, te poţi aştepà la urmări bune. Lucrul acesta îl credeà în special generaţiunea dela 1860—70. Şi Eminescu şi Lahovari erau de părere contrarie. Ei cereau întâi transformarea deprinderilor omului şi apoi decretarea legilor.

Alt punct de asemănare cu Eminescu este admiraţia lui pentru trecut. In privinţa aceasta se apropià şi de Odobescu şi de Aman. A fost un moment frumos când Odobescu în proză, Eminescu în poezie, Aman în pictură şi Lahovari în elocinţă au exprimat în opere durabile dragostea de trecutul ţării.

In mod obiectiv, nu se poate niciodată susţine că stăm astăzi mai rău decât acum 30, 50 sau 100 de ani. Nici pe vremea lui Lahovari, nici pe a lui Eminescu nu stam mai rău ca altădată. Nu numai că nu stam mai rău, dar nici deopotrivă de rău.

Stam mai bine. Un istoric care şi-ar înţelege menirea, aceea de a restabilì adevărul întâmplărilor trecute, n'ar scrie că timpurile dela 1870 sau 1880 ar fi constituit un regres. Situaţiunea se schimbă însă când scrie sau vorbeşte artistul. Această exprimare a stării lui sufleteşti trebue judecată nu din punctul de vedere al adevărului, nu trebue să ne punem întrebarea dacă are sau nu dreptate în ceeace exprimă, fie prin culori ca în pictură, fie prin sunete ca în poezie sau discurs. Ea trebue judecată din punct de vedere al frumosului, al emoţiunii pe care o provoacă; trebue, faţă de ea, să ne punem întrebarea dacă ne emoţionează sau nu, dacă ne place sau nu.

Dobrogeanu-Gherea a discutat odată [1]) cel mai frumos pasaj din „Satira III-a" a lui Eminescu, cea mai frumoasă descriere de luptă din toată literatura românească, descrierea luptei dela Rovine. Ajunge la concluziunea că ea reprezintă partea cea slabă a operei poetice a lui Eminescu —parte slabă ar fi toată admiraţia lui Eminescu pentru trecut. Cum e posibil să găsească cinevà frumuseţe—se întreabă Gherea—într'o luptă, unde omul devine fiară şi-şi ucide pe semenul lui ? Ar fi mai admirat oare Eminescu aşà cevà, dacă i s'ar fi înfăţişat dinaintea ochilor: un om fără o o mână, răcnind de durere; altul cu capul strivit, sbătându-se cu moartea. Vedeţi, cât de greşită judecată! Dar lupta nu s'a dat subt ochii lui Eminescu, s'a dat departe de tot şi în timp şi în spaţiu: în spaţiu la Rovine; în timp, cu trei sute de ani în urmă. Depărtarea îmbracă totul cu vălul poeziei, chiar pentru muritorii de rând, dar încă pentru artişti. Din vremile trecute, lui Emi-

1 *Studii critice,* vol. I, ediţia II, Bucureşti 1890, pag. 908—105 şi 103—110.

nescu îi apăreà câmpul de luptă ca un covor verde, ocolit de departe de codri de stejar, cari răsunau de trâmbițele românești; armata lui Mircea îi apăreà curagioasă și mândră; iar lovitura dintre ea și armata lui Baiazid îi apăreà nu cu părțile-i dureroase, cari îți strâng sufletul, ci cu acelea de măreție, cari ți-l înalță:

Călăreții umplu câmpul și roesc după un semn
Și în caii lor sălbatici bat cu scările de lemn;
Pe copite iau în fugă fața negrului pământ,
Lănci scânteie lungi în soare, arcuri se întind în vânt
Și ca nouri de aramă, și ca ropotul de grindeni
Orizontu 'ntunecându-l, vin săgeți de pretutindeni
Vâjâind ca vijelia și ca plesnetul de ploaie....
Urlă câmpul și de tropot și de strigăt de bătaie.

(M. Eminescu, *Poezii*, Buc. 1908, Minerva, pag. 264—265).

E mare greșală să te întrebi dacă descrierea reprezintă întocmai realitatea, dacă o luptă îți poate produce efect frumos sau urît. In asemenea cazuri te întrebi numai dacă poetul a simțit în adevăr ce a scris, dacă pe tine cititor te impresionează sau nu.

Eminescu a avut mare admirație pentru trecutul românesc. Poeziile lui sunt pline de manifestarea acestui sentiment. Acelaș lucru cu Al. L. Ca orice om superior, a fost și el nemuțumit de starea de lucruri din timpul său. Ar fi vrut pe oameni mai buni, mai puțin egoiști și mai puțin interesați și în deosebi mai credincioși și mai iubitori de țară. Și din punctul acesta de vedere se aseamănă din nou cu Eminescu. Marele poet găsià că strămoșii ne întrec prin puritatea moravurilor, prin credința lor nestrămutată în D-zeu și prin patriotismul lor cald. In discursurile lui Al. L. nu odată întâlnești pasaje de admirație pentru

fapte şi oameni din istoria ţării; şi faptele şi oamenii în proporţii mărite de admiraţia lui aprinsă pentru trecutul neamului nostru. Un exemplu. La redactarea Regulamentului Organic, consulul rusesc a cerut să se introducă un articol care să stipuleze că nici o modificare nu i se poate aduce fără învoirea ţarului. Boierimea s'a opus. Iată sub ce culoare de artist e povestit faptul în Al. L.:

...reprezentantul său (al ţarului) a cerut Obşteştei Adunări să admită un articol prin care se stabilia ca orice modificări în legea organică să nu poată fi introduse decât cu sancţiunea înaltului protector.

Cine cerea aceasta? Impăratul tuturor Ruşilor: acel ce era pentru mulţi încă sacru prin binefacerile sale! acel ce era temut pentru puterea sa fără control; acel ce avea Siberia pentru neascultători!

Şi de cine se compunea atunci Obşteasca Adunare, Divanul? De câţiva boieri, fără nici o putere materială, fără mare învăţătură, necunoscuţi Europei, abia scăpaţi de sub jugul turcesc, şi faţă în faţă cu puternicul lor binefăcător; şi acei boieri, acei simpli, acei neştiutori, cari nu se rezemau nici pe forţă, nici pe opinie, şi nu aveau alt sprijin decât sufletul lor de creştini şi inima lor de Români, cari vedeau în faţa lor disgraţia şi exilul, s'au ridicat ca un singur om şi au mers la Domnul de atunci: „Măria Ta — au zis — eşti Român, eşti creştin ca noi; să nu lăsăm să se stingă legile şi neatârnarea ţării, să nu fim blestemaţi de urmaşii noştri".

Căci în sufletele lor veghea altceva decât poftele brutale, pentrucă mai aveau ceva mai presus decât setea de bani şi de deşertăciuni: credinţa în Dumnezeu şi dragostea de ţară *(Disc. pol.*, pag. 112).

Atitudinea aceasta nu este a unui om de ştiinţă, ci a unui artist. Şi Odobescu şi Eminescu şi Aman şi Lahovari au făcut operă de artă oridecâteori au înfăţişat în culori aşà de ademenitoare trecutul nostru.

Altă asemănare cu Eminescu:

Faţă de generaţiunea contemporană lui — cel puţin între 1883 şi 1888 — erà sceptic. Nici în tineret n'aveà încredere. Eminescu, vorbind de

cei ce aveau să fie generaţiunea de mâine, îi descrie cum nu se poate mai batjocoritor în partea II-a din „Satira III-a" şi-i numeşte „veştejiţi fără de vreme şi cu creer de copil". Al. L. are o expresiune identică: „o generaţiune veştejită în floarea ei" (*Disc. pol.*, pag. 116), zice el într'un discurs din 1887.

Lahovari satirizează adesea. Şi interesant este că recurge în satiră la procedeul lui Eminescu: comparaţiunea prezentului cu trecutul, înegrirea prezentului şi poetizarea trecutului. Eminescu a întrebuinţat cu succes procedeul în „Epigonii", în Satirele a III-a şi a IV-a. In „Epigonii" e vorba de frumoasa literatură a trecutului, care se încheie cu Alecsandri; şi de decadenţa prezentului, în care nu găseşte nici un nume de seamă, nici un entuziasm, nici o încredere. In „Satira III a", patriotismul lui Mircea striveşte prin tărimea lui micimea politicianilor prezentului. In „Satira IV-a", evul mediu apare plin de poezie şi prezentul e redus la reţete culinare. L. recurge des la antiteze de felul acesta. Intr'un discurs reaminteşte vorba unui ministru de atunci că i-a fost cu neputinţă să realizeze cevà economii în buget la personal, a trebuit să facă numai la material. Deputaţii şi ceilalţi miniştri s'au opus să se reducă lor sau altor funcţionari lefurile, dar au recomandat să se scadă dela construcţii de şcoli, căzărmi, dela facerea şi îngrijirea şoselelor, a porturilor, dela hrana soldaţilor, a şcolarilor din internate, etc. După ce povesteşte cu accente pline de indignare, lucrul acesta, Lahovari continuă:

Iată pentru ce au luptat, au suferit, au muncit generaţiile trecute; iată pentru ce s'au rostit divanurile ad-hoc, iată pentru ce s'a făcut unirea şi s'au jertfit vechi obiceiuri, scumpe suvenire, nobile suflete; iată pentru ce s'a răsturnat domnia pământeană; iată pentru ce o conspiraţiune a izgonit

pe primul prinț al României-Unite, Vodă Cuza, care pe lângă câteva greșeli a făcut atâtea acte memorabile; iată pentru ce s'a adus un domn strein, vlăstar dintr'o nobilă viță, pe care am vrut să-l sădim pe acest pământ; iată pentru ce s'a făcut o constituție, liber votată și liber jurată; iată pentru ce zece mii de Români au murit sub Plevna, unde albesc în pământ străin oasele lor și nici muma, nici sora nu pot să plângă și să îngenuche pe țărâna depărtată unde au căzut. Toate acestea pentru ca d-nii cutare și cutare... să se resfețe în casteluri vechi sau în palaturi noi (Al. L., *Disc. politice*, pag. 104).

Din numeroasele citațiuni făcute, s'a putut vedeà cu cât talent utilizează el materialul oratorului, limba. Nu creiază cuvinte nouă, nu introduce din alte limbi alte expresiuni, materialul limbii curente îi este de ajuns. Oratorul n'are vreme să invente expresiuni, nici să le caute aiurea, ca scriitorul care compune liniștit în biuroul său de lucru. Dar firea lui de artist îl ajută să aleagă din materialul obișnuit al limbii cele mai plastice cuvinte, cele mai înțelese; îl mai ajută să le așeze într'o ordine particulară, să le gradeze după tăria sensului, ori după frumusețea imaginii, să le așeze față în față pe cele ale căror ciocniri ar produce imediat efect; îl mai ajută să înlănțuească propozițiune de propozițiune și frază de frază, ca să ajungă la acele elegante și impunătoare perioade, cari se leagănă ca valurile apei și se încheie plesnind ca talazurile mării.

L. a avut mare respect pentru limba românească. Respectul l-a dovedit nu numai prin felul cum vorbià în discursuri, dar și prin ridiculizarea acelor cari uitau acest respect. Ridiculizează odată pe un deputat care întrebuințase cuvântul „refulează" *(Desb. Cam.*, ședința din 5 Martie 1892); altă dată îi zice unuia: „ca să vorbesc în limbagiul d-tale, o să zic și eu cuvintele franțuzești: vous êtes difficile" *(idem)*; și în aceeaș

ședință] întrebuințează într'o frumoasă formă populară un cunoscut proverb: „în lumea aceasta un dram de exemple va cântări mai mult decât mai multe ocale de poveţe".

Perioadele lui lungi și gradațiunea oratorică îl apropie mult de stilul lui Odobescu. Iată o frumoasă gradațiune:

Cât pentru noi, vă declarăm aci că insinuările d-v. le desprețuim, acuzările le respingem, iar violențele le vom reprima *(Desb. Cam.,* șed. din 12 Aprilie, 1893).

Are de asemenea comparațiuni frumoase:

Aceasta ne aduce aminte povestea aceluia care a fost întrebat cu ce vrea să fie omorît: cu sabia sau cu spânzurătoarea, și el a răspuns, biet, că n'ar voi să fie omorît de loc. Ai ieșit din chestiune, îi spune călăul.

Tot așa și (guvernul). Pentru nevoile cetei sale, vrea să urce impozitele. Noi vom răspunde că nu voim impozite de loc și (guvernul) ne va spune prin Camera și Senatul său: ați ieșit din chestiune: nu vă întreb dacă vreți impozite, dar numai ce fel de impozite vreți (*Disc. pol.,* pag. 74).

Alta:

....cum zice Pascal: „Omul chiar dacă ar fi strivit de univers, este superior universului, căci universul nu are conștiință că-l strivește, pe când omul ar ști de cine este strivit". Dacă suntem meniți a fi striviți de forța brutală care ne apasă, noi trebue să-i fim superiori, arătând că știm cine strivește, cum ne strivește și de ce ne strivește *(idem,* pagina 78).

Imagini poetice:

Lumea ideală a aspirațiunilor fără margini și a visurilor fără hotare *(Desb. Cam.,* șed. din 2 Dec. 1894).

Da, îi vor putea da un banchet, dacă durerea poporului se va face pâine și dacă lacrimile vor fi culese în pahare *(Disc. pol.,* pag. 122).

Dacă țăranul este temelia țării, apoi clasele culte și luminate sunt podoaba ei; dacă unii sunt forța care menține, celelalte sunt avântul care împinge înainte și amândouă împreună lucrează la mărirea țării, și unii fără alții nu pot face nimic *(Desb. Cam.*, șed. din 5 Martie, 1892).

Antiteze reușite:

Partidul d-voastră ... a început cu idei frumoase, a sfârșit cu interese urîte *(Desb. Cam.*, șed. din 5 Martie, 1892).

...d-lui v'a citit dintr'un jurnal oarecare fără autoritate și care, fără îndoială, s'a făcut ecoul unei știri mincinoase, că s'ar fi făgăduit ca copiii Principelui Ferdinand să fie botezați în religiunea catolică. Dăm cea mai formală desmințire și făgăduinței și îndeplinirii făgăduinței: una n'a fost și cealaltă nu va fi... *(Desb. Cam.*, șed. din 24 Fevr. 1893).

Ca să sfârșesc, ne-am retras, d-lor, lăsând finanțe foarte bune pe cari (succesorii noștri) le vor risipi, și exemple bune pe cari nu le vor urma. *(Disc. pol.*, pag. 164).

Al. L. a fost un artist, mai mult decât om politic, decât ministru de externe. Și când se știe ce a însemnat el ca om politic și ca ministru de externe, se poate ușor deduce până la ce grad a împins el cultivarea artei. Faptul reiese ușor din citirea discursurilor lui și a fost relevat și de Caragiale, care l-a cunoscut de aproape:

In aparență, absorbit exclusiv de pasiunea politică și nesocotind absolut artele și literele, în fond însă un spirit care nu iubia politica și de multe ori o disprețuia, rămânând totdeauna un amator pasionat și fidel al artei și al poeziei. Și nu se văd oare destul aceste nobile porniri ale sufletului lui în eminentele-i producții de artă oratorică? *(Al. L., Moartea și Inmormântarea*, pag. 77).

El a tradus din V. Hugo, a scris și poezii originale, dar n'a ținut să se afirme în direcțiunea

aceasta (C. Disescu în *Al. Lahovari. Disc. pol,* pag. LXVI—LXVII).

Iată pentru ce, oricât de însemnat loc i s'ar da în istoria diplomatică sau în istoria politică a ţării, i se va da totdeauna unul şi în istoria lieraturii. Cu această convingere am încercat studiul acesta.

Alexandru Lahovari a avut şi amărăciuni. Nu vom vorbì de ele, dar vom reamintì un pasaj al lui în această privinţă:

Să nu ne plângem, d-lor. Aşa este soarta oamenilor de stat, aşa este soarta partidelor. Niciodată nu te vei bucurà de binele care-l faci sau care voeşti să-l faci. Vine totdeauna cineva care să zică: dacă eram noi, făceam mai bine.

Noi, d-lor, nu trebue să ne gândim la aceasta, ci să facem binele până unde trebue şi cum credem. Să lăsăm pe alţii să vină să zică: dacă eram noi, făceam mai bine.

Să sperăm că şi poporul ne va judecà după fapte, iar nu după vorbe, şi dacă poporul se lasă a fi încă odată linguşit şi înşelat — el, eternul amăgit — şi se ia după dânşii, datoria noastră este să zicem: atâta putem să facem, iată ceeace vă dăm; şi ceeace vă dăm, vă dăm cinstit, vă dăm sincer şi nu cerem nimic; nu cerem nici popularitatea, căci popularitatea noastră nu o punem în aplausele trecătoare ale mulţimii schimbăcioase; o punem mai sus, o punem mai departe, în conştiinţa noastră împăcată, în judecata dezinteresată şi înţeleaptă a spiritelor nepărtinitoare, în liniştita amintire a viitorului.

Liniştita amintire a viitorului a venit. Cu ocaziunea unei discuţiuni la mesaj, s'a pomenit şi numele lui L. Atunci Delavrancea l-a numit „titan al elocinţei româneşti". Nu mare om politic, nu mare ministru de externe, ci orator; şi nu mare orator, nu orator de forţă, ci titan al elocinţei româneşti.

Şi cu cât vremea va trece, cu atât vom înţelege mai lămurit personalitatea bogată a lui Lahovari.

Activitatea lui n'a stat alături de cultura românească, a stat în curentul ei, s'a adăptat din ea şi a contribuit la mersul ei înainte. Înrudit prin concepţii cu Eminescu, prin arta exprimării cu Odobescu, el pune în serviciul ideilor unuia şi în servicul artei celuilalt o autoritate, un talent, cari fac ca literatura noastră să devie mai serioasă pe de o parte, mai plină de farmec pe de alta.

INDICE

DE

SCRIERI, ZIARE, REVISTE, ETC.

INDICE DE NUME PROPRII

INDREPTĂRI

Pag.	Rândul	In loc de	Să se citească
6	4	calvinesc	*luteran*
6	21	Belgrad	*Bălgrad*
28	23	Ternava	*Târnauca*
38	notă		*N. Iorga*
86		68	*86*
167	11	cadălghia	*codălghia*
192	30	Lacca	*Lecca*

CUPRINSUL

PREȚUL LEI 60.—